

NEGYVENÖTÖDIK ÉVFOLYAM

2017. 2.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT



Szente Mónika: Lélekmelegítő

Lassan elmennek mind

Lassan elmennek mind a „szépszavú öregek”
 – ahogy Piller tanár úr nevezte őket –
 az ősz hajú, fejkendő s nénikék
 eltűnnek, ahogy a házak előtti padok,
 melyekre beszélgetni ültek ki esténként
 szép sorban elmennek mind a férfiak után
 csoszogó léptekkel, botra támaszkodva
 görnyedt testtel, örök hűséggel a szívükben
 csendesen elmennek mind, és magukkal viszik
 a titkokat, amelyeket nem osztott meg az Isten
 e világ bölcseivel
 magukkal viszik az ősi recepteket és egy régi
 világ ízeit, amit mi is már csak a lelkünkben érzünk
 elmennek mind, s mi itt maradunk két világ között
 megrekedve a kiterjesztett valóságban, amelyet
 nincs kedvünk „megosztani”...

Ősz

Már csak a verebek maradtak
 meg a károgó fekete madarak,
 néhány galamb, cinke
 kutyáim sírja a kertben
 kövek alá rejtve
 a korai sötét, a szürke nappalok
 a ködös, párás hajnalok
 a haldokló fák, a sárga levelek
 az elmúlás mindenütt
 már csak szívünkben
 az örök nyár

A halál mattot adott

Édesapámnak

Az utolsó sakkjátszmánk
döntetlenre végződött. Elfogadtad
a felajánlott egyezséget. Pedig
ha végigjátsszuk, te nyersz. Tudtad;
de már nem akartál győzni.

(2010)

Velem vagy

Édesapámnak

Velem vagy, amikor a kerten átsuhan
a szél, eszembe jutsz a körtefáról,
amit még te ültettél...
a nagy, öreg akácról az udvar közepén
(mindig ki akartad vágni, de soha nem
vitt rá a lélek; hagytad, hogy túléljen
téged). Az öreg, ósdi permetező a
fészerben pihen, szalmakalapod
ráakasztva, gyümölcsös ládáid a
sarokban, szépen egymásra rakva;
oldalukra festve neved kezdőbetűi.
Mennyivel több az ember egy névnel,
néhány hátrahagyott tárgynál!
Korán megsebzett már az élet, kívül-belül.
Nehéz teherként hordtad; elfáradtál.
Tudtam, de csak most értem igazán,
most, hogy mindent hátrahagytál.
Lépteim azóta súlyosabbak,
sebeid lelkemben gyógyulnak.

(2012)

Ha meg tudnám mozdítani a fejemet, és oldalra nézhetnék, az óriási előrehaladás lenne az életemben, rögtön teljesíteném azt, amit erre a napra terveztem, igen, az érne valamit ez után a pokoli émelygés után. Ejtőernyős érezheti magát így, amikor belezuhan egy foci pályányi felhőbe, az pedig nem engedi tovább a föld felé, hanem orrába-fülébe tapasztja makacs, rosszízű habját, és többé nem egy zuhanó ember, hanem egy rosszul összerakott játék egy roskadozó óvoda szüette fapalcán. Az erőlködésbe belefáradva, ecetízű csöppeket szemhéjam alól kisajtolva is csak a mennyezetet látom, ráadásul ronda okkersárgának, holott biztos vagyok benne, hogy sehol sem mázolja ilyen színűre a plafont, hacsak egy nyelő lapokból összerakott ügyvédi irodában nem, ahol minden a titkárnő mélyen kivágott lila blúzával harmonizál. Eddig csak a légzésemre figyeltem, most már valami áramok is szaladgálnak a fejemben, amelyek annyiban hasonlítanak gondolatra, hogy van elejük és végük, a közepük meg akár az olvadó sajt darabka. Igen, ez a kívánságom: szeretnék oldalra pillantani, de az a baleset sziklával pakolta tele a fejem, és amíg azok onnét ki nem takarodnak, marad a csend és a méla unalom.

Arra még tisztán emlékszem, mekkora sikerünk volt az új dallal, és arra külön büszke vagyok, hogy a banda ezt nekem köszönheti. Rögtön a feloszlás után írtam, és kerek tíz évig rejtettem a fiókban. Pontosabban a saját agyamban és a gépek memóriájában, évente újrhangszereltem, a szöveget szinte szavanként szültem, gyűjtögetve a bátorságot a nagy visszatérésre. Aztán a szerzemény akkorát robbant, mintha az Etna tört volna ki a közelünkben, izzott a kezemben a jó öreg négyhúros, Bandi nagyon jól szólózott, és elismerően biccentett felém, amikor a közönség az első döbbenet után levakarta a dobhártyákra száradt csendet. A hirtelen jött szeretet váratlan volt, és felemelő, katapultált bennünket a rozsdás hasú esőfelhőig, hogy aztán a nyálkás úttest egyen pontot mindezek végére.

Arról, hogy hazafelé a koncertről karamboloztunk volna, semmi emlékem sincs, csak arra emlékszem tisztán, hogy megittunk pár üveg pezsgőt, de a sofőr, a Bekecs nem ivott semmit, és mi se maradhattunk reggelig, mert Kövinek másnap korán ébresztőt készült szólózni az órája, és a Laca is amondó volt, hogy halasszuk el egy héttel az ünneplést, mert most gyógyszerert szed, és egy fél pohárnál többet nem vállal be buborékból. Arra emlékszem, hogy Bandi a zsinórok miatt volt oda, meg a hangfalait féltette, de míg a rakodásnál egyik kezével az értékes felszerelést tapogatta, a másikkal boldogan fogadta a gratulációkat.

Földrengés volt vagy az ócska plafon zuhant ránk az elképesztő hangerő miatt? Most elképzelhető, hogy mosolygok, főleg ha arra gondolok, hogy most már nincs akadálya egy válogatásalbumnak, és így a többiek is kénytelenek lesznek beleegyezni a turnéba, amiről eddig a megszokott, kényelmes, papucsos-családapás viszonyaikra hivatkozva hallani sem akartak.

– Maga is volt a koncerten, doktor úr?

Ajtó nyikordult, valakik bejöttek, de én csak a plafont látom, a gyönyörű okkersárga plafont, ami azóta szürkének tűnik, nem, nem lehet szürke, valószínűleg az átélt trauma miatt van az egész, hogy amit látok vagy hallok, arról később kiderül,

hogy másmilyen. De most tisztán hallom az üvegszekrény csikordulását, fém koppan fémhez, a nővérke babrál a tálcákkal, és hogy az orvos mit csinálhat közben, arról árva fogalmam sincs, igaz, a szuszogását mintha hallanám, én úgy képzelem el magamban, hogy leült a székre és a szemüvegét törölgeti elmélázva.

– Voltam, Ibike, régmúlt fiatalságomra emlékeztem ez a banda.

– Ugyan már, doktor úr – nevet a nővérke, és az édes csilingelés puhán kitapétazza a szobát. – Ön még mindig nagyon fiatal.

– Magának is tetszik az új dal, Ibike? Tudja, az a szerelmes... Nagy sláger lett pillanatok alatt. Mi is a címe?

Ibike nem válaszol azonnal, én meg nagyon nyelek, mert azt hiszem, a mi koncertünkről beszélgetnek, a mi dalunkról, és az egyetlen hasznavehető érzékszervemet most erre a beszélgetésre hegyezem ki. Szövetek suhognak, nem tudom értelmezni, mi történhet, talán a nővérke új abroszt tesz az asztalra, esetleg letörli valamivel. Most valamit egymásra rak, aztán valamit kicsomagol, erőscukorka illata birizgálja az orrcimpámat. Visszatért a szaglásom is, úgy látszik, de nincs időm efelett örvendezni, mert az orvos köhint, hallani, ahogy nyikorog a cipője, mintha lábujjhegyre állna, vagy ilyesmi, mindenesetre most meg finom parfümillat csapja meg az orrom, máris folytatódik a párbeszéd, még hozzá viharos gyorsasággal, éppen csak felfogom a szavak jelentését ilyen sebességnél, beleszédülök, jobban, mint ők.

– Ölelj át. Úgy értem, ez a dal címe.

– Én engedelmeskedem, Ibike.

– No de doktor úr...

– De hiszen már olyan régen...

– Ne most...

– Nem bírok már tovább várni...

– Pedig aki türelmes...

– Az nem én vagyok...

– Látom, érzem.

Puha cuppanások, alig hallható ruhasusogás. Talán egy zseb nyomul egy másik zsebhez, és a két szív hallhatatlanul halk dobogása most úgy hallatszik, mintha kalapáccsal verné valaki egy pléhvödör oldalát. Micsoda dalszöveget tudnék most írni!

– Ölelj át...

– Nagyon jó dal. Remélem, most, hogy újra összeálltak, folytatják együtt...

– Egy új album se lenne rossz.

– Én csak arra a nagy... lemezre tudok, gondolni, Ibike. Esküszöm, hogy amikor először megláttam, én... én...

– Ne beszélj, buta...

Beszélg, beszélj, gondolom én, mert nagyon jólesik hallani, ha a szerzeményemet dicsérik, én most már biztos vagyok benne, hogy ha felépülök, egy egész nagy-lemeznyi dalt írok majd.

Aztán hirtelen csend lesz.

– Biztosan nem hall semmit?

– Azt nem tudom, de a fejét nem tudja megmozdítani.

– Micsoda szerencsétlenség...

Meghiszem azt, és most minden erőmet összeszedem, hogy feljűk nézzek, vagy csak egy mosolyszerű akármivel a tudtukra adjam, hogy ébren vagyok, élek, lobog bennem a tűz, hallom őket és nagyon hálás vagyok, no nem azért, amit csinálnak, hanem hogy eljöttek a koncertre és ezzel is gyorsítják felépülésemet.

– A bányá veszélyes üzem, sajnós...

– Még napjainkban is, pedig...

Ismét az a furcsa szuszogás. És miről beszélnek ezek?

– Mi történt veled?

– Rászakadt a tárna a szerencsétlenre.

– Felépül?

No most álljon meg itten a nagy, nemzeti koszorús nászmenet! Kiről beszélnek ezek? Van még beteg a szobában rajtam kívül? Vagy pedig... Ha legalább meg tudnám mozdítani a fejem, és oldalra nézhetnék, az óriási előrehaladás lenne máris, mert pokoli gyanúm támadt. A plafon feketévé változott felettem, de olyan éjfeketévé, mint odalenn a szén. Vagy fekete volt eddig is? Hallom, ahogy a bányalift csikorodul. Érzem a betörő víz ízét a számban. Hallom Bekecs, Laca és Bandi halálsikolyát. Aztán átölelem a talpát, és visz a fojtó áradás, visz valahová lefelé.

Rockzenész érezheti így magát, amikor felrobban mellette a hangfal, ő pedig tők süketen, s a reflektoroktól félig vakon szorítja, tapogatja a hullámozó, örvénylő, lüktető muzsikát.



Szente Mónika: Imádkozva

Interjú Buzsáki György professzorral

2016 kiemelkedő tudományos rendezvénye volt Kaposvárott az az idegtudományi konferencia, amelyen többek között előadást tartott Buzsáki György, Agy-díjjal kitüntetett idegtudományi kutató. A jelenleg az Amerikai Egyesült Államokban alkotó professzort a Somogy Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöksége a szülővárosában tartott előadása alkalmából tiszteleti tagjává választotta. Beszélgetésünk ebből az alkalomból készült.

– Két dolgot kaptam ingyen a TIT-től: az egyik egy német nyelvtanfolyam volt, amelyért ugyan elvileg fizetnem kellett volna, de a tanárnőm elégedett volt velem, s szeretne volna, ha még többen jönnének a kurzusára, ezért úgy ítélte meg, hogy én jó reklám leszek a képzéshez. A másik pedig a jogosítvány megszerzését segítette elő.

– Gondolom, mind a nyelvtudásnak, mind pedig a jogosítványnak jó hasznát veszi, most már Amerikában...

– Tréfásan azt szoktam mondani, hogy én már megengedhetem magamnak, hogy ne legyen autóm. Ugyan a házunk New Jersey-ben van, de New Yorkban is van egy kis lakásunk, s vonattal és biciklivel közlekedem. Felrakom az összecsukható kérekpáromat a vonatra, amikor megérkezem New Yorkba, nyeregbe pattanok és nyolc perc alatt a munkahelyemen vagyok – míg taxival vagy kisbusszal ugyanez húsz perc lenne.

– Ez a mindennapi példa talán már el is vezethet minket a közlekedéstől egy elvontabbnak tűnő mozgáshoz: a jeltovábbításhoz, jelátvitelhez, vagyis a kutatási területéhez...

– Igen, bár ennek is van ifjúkori előzménye az életemben: az MHSZ Rádiós Klubjában megismertem a morzejeleket. Az információ továbbításának kérdésköre akkor, morzézás közben kezdett érdekelni mélyebben. A morzekód egyszerű, de szemléletes példája a jelátvitelnek: akkor válik valami kóddá, ha van egy küldő és van egy fogadó, és mind a ketten ismerik az általuk használt jelek dekódolási rendszerét. Az információ átadása, regisztrálása, vétele és megőrzése az idegrendszerben mind a mai napig az egyik alapkérdés a kutatásaimban. Persze, az idegrendszer jelátvételi folyamata jóval bonyolultabb, mint a morzerendszer. A morzerendszer egy jól ismert nemzetközi kódrendszer, ahol a rövid és hosszú jelek kombinációi betűket jelölnek. Ha ezt a már megalkotott, kész szabályt megtanulom, megismerem, akkor dekódolhatom az üzenetet. Ezt nyelvi szintaxisnak nevezzük.

Engem az érdekel, hogy melyek azok a szintaktikus mechanizmusok, amelyek a kódolást-dekódolást létrehozzák. Az idegrendszerben a szintaktikus szabályok az agyritmusok segítségével jönnek létre. Minden agyi ritmus – vagy ha tetszik: oszcilláció – gátlásokon alapuló jelenség. A gátlás az idegrendszerben hasznos tevékenység, hiszen megakadályozza valaminek a továbbhaladását, olyan, mint a nyelvben

az írásjelek: a pont, a vessző vagy a kötőjel. Vagyis a gátlás kezdetet és véget tud kódolni. Ilyen módon jönnek létre az információs csomagok. Minden kódolási rendszerben az információtovábbítás feldarabolt „csomagokban” történik. Ha nincs az információhoz kijelölt kezdő- és végpont, akkor nincs honnan elkezdni a kódolást, majd a dekódolást. Gondoljuk csak el, milyen nehéz lenne ezt a riportot elolvasni, ha az egész egyetlen hosszú szó lenne. Ez pedig az egyszerű eset, mert a magyar nyelvben 40 betű variálható. Ha a kódolás 0 és 1 segítségével történik szünetek nélkül, a feladat megoldhatatlan.

– *Ezek az információcsomagok hasonlóak tehát a mondatainkhoz?*

– Szerencsésebb analógia talán a zene. Társalgás közben rendszerint egyszerre csak egy ember beszél. Ha egymás szavába vágunk egy társaságban, vagy pláne, ha egyszerre beszélünk, az információ sérül. A zenében viszont ellenkezőleg történik: minél több szólam vagy minél számosabb hangszer szólal meg, annál gazdagabb, árnyaltabb lesz az összhátás. Az idegrendszer „zenéjének” a megértéséhez a kutatók feladata az, hogy az egyes ’hangszerek’, azaz neurontípusok harmóniájának a megértésén túl a szólamok, hangszertípusok összehangolásának időbeliségét, szinkronizálását is feltárják.

– *Hogyan jön létre ez a harmónia az idegrendszerben?*

– A számtalan helyről egyszerre érkező és megannyi pontból induló információt kell időben koordinálni. Ennek a koordinálásnak egyszerű módja a szinkronizálás. Mint ahogyan a karmester elindít és leállít egy dallamívet vagy egy művet, úgy végzi el az információ határainak a kijelölését az idegrendszeri gátlás. A gátlás az agyban külön erre a feladatra szakosodott koordináló neuronok feladata. Ezek a koordináló neuronok különféle hosszúságú információcsomagokat hoznak létre, amelyek – s ezt a kutatócsoportommal nekünk sikerült kimutatnunk – egész rendszert alkotnak. E hierarchikus rendszer lényege, hogy a lassabb, hosszabb ideig tartó ritmusok fázisban modulálják a rövidebbeket. Egyszerűbben fogalmazva: a lassan haladó információkba bele lehet építeni egy gyorsabb, rövidebb információcsomagot. A rövidebbekre rá lehet építeni még gyorsabb, még rövidebb egységeket, s így tovább. Képzeld el a legrövidebbet úgy, mint egy betűt, a hosszabbakat, mint szavakat, és az egészen hosszú, azaz lassú ritmusban modulált eseményeket, mint mondatokat. A rendszer különlegessége, hogy minden agyi frekvenciát kihasznál, s ezek a frekvenciaelemek egymással koordinálva működnek.

– *A zenei példánál maradv: ez az agyi összhangzattan?*

– Igen. Ha az idegrendszerben nincsen meg az összhang, akkor az komoly problémákhoz vezet. Minden pszichiátriai betegség voltaképpen ritmuszavar. Vagy ki-kimarad a ritmus, vagy a ritmusok összehangolásában jelentkezik a gond, legyen szó akár skizofréniáról, depresszióról vagy alvászavarokról.

– *A jeltovábbítás mellett Önnek és kutatócsoportjának fontos kutatási területe még a memória vizsgálata. Miként lesz az információ átadásából az információk tartós megőrzése, vagyis emlékezet?*

– A memóriának sokféle formája létezik: van tudatos és nem tudatos emléke-

zés is. Az utóbbira jó példa, amikor megtanulunk kerékpározni. Hogy pontosan mié-
ként tanuljuk meg, azt nagyon nehéz leírni, egyszer csak ráérezzük az egyensúlyra,
a sebességre. De a lényeg, hogy egy idő után úgy érezzük: „öntudatlanul” haladunk,
nem kell koncentrálnunk arra, miként tekerjük a pedált, hogyan tartjuk egyenesben
a biciklit. Sőt, ha az ilyen mozgásra tudatosan akarunk figyelni, abból inkább baj
lehet. Ilyen még a tánc. Mindaddig nem fogunk tudni jól táncolni, amíg arra kell
figyelnünk, hogy el ne vétsük a tánclépéseket. S akkor leszünk jó táncosok, ha erre
már nem figyelünk oda. Az emlékezés másik csoportja az epizodikus vagy dekla-
ratív memória. Ez tudatos emlékezést jelent, vagyis el tudjuk mondani, hogy mi az
emlékezésünk tartalma. Ahhoz, hogy megtanuljunk biciklizni vagy táncolni, sok-
sok gyakorlásra van szükség. Ha viszont egy epizodikus esemény történik, egy olyan
egyszeri alkalom, mint például a mi mostani interjúszituációnk, akkor lehet, hogy
a helyszínt, a TIT székházát, a mikrofont, az Ön kérdéseit soha nem fogom elfelej-
teni. Ahhoz, hogy egy jellegzetes, fontos, emlékezetes eseményt fel tudjak idézni,
szükség van néhány biztos pontra: a helyszínre, az időpontra, valamint a történése-
re. Ezt nevezik „mi, hol, mikor” hármas egységnek. Az epizodikus emlékezés erős em-
léknyomokat vés az agyba – ugyanakkor meglehetősen megbízhatatlan memória.
Hajlamos félrevezetni az embert, ugyanis az idő múlásával az egyszeri emléknyom
folyton színeződik, árnyalódik. Az esemény emlékét ugyanis elraktározzuk, de az-
tán fel kell idéznünk. S amikor felidéződik, akkor egy új tér- és időablakban nyitjuk
meg. S ez az aktuális alkalom hozzátesz valamit az eredeti emlékhöz. Aztán ezzel a
hozzáadott elemmel együtt az emléket ismét elraktározzuk, majd amikor azt ismét
„elővesszük”, megint újabb elemekkel bővítjük. Ezért lehet memóriát implantálni az
emberekbe, illetve az emléket újabb emléknyomokkal meg is lehet változtatni, el is
lehet nyomni.

De térjünk vissza az egyszeri esemény epizodikus memóriába történő első
beírásának a folyamatához! Az epizodikus memóriában az a meglepő, hogy egyet-
len előfordulás is elégséges lehet a megjegyzéshez. Ez azért lehetséges, mert ugyan
az esemény csak egyszer fordult elő, annak fragmentumai tudat alatt alvásban több
százszor, ezerszer is megisméltődnek. Három évtizeddel ezelőtt felfedeztem egy kis
'hullámocskát', egy különleges információcsomagoló mechanizmust a hipocam-
pusban, amelyről megállapítottuk, hogy az alvás egy bizonyos szakaszában hirtelen
igen jelentős, szinkron agyi aktivitást jelez. Hosszú vizsgálatok nyomán jutottunk el
a megállapításig, hogy ilyenkor kerül át sok-sok információcsomag a hippocampus-
ból az agykéregbe – hosszú idejű tárolásra.

– *Laikusként ezt úgy értelmezhetem, hogy ilyenkor épül be az éber állapotban
szerzett élmény az emlékezetbe?*

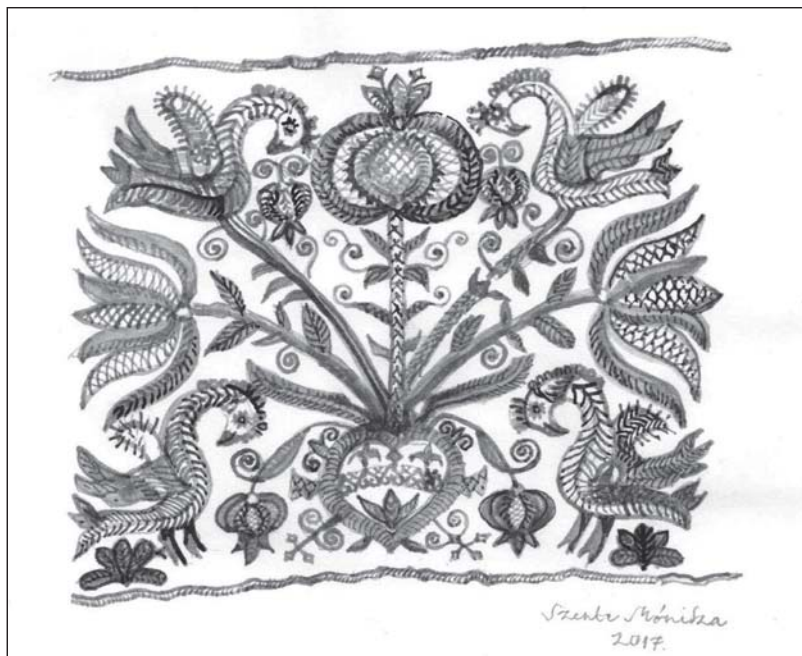
– Igen, az agysejtek együttese szívesen követik, hogy mi történik az ébrenlét
alatt. Ezen együttesek, amelyek éber állapotban a valós időben történt eseményeket
követik, alvásban felgyorsulva ismét lejátszódnak, bár kicsit széttöredezve. Nem tel-
jesen elkülönülten a többi életeseménytől, hanem látszólag összevissza vegyülve a
más-más időben tapasztalt emlékekkel. Ebben az emlékezés-szenakazalban bizony

nem könnyű rendet rakni! A megértéséhez kellett találnunk hát egy kulcsot. Például megtanítunk egy egeret arra, hogy bizonyos labirintusfeladatot oldjon meg, s ennek felderítése közben a sejtek aktivitását – mint egy szép szekvenciát – mérni tudjuk. Ez a szekvencia a keresendő minta, a kulcs. A labirintusfeladatot követően alvás alatt folyamatosan vizsgáljuk a sejtegyüttesek társalgásait, és keressük, hogy a labirintusban regisztrált neuronszekvenciák előfordulnak-e a hippocampusban, illetve hogy ezek a szekvenciák mikor és hogyan kerülnek a hippocampusból az agykéregbe. Alvásban ezek a szekvenciák időben komprimáltak, sűrítve újra és újra megjelennek. Egyik fontos kísérletünkben azt mutattuk ki, hogy ha ezeket az ismétlődő eseményeket alvásban 'kiradírozzuk' megfelelő kísérleti trükkökkel, másnapra az eger nem emlékszik a labirintusfeladatra. Ez a lényege a kétfázisú memóriamodellnek: alvás alatti sokszoros és felgyorsított ismételtetés.

További különlegessége ezen felgyorsított információcsomagoknak, hogy a labirintusban bejárt útvonal szekvenciái alvásban nemcsak oda-, hanem visszafelé is gyakran lejátszódnak! Korábban úgy gondolta az idegtudomány, hogy az agyban az információ felvételére és tárolására, valamint a jövőre vonatkozó tervezésre különböző funkciók léteznek. Ám az elmúlt hét évben kiderült, hogy azok a struktúrák, amelyekről azt hittük, hogy csak az emlékezésért felelnek, valójában a tervezésért is felelősek. Ha egy állatnak megtanítjuk, hogy egy labirintusban bizonyos szabályok alapján jusson el A pontból C-be, a B érintésével, akkor azt látjuk, hogy mielőtt az állat elindulna, az ABC helyeket reprezentáló neuronok révén a pontok az agyban ebben a sorrendben kb. tízszeres gyorsításban „lejátszódnak”. Miután az állat sikeresen célba ért, ugyanezen neuronok ismét aktiválódnak, csak éppen visszafelé (CBA), vagyis fordított sorrendben, mintegy rekapitulálva az eseményeket. Tehát a tervezés és az emlékezés, a múlt felidézése és a jövő előrelátása sok tekintetben azonos agyi feladat. Ugyanazon mechanizmusok képesek időben előre és visszafelé is működni. A hippocampus és társai az agyban nemcsak a téri tájékozódásért, hanem az emlékezésért és előretervezésért is felelősek. A valós világban történő térbeni tájékozódáshoz hasonlóan az emlékezés és a tervezés felfogható 'mentális' vagy gondolatban történő 'navigációként'. Ha gondolatban időben visszafelé utazunk, azt emlékezetnek hívjuk, ha előre felé, akkor az a tervezésnek felel meg. Ezen érdemes elgondolkozni. A természetes szelekció egyszerűbb idegrendszerekben létrehoz egy mechanizmust, például a navigációért felelős neuronszekvenciákat. Ezek a szekvenciák a külvilági ingerek utasításai alapján állnak össze. Ez segít abban, hogy az állat eljusson egyik pontból a másikba. A fejlettebb agyakban, mint például az emberé, ezt a folyamatot az idegrendszer 'internalizálja', s a szekvenciát önmaga, a külvilág segítségével nélkül is elő tudja állítani. Ezt hívjuk önorganizációnak. Ez teszi lehetővé a mentális utazást előre és hátra. Ezen internalizált képességnek köszönhető, hogy az idegrendszer előre láthatja a jövőbeli döntések lehetséges következményeit, egyszerre képes a múlt felidézésére és a jövő előrelátására. Ez a magyarázata annak, hogy például az Alzheimer-kóros betegek nemcsak emlékezni nem képesek, tehát nemcsak felejtenek, hanem a jövőre vonatkozó tervezés képességét is elveszítik.

– Ön az Egyesült Államokban végzi a kutatásait. Miként látja, mi könnyebb és mi nehezebb ott a tudományos életben?

– Ami a nemzetközi életbe való bekapcsolódás lehetőségét jelenti, szerintem ma már nincsen különbség abban a tekintetben, hogy valaki Magyarországról vagy Amerikából akar bekapcsolódni a tudományos versenybe. Ugyanazokban a vezető folyóiratokban szeretnének publikálni a legigényesebb kutatók. A probléma az, hogy míg a meghatározó szakmai folyóiratok száma nem nőtt, addig az idegtudományban dolgozó kutatók száma a sokszorosára emelkedett. Azt mondanám, hogy a múlthoz képest a jelennek vannak negatív, de pozitív oldalai is. Úgy tűnik manapság, hogy mivel az idegtudomány megnőtt, sok a résztvevő, így a verseny erősebb. Viszont ma az információ elérési sebessége sok ezerszeresére gyorsult fel. Egy kiváló fiatal Magyarországról ma jó eséllyel mehet a világ bármelyik laboratóriumába tanulni. Az én diákkoromban hónapokat kellett várni egy-egy cikk könyvtárszolgálaton keresztüli elérésére, és csak kivételes esetben jutottunk el egy tudományos eseményre külföldön. Ha véletlenül létezett is egy fontos folyóirat például az MTA könyvtárában, azt meg kellett keresni, helyben kijegyzetelni, ábrákat készíteni. Ma az emberi tudáshalmaz 90%-a az internet segítségével pillanatok alatt elérhető. Így a felfedezés sokkal könnyebb, jóval gyorsabb, de az elvárások is ennek megfelelően emelkednek. Ez a haladás helyes módja.



Szenté Mónika: Űrasztala terítő

A templomépítő Lampingok

„Minden jó mű villámfény idejére
megmutatja Isten köpenye szegélyét.”

VÁLI DEZSŐ

A Lamping család ősei az 1800-as évek elején a Somogy megyei Boldogasszonyfán éltek. Az építőipar területén dolgoztak mint ügyes kezű, vállalkozó szellemű sváb szakemberek, akik generációkon keresztül folytatták a mesterséget Dél-Dunántúlon.

Közülük a legkiemelkedőbb és legmesszebbre jutó Lamping József (1881–1939) építész mérnök, építőmester volt, aki Kaposvár számos klasszikus értékű, városképet meghatározó középületét tervezte a 20. század elején. Munkásságának elismeréseként 2009 januárjában az „Örökségünk – Somogyország Kincse” díjat vehették át unokái.

Lamping József édesapja, Lamping Ádám (1852–1923) gödrei építészeti irodájában kezdte pályafutását, aki maga is jeles építőmester és híres templomépítő volt. A századforduló tájékán Lamping Ádám építőmestert számos egyházi épület felújítására kérték fel, a munkát később fia is folytatta. A községekben a lelkes hívek anyagi áldozattal és fizikai munkájukkal járultak hozzá az építkezésekhez. A Lampingok neve hamarosan fogalommá vált. „Krisztiánusoknak” nevezték őket a Hegyhát¹ vidékén. Az elnevezés onnan ered, hogy az egyházi építészet terén maradandó alkotásokat hoztak létre, mintegy tanúbizonyságot téve hitükről. Kezüik alatt égbe nyúló, fehér falú templomok születtek a Dél-Dunántúlon. Sokat merítettek a középkor, különösen a román kor architektúrájából, tömegarányaiból. Lamping József tanára, Foerk Ernő² épülettervein a középkor elemeit alkalmazta saját egyéni ízlése szerint. Lamping templomain is szembetűnő a historizáló elemek szabad felhasználása, stilizálása. Lamping József 1902-től egészen 1938-ig tervezett, épített és újított fel katolikus, református, evangélikus és zsidó templomokat.

Lamping Ádám jelentős munkája volt a Boldogasszonyfa közelében fekvő Almamelléken 1781-ben épült Szent Kereszt felmagasztalása-templom újjáépítése 1890-ben.³ Ennek a templomnak az újjáépítését gyerekként láthatta Lamping József is. A munkákból az almamellékiek is kivették részüket. Lampingnak ez az esemény valószínűleg kisgyerekkora egyik meghatározó élménye volt; ez is vezethette kikerülhetetlenül célja felé, hogy ő is tervezzen, építsen. Az almamelléki plébánia Historia Domusa így emlékezik meg a templom építéséről: „A községi tégláégetőben égették hozzá a téglát, amit nagy halmokban hordtak a templom elé, a faanyagot a simonfai fenyves erdőből szállították. A templom építője képzett építész lehetett, mert valóban a környék legszebb temploma volt saját idejében.”⁴ Lamping Ádám gótikus stílusjegyeket használt. A templomhajót három cseh boltozat⁵ fedi, a szentélyben „négy fél oszlopon támaszkodó kiemelkedő bordázat csúcsívben végződik”.⁶

Díszítésében növényi motívumok is megjelennek, az oszlopfőkön akantusz-

levelek láthatók. Az oltárképet iskolázott festő készíthette; feltételezések szerint a főalak a környék birtokosának feleségét, Biedermann Ottónét ábrázolja.⁷ Az építkezéshez ugyanis a közeli mozsgói Biedermann család biztosította a költségeket. Ők a környék leggazdagabb birtokosai közé tartoztak.⁸ A bölcsészettudományokban is jártas fiatal mozsgói pap, Hirling Antal áldotta meg az új templomot.⁹ A templom történetében jelentős esemény volt, hogy 1914-ben a hagyma alakú toronysisakot lecserélték a mai formájára. 1931-ben Palka József üvegfestőmester elkészítette a szentély üveglakait, amelyek Jézus Krisztust és Szűz Máriát ábrázolják.¹⁰ A barokkos stílusú üvegeken geometrizáló népi motívumokból álló bordó szőnyegminta emeli ki a szentek alakját. Mária ruhájának kék és Jézus köntösének vörös színe megjelenik a dekoratív szalagdíszítésben, ezáltal egységbe foglalja a képet. A templomot fennállásának 100. évfordulójára újjították fel 1990-ben, de azóta az épület állaga sokat romlott, s újbóli tatarozásra szorulna.

A Sásd környéki egyházi épületek felújítását is Lamping Ádám végezte az 1890-es években. Erről a sásdi plébános emlékezik meg részletesen leírt plébánia-történetében, amit 1872 és 1896 között vezetett. 1891-ben a vázsnoki temetőbeli kápolnát újjította fel, amit az egyházmegyei hatóság 730 forint költséggel támogatott.¹¹ Az oroslói temetőben a Szent Mihály-kápolna szentélyét annak lebontása után átalakította emlékkápolnává.¹² Az építési anyag felhasználásával Szelier András helyi molnár új templomot épített saját pénzén. A két templomot 1892 októberében Troll Ferenc kanonok áldotta meg.¹³

A Zselic kapujában, Kaposvártól 15 kilométerre délre, a Szigetvár felé vezető út mellett festői szépségű völgyben fekszik Bőszénfa.¹⁴ A sváb falu első római katolikus temploma 1777-ben épült; helyére gróf Festetics Pál¹⁵ 1902-ben új templomot emeltetett.¹⁶ Farkas György plébános a gróf ajánlására került a faluba 1888-ban.¹⁷ Ő bízta meg a Lamping Ádám és Fia építőirodát az új templom megépítésével. Az apa a huszonkét éves fiának adta a tervezés lehetőségét, aki akkor már iparendélyvel rendelkezett, és önállóan dolgozott. Lamping a román stílus építészeti eszköztárához nyúlt vissza a kelet-nyugati irányban fekvő, félköríves ablakokkal ellátott egyszerű templom elkészítésénél.

Édesapja minden bizonnyal szerető figyelemmel kísérte fia első önálló tervezését, kivitelezését. Az archaizáló kapubéllét és az alsó ikerablakok a román stílust idézik, de felette a félköríves záródású toronyfős ablakmegoldások már eltérnek a középkori hagyománytól. A többféle stílus keverése azt mutatja: az építész szabadon, alkotó módon alkalmazott új megoldásokat is a terv elkészítésénél. A templom tornyának egyötöde kilép a déli homlokzat elé, a kapubejáratból előcsarnok vezet be az egyhajós térbe. A latin kereszt alaprajzú épület bensőséges hangulatát megtörik a kürtöt fújó angyalok ábrázolásai, melyeket az utóbbi évek felújítása során festettek fel. Figyelemreméltóak a templom múlakatosmunkái – a vasalatok az ajtón és a díszes kilincs –, amelyeket Lamping maga tervezett.

A templomot a falu sváb lakossága Notburga (+1313) tiroli szentnek ajánlotta, akit Tirol népe évszázadokon keresztül fáradhatatlan munkakedvéért, emberszere-

tetéért, hűségéért tisztelt. Ő a szolgálóleányok védőszentje. Magyarországon csak a somogyi Bőszénfa választotta védőszentjének Notburgát – áll a templom bejárata mellett olvasható templomtörténetben. „A titulust nyilvánvalóan az egykori kegyúr Festetics családnak a bécsi udvarral, illetve az osztrák bárókkal való kapcsolatai magyarázzák.”¹⁸ A német eredetű lakosság számára fontos volt, hogy saját nemzeti legendáriumukból kiemelt személy tiszteletére épült a templom. A kultusz ma már elenyészett, de a bőszénfai lakosok ma is büszkék rá. Még él az a szóbeszéd a faluban, hogy a svábok közös munkájával készült a templom. Jó hangulatú építkezés lehetett: az épület falának támasztott létrán dolgoztak a kőművesek, s miközben készítették a templom tornyát, lentről a munkát vidám sváb muzsikával biztatták.¹⁹

A huszonkét éves ifjú bizonyított első munkájával: az építkezés bejezése után a falu előjárói és a plébános elismervényt állítottak ki Lamping Józsefnek, amelyben kifejezték tetszésüket, megelégedésüket a „nagy szilárdságú és csinos kivitelű templomért”.²⁰ A szakértők dicséretét is tolmácsolták, és ajánlották munkáját „szíves pártfogásba”. Jó ajánlólevél volt ez, mert az elkövetkező években számos középület és templom tervezésére kérték fel őt a környéken. Ezt a bizonyítványt – mint első jelentős munkájának dokumentumát – a Mérnöki Kamarába való felvételéhez írott kérelmében is felhasználta.²¹

Arany Imre plébános 1924-ben került Bőszénfára, ő festette ki a templomot. Az épületet az idők során többször felújították – sajnos a színes üveglakok közben eltűntek, csak a Notburga szentet ábrázoló üveg maradt meg. Az utolsó külső-belső felújítás 2006 novemberében fejeződött be. Erre újból szükség lenne az épület állagának megóvása érdekében.

A Somogy megyei Gálosfa a Zselic északi részén fekszik a Surján-patak völgyében. Mint körjegyzőségi székhely a 20. század elején jelentős kereskedelmi, ipari központ volt. Templomának különösen értékes, Dorfmeister István által festett oltárképe van. A 18. században született alkotás azt a jelenetet ábrázolja, amikor Szent Lukács a Szűzanya alakját festi a szentélyben.²² A község előjárósága Lamping Ádámot kérte fel az 1808-ban épült barokk templomának felújítására. A munkálatokat 1904-ben és 1906-ban végezte, de az építés során nehézségek merültek fel. A vállalkozó főszolgabíróhoz írt levele arról tanúskodik, hogy járandóságának kifizetése akadozott.

Gödrén – a Lamping család lakóhelyén – a 20. század elejére az 1772-ben épült szép barokk templom már nagyon rossz állapotba került. A megyéspüspök Lamping Ádámot bízta meg a nagy szakértelmet igénylő munkával, melynek során a templom, a plébánia és a melléképületek is megújultak.²³ Új villámhárító is került a templomra. Lamping József ekkor még csak huszonnégy éves volt, és épp önkéntes katonai szolgálatát töltötte a pécsi 19-es gyalogezred állományában.²⁴ Mégsem maradt ki a munkából, mivel édesapja felkérte, készítsen a főoltár fölé egy Máriaát ábrázoló üvegtervet. Lamping Ádám Róth Miksa műhelyéből, az ország legnevesebb festettüveg-készítőjétől rendelte meg az ablakot.²⁵ Gödrén úgy emlékeznek, hogy az ablakra a Lamping család adta össze a pénzt, és ők is építették be a szentélybe 1906-ban.²⁶

A levéltári dokumentumok szerint a felújítás során olyan munka is adódott, amelyet nem kellett elvégezni, s az ebből keletkezett pénzmaradványt költötte Lamping Ádám a díszes ablak festésére.²⁷ A felújítási munkákról szóló jegyzőkönyv szerint „a felhasznált anyag, az alkalmazott munka minősége kifogástalan volt, szolidan és lelkiismeretesen lett elvégezve”.²⁸

Tékes²⁹ zsáktelepülés, Dombóvártól 15, Sásdtól 13 kilométerre fekszik Baranya megyében, a Hegyháti járásban. A faluba az 1770-es évek betelepítései idején érkeztek a német evangélikusok. „Nyilvános vallásgyakorlást nem folytathattak a Türelmi rendeletig, utána filiaként Ráckozárhoz (Egyházaskozárhoz), majd Csikóstóttóshöz tartoztak.”³⁰ Szertartásaikat még a 19. században is vályogfalú iskolában és imaházban tartották. Az 1903-as népszámlálási adatok azt jelzik, hogy a falu lakosságának többsége evangélikus volt.³¹ A gyülekezet 1906–1907-ben emeltetett templomot Lamping József tervei alapján; a kivitelezést a Lamping cég végezte.

Ebben az időben különféle mintakönyvek forogtak közkezen a mesterek között, amelyeket felhasználtak a templomok tervezéséhez. A protestáns templomok esetében a hosszhajós típus volt gyakori, amelynek a tömeg- és méretarányát követte Lamping József is a templom külső kialakításában.

Az evangélikus templom a katolikus templomtól nem tér el alapvetően. „Különböző megjelenése, látványa a klasszikus és a tradicionális formákat mutatja.”³² Az építészeti szakirodalom a protestáns templomtípus esetében tájegységként megkülönböztet alföldi, nyugat-magyarországi és felvidéki típust. Ezekhez egy új, negyedik típusként alaprajzi és felépítésbeli sajátosságok alapján megjelent a dél-dunántúli evangélikus templomtípus.³³ Ebbe a csoportba tartozik a tékesi templom is, mely diadalív nélküli, félköríves karzat- és szentélyelrendezéssel készült. Igazodik egyben az 1861-ben kiadott eisenachi regulatív program³⁴ mintájához.

A lutheránus templomépítők a római katolikusokhoz hasonlóan a 20. század elején a középkor építészetéhez nyúltak vissza a stílusjegyek alkalmazásában. Lamping József Sándy Gyulától³⁵ és Feork Ernőtől, a budapesti Felső Építőipari Iskola tanárától tanulhatta a magyar építészeti hagyományban gyökerező, mégis letisztult formák és a korszerű mérnöki szerkezetek összhangját. Sándy szerepe meghatározó volt a két világháború közt a protestáns templomépítészetben, ő tervezte a legtöbb evangélikus templomot Magyarországon.

A belső térben az evangélikus liturgiának megfelelően az igehallgatást és az úrvacsora vételét állította a középpontba. A torony a homlokzathoz építve a bejárat tengelyében áll, és északnyugatra tekint. Az építés a tervek elkészítésénél a román stílus elemeit használta, de továbblépve önálló formanyelvet alakított ki. Három osztatú, íves záródású karcsú ablakcsoportja, barokk toronysüvege egyedi megjelenést ad a templomnak. A tervező az acélt mint a tér lefedésének eszközét alkalmazta. Az elegáns, könnyed, vonórudas acélszerkezet, az egyszerű, fehér falak harmonikus egységbe foglalják a belső teret. Jellemzője az U alakú karzatos megoldás, amely a templom fő téralkotó eleme. A mellvédjén félköríves, festett hármastívum fut körbe. Egyszerű kialakítású szószékoltárát oszlopok fogják közre, oltárképén a Get-

semáne-jelenet látható. A díszítésben az egyszerűsége, puritánságra törekedtek, ezt mutatják a sima, fehér falak, a nagy ablakok. A templomépítés dátumát a toronyaljban két tábla örökítette meg. A templom tömegalakításánál „az erőteljes, függőleges hangsúlyok váltak uralkodóvá”.³⁶ A templom a környezetbe komponálva, a falu központjában, parkosított területen áll. A szabad tér rálátást ad az istenházára, kiemeli egyszerű szépségét.

A BME Építészmérnöki Kar hallgatói a magyarországi evangélikus templomok körében az OTKA³⁷ támogatásával kutatásokat végeztek 1995–2003 között. A felmérés eredménye a *Veszendő templomaink* sorozat kötetében jelent meg. A könyv szerint a dél-dunántúli templomtípushoz tartozó emlékek adják a pusztuló emlékek legnagyobb hányadát.³⁸ A tékesi templom a lakosság számának csökkenése miatt van veszélyben.³⁹ Szomorú tény 2016-ban, hogy az istentisztelet teljesen megszűntek a templomban, egy-egy temetés alkalmával érkezik csak lelkész a faluba. A falubeliek társadalmi munkában, adományokból végezték el az állagmegőrző karbantartást.

A Kaposvártól 25, Dombóvártól 18 km-re fekvő Kaposkeresztúr zsákfalú. Az egyházközség a hívek kérésére templomot szeretett volna építeni 1910-ben. Az iskolaszék a terveket a kaposvári Domján Lajos építőmesterrel készítette el, az épület kivitelezésével a Lamping céget bízta meg. A Somogy Megyei Levéltárban fellelhető iratok szerint a vállalkozó az építkezés kötelezettségének időre és az elvárásoknak megfelelően eleget tett: „...a felépített templom minden látható és hozzáférhető alkatrészeiben megfelelőnek találtatott.”⁴⁰ A plébánián féltett kincsként őrzik a templomépítés dokumentumainak másolatát, a tervrajzot, a jegyzőkönyvet, az építési költségvetést és a szerződést. 2011-ben, építésének századik évfordulója alkalmából felújították a Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett templomot. Jelenleg a mosdósi plébánia látja el egyházi szolgálatát.

A kaposvári Szent Imre-templom építési munkálatait 1910 áprilisában Domján Lajos kőművesmester kezdte el, de pénz hiányában 1912-ben megakadt a munka. Esterházy Miklós herceg adománya tette lehetővé az építkezés folytatását, s a kivitelezésre a Lamping Ádám és Fia céget kérték fel.⁴¹ A templom plébánosával, Császik Istvánnal Lampingék jó kapcsolatot ápoltak. Egy korabeli levél arról tudósít, hogy a Lamping család pénzüsszeggel is támogatta a templom megnyitását. Az épület az idők folyamán több felújítást megért.

Az 1920-as években Lamping Józsefet, akárcsak édesapját, templomszakértőként is számon tartották. Ezt egyaránt bizonyítják a hagyatékából előkerült levelek és levéltári források. A Lamping Ádám és Fia cégnev alatt 1915-től már Lamping József tervezett és épített. Baráti kapcsolatai, ismerősei révén s főleg szakmai igényessége miatt kapott megbízásokat.

Gróf Hoyos Miksa, a Dunántúli Bank elnöke, nemzetgyűlési képviselő, a németladi⁴² uradalom birtokosa 1921-ben bízta meg a helyi templom külső felújításával és a torony javításával. A Lamping cég a templomtető cserépborítását átrakta, a tetéjére új keresztet helyezett. A kegyúr a gótikus stílusú templom felújításának anyagi fedezetét is állta, sőt olyan bőkezű volt, hogy két ércharangot is öntetett. Holló Gyula

németladi pap ezt a nem mindennapi áldozatkészséget Rott Nándor veszprémi püspök elé tárta példaként, mondván, nem igaz az a nép lelkében élő nézet, hogy a „nagy urak semmit sem tesznek, semmi áldozatot nem hoznak”.⁴³ A főpásztor köszönőlevelét a templom benedikálásának (felszentelésének) ünnepségén olvasták fel a grófi családnak. A kegyúr, a pap és az építész közös szép munkájának eredménye Veszprémben is visszhangra talált. A templomot 2016-ban felújították, azóta régi fényében várja a több mint ötszáz lelkes falu híveit.⁴⁴

A somogyjádi késő barokk református templom felújításának kérdése már 1924-ben felvetődött, de az anyagi fedezet nem volt meg hozzá. A presbitérium közadakozásra szólította fel a református családokat, amelyek a pénzbeli támogatás mellett aratást is vállalhattak a templom javára. Az egyház földjeinek béréből kívánták összegyűjteni a templomjavításhoz szükséges összeget, ami aztán több évig elhúzódott, végül államsegélyt is igénybe vettek. A somogyjádi gyülekezet presbitériumának jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy Lamping Józsefet bízták meg a templom renoválásával. A felkérést a mester hálásan fogadta, és megígérte, hogy legjobb tudása szerint fogja a munkát elvégezni. Hálájának egyik jele az volt, hogy a vállalt összeg forgalmi adójából egy százalékot elengedett, ezzel az összeggel a szegény adózókat segítette. A műlakatosmunkák elvégzésére Gudricza István kaposvári mestert ajánlotta, akivel bizonyára már több közös munkája volt. Eredményes munkakapcsolatuk bizonyítéka a templom előterét körülvevő. 42 méter hosszú, választékos ízlésű vaskerítés, amelyen megjelennek Lamping építész 1920-ban készült vörösakópusztai nyári házának népi motívumai.

A 170 millió korona költséggel felújított templomot nagy ünnepség keretében dr. Antal Géza, református püspök szentelte fel 1926 májusában. Az előkelő vendég Tallián Andor osztopáni földbirtokos négyes fogatán vonult be az ez alkalomra emelt diadalkapukon keresztül.⁴⁵ A somogyjádi hívek hálájuk jeléül a templom oldalfalában elhelyezett márványtáblán örökítették meg püspökük nevét. A szépen rendbe hozott templomot az egyházmegye világítótornyának nevezte a korabeli újság.⁴⁶ Ekkor készült el a vörösrézzel fedett templomtorony is, és a szentelésre új harangot is öntettek. Izsák Aladár református lelkész hálája jeléül köszönőlevelet írt Lamping Józsefnek, amelyet az egész hitközség aláírt.⁴⁷

A Belső-Somogy keleti szélére települt kisközség természeti szépségekben, kulturális értékekben gazdag. Templomának történetét a Veszprémi Hírlap 1904-ben részletesen megírta. 1726-ban Fajszot⁴⁸ nagy csapás érte, a faluban tűzvész pusztított, temploma is leégett. Révay Elek földbirtokos a házakat újjáépíttette, felesége jótékonyaságából és a hívek közmunkájából 1755-ben kis templomot építtetett.⁴⁹ A templomot sokáig ferences szerzetesek irányították, akik koldulásból tartották fenn magukat, ami igen jól jövedelmezett. Az 1815. évi Visitatio Canonicában már 1/2 telek szántóföldet és rétet említettek a javadalmaik között, amelyet az úrbéri törvény értelmében az egész telekhez járó legelőilletmény egészített ki. 1789-től a községet már világi papok kormányozták.⁵⁰

Somogyfajsz falu lakosai túlnyomóan római katolikusok voltak. A 20. század

elején a hívek a környék lakóival együtt templomot szerettek volna építtetni. Szándékukat Kund Gusztáv, a falu földbirtokosa is támogatta.⁵¹ A Kund család régi terve volt a templomépítés, mivel a kastélyuk parkjában álló kápolna kicsinek bizonyult. 1925-ben dr. Igmándy Aladár lett a gondnoka a somogyfajsi hitbizományi birtoknak, amely vezetése alatt a vármegye egyik legsokoldalúbb gazdaságává fejlődött.

Kund Gusztáv, a beteg, de céltudatos fiatalember makacsul ragaszkodott Isten által sugallt tervéhez, a templom felépítéséhez, melynek megvalósításához az ő és Berkenyés István plébános anyagi hozzájárulása teremtette meg az anyagi alapot. Mindebből a falu katolikus hívei is kivették a részüket belőle: egy évig arattak uraságuk földjén úgy, hogy az érte kapott összeget ajánlották fel a templomépítés javára. A veszprémi megyés püspök a Somogy megyei árvaszékkel egyeztetve Lamping Józsefet kérte fel a tervek elkészítésére és az építkezés lebonyolítására, aki elképzelését már 1922 májusában papírra vetette, mellyel a később megvalósuló templomépület teljes mértékben megegyezett.⁵²

Az alapkőletételre – az egész község részvétele mellett – 1923 júniusában, ünnepélyes szertartás keretében került sor. Az építés a fajsziak és a környező községek lakosainak önkéntes munkájával két évig folyt. A munkát sok minden, legfőképpen a pénzhiány akadályozta. Berkenyés plébános szomorúan számolt be püspökének 1925 januárjában, hogy a gyenge termés miatt csak megfeszített igyekezettel tudott 28 millió koronát gyűjtőíven összeszedni. A plébániához tartozó tíz uradalom birtokosai nem adtak egy fillért sem. Minden segélyforrás elapadt.⁵³ Nem volt fedezet a szószék, a sekrestyeszekrény és a gyóntatószék költségeire. A plébános arra számított, hogy a plébánia állattartásából pénzhez jut majd. Végül hitelből és saját pénzből finanszírozta a megrendeléseket. Megkérte a főpásztort, hogy a harangokat a templom felszentelése előtt a feltámadási körmenetben megszólaltathassa, hogy a híveknek alkalmuk legyen az adakozásra. Ezt írta: „A harangok szava az én kérő levelemnél eredményesebbé teszi az áldozatkészséget.”⁵⁴ Kérése meghallgatásra talált, a templom a sok felajánlásnak köszönhetően elkészült.

A Krisztus király tiszteletére felépült templomot Rott Nándor veszprémi megyés püspök szentelte fel 1925 októberében.⁵⁵ Az átadásról a közismert Tolnai Világlapja is tudósított.⁵⁶ Az épületet a fajszi plébános a „kiterjedt Veszprémi egyházmegye legszebb román stílusban épült” templomának nevezi. Elismerésképpen iratot állított ki, az ő és a hívek meglepedését tolmácsolva, amelyben magasabb egyházi kitüntetésre javasolták Lamping Józsefet.⁵⁷

A templom elkészülte után a hitbizományi uradalom 70 mázsa búzát ajánlott fel az építésnek fizetségül.⁵⁸ De nemcsak az építés, hanem Kund Gusztáv hitbizományi birtokos is elismerést kapott. A megyés püspök előterjesztésére XI. Pius pápa kitüntetésében részesült, amelyet Hoss József apátplébános adott át ünnepélyes keretek között.⁵⁹ A főpásztor arra buzdította a plébánost, hogy a Historia Domusban írja meg a templom építésének történetét, hogy az utókor ismerje meg a község összefogását, áldozatát.⁶⁰

A templom történetének leírása az idők során eltűnt, de Berkenyés István plé-

bánosra még ma is szeretettel emlékezik vissza a somogyfajszai idős Fullér Sándor, aki hosszú ideig volt a templom kántora. Az ő nagybátyja volt Fekete István író, akit sok szép gyermekkori emlék fűzött Somogyfajszhoz. *Hajnal Badányban* című regényének színhelye a falu mellett található tó volt. *Nagypéntek* című novellájában pedig feltűnik Berkenyés plébános alakja is. Az író gyermekkorában, amikor csak lehetett, jött a rokonaihoz, s itt töltötte a szünidőket. A Kund-birtok vízimalma fontos helyszíne volt az életének, a fajszai erdőben barangolva a szabadságot élte meg, amire vágyott. A templom kelet–nyugati hossz tengelyes, aszimmetrikusan elhelyezett négyzetes hasáb alakú toronnyal, a bejárat két oldalát három-három oszlop keretezi. Felette a Lamping-épületekre jellemző hármas osztású, íves ablakok láthatók, legfelül rózsablatok. A historizáló épület a román kor hagyományaiból merített, belső terét négyszakasos csehsüveg-boltozat fedi. A templom oldalfalán látható sárkányábrázolások a román kori domborművek gyakori motívumai. A keresztény ikonográfia szerint ez a szörnyállat Isten ellenfelét, az ördögöt testesíti meg, amelynek nincs hatalma az Isten háza felett.⁶¹ Az oltár felső részét Vass Viktor budapesti szobrász készítette el resicai márványból. A plébános édesanyja a vörös márvány szószék elkészítéséhez járult hozzá. „A nagyharang árát a hívek gabonában szedték össze, a középső harangot Berkenyés plébános édesatyja emlékére adományozta, a kis harangot a hívek kétévi önkéntes aratás arató részének értékesítéséből szereztek.”⁶² A falakon a magyar szentek szobrai láthatók: Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Erzsébet, illetve Szent Antal és Szent József. A keresztút stációi égetett téglából készültek, s a hosszanti falakon és a boltozatok pillérein helyezték el őket egyforma építészeti keretbe foglalva. A két fehér márvány oltár (a Szűz Mária szep-lőtelen szíve és a Fájdalmas Szűzanya) szintén remekmű. Az oratóriumban látható *Jézus megkeresztelkedése a Jordánban* című nagyméretű oltárképet Révai Elekné, az egykori földbirtokos felesége hozta Rómából még 1776-ban az általa megrendelt templom számára.⁶³

A fehér márvány főoltár két oldalán a Krisztus király szobrot a mai napig angyalok őrzik, amely a falu plébánosa, Berkenyés István adományából valósult meg. A főoltár is Lamping elképzelése szerint készült, tervét korábban színes akvarellal festette meg.⁶⁴ A templom egymanuálos, ötregiszteres orgonáját a híres pécsi Angster harmónium- és orgonagyár 1912-ben készítette. A templomtér egységéhez járul hozzá a kórusszint díszítése, amelyen visszatérnek a bejárat íves motívumai. Az öreglaki bútorgyár szállította a tölgyfa padokat, ennek fedezetére a plébános 950 db fenődesszkat adott.⁶⁵

A templom impozáns festett üveglakait Róth Miksa híres budapesti üvegfestő műhelyében készítették. Róth világszerte ismert üvegművész volt, a gödöllői művésztelep egyik legfontosabb alakja. Az üvegfestést európai szintre emelte, az ország legszebb középületeinek, templomainak színes üvegeit készítette. Kivitelezőként a korabeli magyar művészet számos kiválóságával dolgozott együtt, köztük Körösfői-Kriesch Aladárral és Nagy Sándorral. Róth számos budapesti és vidéki köz- és magánépület díszítésére kapott megbízást. A fajszai üveglakokat a fontos művei

közé sorolta. A Krisztus-képet külön változatban is elkészítette, jelenleg a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium nagytermét díszíti.⁶⁶

Az üvegetervek is Lamping munkái, erről tanúskodik a család birtokában megmaradt levél.⁶⁷ Az üvegek misztikus hatását a két tehetséges művész, Lamping József finomívű rajza és Róth Miksa csodálatos színekombinációja adja. A hajó két oldalán látható üvegfestmények Jézus születését és kereszthalálát, a szentélyben levő Szent Pált és Pétert ábrázolja. A hajóablakokat, tekintettel a nagy szélnyomásra, megfelelően beosztott vaskeretekbe helyezte el Róth Miksa.

A kóruson és a mellékoltár feletti ablakfestményeken a Róth által gyakran használt neoreneszánsz díszítések térnek vissza. Róth Miksa országosan elismert művei közül ezek az üvegeképek nem állnak védelem alatt.

A század elején virágzó hitélet zajlott a környék egyik legszebb templomában, de az 1950-es években a helybeliek beszámolója szerint a hívek száma jelentősen csökkent. A 1970-es években végül az utolsó plébános is elhagyta a falut.⁶⁸ Az 1990-es években a templom elhanyagolt állapotba került, de 1993-ban megmentette a felújítás. 1998-ban a falu lakossága festette ki kívül-belül. Az utóbbi években külső meszelést kapott, ami átmenetileg segített csak rajta.

A faluban a hívek nem ismerik a templomtervező Lamping József nevét. Azt viszont érzik és tudják, hogy különleges érték birtokában vannak. Kezdeményezésre a templom műemléki értéként való nyilvántartásba vétele folyamatban van, ezáltal megvalósulna a Somogy Természetvédelmi Szervezet által megfogalmazott cél: a táj, az ember, a természet és az épített értékek összekapcsolása. Az idelátogató turisták, természetjárók számára a Hét malom völgye, a horgásztó, az őshonos állattartás megtekintése és a madármegfigyelés mellett a templom megtekintése is igazi élményt jelenthet.

Lamping a vidéki építkezések mellett Kaposváron építendő templomra is készített tervpályázatot. A Cukorgyár környékén az 1920-as években megnőtt a lakosság száma, az ott élők templomot szerettek volna építeni. A városi képviselő-testület a Keleti temető régi, már használaton kívüli területét átengedte az építendő templom céljaira.

Neves építészeket, köztük Lamping Józsefet is felkérték a 2000 főt befogadó templom terveinek elkészítésére. Öt budapesti pályázóval szemben Lamping József monumentális terve nyerte el az első díjat. Erről a Hoss József apátplébános aláírásával kiállított levél tanúskodik.⁶⁹ A templom Historia Domusában ez áll: a kaposvári bírálóbizottság a hat pályázó közül a három legjobb közé sorolta a Lamping-tervet. Kladnigg Alajos bizottsági elnök vezetésével úgy döntöttek, hogy „Kauser, Petrovác budapesti és Lamping kaposvári építészek terveit átadják a budapesti szakbizottságnak véleményadás végett”.⁷⁰ A terveket dr. Szőnyi Ottó, az Országos Műemléki Bizottság előadója véleményezte, ám ő egyiket sem találta alkalmasnak a megépítésre. Ezt követően Petrovác Gyula budapesti építész kérték fel, hogy az eredeti Regnum Marianum templomterve helyett készítsen egy új tervet.⁷¹

A neoromán jellegű templom két év alatt épült fel. Közben a háborúban elesett

hősöknek is maradandó emléket kívántak állítani. A város és magánszemélyek sora tették meg felajánlásukat arra, hogy az ő tiszteletükre és emlékükre üvegablakot készítsenek. A 38 üvegfestmény elkészítését az Országos Üvegfestészeti Intézet vezetője, Johann Hugó vállalta kedvező ajánlatával. A templom falát Lamping egykori pécsi iskolatársa és barátja, Gebauer Ernő freskói díszítik.

Somogyszob történetében is felbukkan Lamping József neve. Jankovich Tihamér plébános írta meg 1936-ban a község történetét, amely a *Veszprémi egyházmegye múltjából*⁷² című sorozatban jelent meg. A község Árpád- és Anjou-kori temploma a török időkben elpusztult, a régi rom helyén 1779–1781 között az esztergomi főkapitánlan épített újabbat barokk stílusban.⁷³ Az 1920-as években a művelt, agilis Jankovich plébános áldozatkészsége folytán és a hívek adományából megvalósult a templom hiányos berendezésének pótlása. 1922-ben a kegyúr anyagi támogatásával kifestette, majd gyűjtést indított a harangok beszerzéséhez. 1926-ban Faludi Imre kaposvári mesterrel dorogi márványból főoltárt faragtatott.⁷⁴ A lakosság számának növekedése a templom bővítését is szükségessé tette. Rott Nándor engedélyezte a gyűjtést, és nem zárkózott el előle a község kegyura sem. A bővítési tervek elkészítésére Lamping Józsefet kérték fel. A tervekben szerepelt a sekrestyéhez hasonló méretű oratórium megépítése, a templom hajójának meghosszabbítása s elé torony építése. Ezekkel a megoldásokkal Lamping arányosabb térelosztást szándékozott elérni. A templom bővítése az 1930-as évek végén valósult meg. Ez volt Lamping József egyik utolsó munkája. A Szentháromság-templom helyi védelem alatt áll, 2007-ben, majd 2016-ban újították fel.

Kaposvártól 20 kilométerre, a Zselic erdős dombvidékén, a Surján-patak völgyében fekszik a 220 lelket számláló Hajmás falu. Az 1700-as években ide betelepített svábok külön településrészben laktak, amelyet Németfalunak neveztek. A búcsút is eltérő időpontban tartották. A Magyarfaluban lakó magyaroktól egy kis patak és a közelben álló harangtorony választotta el a településrészt.

A katolikus svábok és magyarok sokáig az iskolában tartották istentiszteletüket. A bőszenfai plébános, Arany Imre a már meglévő harangtoronyhoz Lamping Józseffel terveztetett egy bensőséges kis templomot Nagyboldogasszony tiszteletére. Megépítésében aktívan közreműködtek a falu és a környező vidék lakói. Az építést Arany Imre plébános irányította, aki 1924–1940 között Bőszenfán szolgált,⁷⁵ és filiaként ellátta a hajmási templomot is. Az építkezés befejezését Festetics Kristóf földbirtokos és Horváth József kisgazda anyagi áldozata mellett a falubeliek adományai tették lehetővé. Az istenháza 1938 augusztusában készült el, a kaposvári Szent István-emlékkúttal egy időben.

A Nagyboldogasszonyról elnevezett templom szentelési ünnepségéről így tudósított a korabeli újság: „...messze vidék legszebb, legstílusosabb Istenháza az új templom.”⁷⁶ Barcsay Ákos, az akkori főispán azzal jutalmazta meg a község lelkes lakosait, hogy megjelent a templomszentelésen.⁷⁷ A templom átadására távoli falvakból is érkeztek imádkozni, mert a keresztény hagyományok szerint az új templomban előterjesztett kérést az Úr meghallgatja.⁷⁸

A bejárat felett az ismert hármás íves kisablak, mint Lamping-jegy jelenik meg, amely a székeley templomokon is megfigyelhető. A kapu két oldalát pilaszterek díszítik. Szentélye a boltozás révén művészi hangsúlyt kapott, díszítő motívum is volt egyben. A szentély színes üveglablakán az a jelenet látható, amikor Jézus Mária fejére helyezi a koronát. A fedélszéket Máté János, a zselici falvak ács mestere készítette.⁷⁹

Az építész utolsó épületei között szerepel a hajmási templom. Ezekben az években már eluralkodott rajta a háborúban szerzett betegsége, s a következő évben eltávozott az élők sorából. Első önálló tervezése a bőszenfai templom volt 1902-ben, utolsó műve, a jelen ismert dokumentumai alapján, a hajmási templom. Életművét Isten dicsőségére emelt épület nyitotta meg és zárta le. A kettő között eltelt harminchat év alatt kiteljesedett tudása, és az építőművészet mesterévé vált. Tervei nyomán ég és föld kapcsolata jött létre, illetve valósult meg templomainak esztétikája által. Az egykori plébános, a hívők, valamint az építész közös munkájának gyümölcseként megvalósult templomok pedig ma is kommunikálnak velünk. „Szemünk úgy pihen meg [...] egy falusi templom sziluettjén, mintha fák zöldjénél mélyebb zöldbe, folyóknál ősi nyugalomra pillantana” (Pilinszky János).

Jegyzetek

- ¹ A Mecsek és a Tolna-Baranyai Dombvidék kistájai a Tolnai Hegyhát és a Baranyai Hegyhát. A Tolnai Hegyhát nyugatról a Kapos, északról és keletről a Sió, délről a Völgység határolja.
- ² Foerk Ernő (1868–1934): építész, a budapesti Felső Építőipari Iskolában az építészeti alaktan tanára volt.
- ³ PPL, Tanf., 108/1890.
- ⁴ Horváth Gyula: *Az almamelléki templom leírása*. Kézirat, 1958. A Lamping család tulajdona.
- ⁵ A barokk jellemző szerkezete. Olyan függőleges síkokkal metszett félgömb, ahol a síkok szélső találkozáspontjai a gömb vízszintes alapkörére ülnek.
- ⁶ Horváth Gyula: *Az almamelléki templom leírása*, i. m.
- ⁷ Uo.
- ⁸ A templomépítkezés kegyura Biedermann Rudolf volt.
- ⁹ PPL, Tanf., 108/1890.
- ¹⁰ Szűcs Endre: *Megfestett fény. Díszüveges munkák a történelmi Magyarország építészetében 1945-ig*. Budapest, Geobook, 2005, 102.
- ¹¹ *Emberformálás Sásdon 1796–1996. A sásdi plébánia és iskolakörzet története*. Szerk. Füzes Miklós. Sásd, Önkormányzat, 1996, 144.
- ¹² Uo., 128.
- ¹³ Uo., 146–147.
- ¹⁴ Lakosságának száma 522 fő (2015-ös adat).
- ¹⁵ Tolnai gróf Festetics Pál (1841–1924) hitbizományi birtokos, belső titkos tanácsos, császári és királyi kamarás, főkamarmester. 1882-től, apja halálától ő igazgatta a Festetics-birtokokat, s ez időtől többnyire gazdaságával foglalkozott.
- ¹⁶ Csánki Dezső: *Somogy vármegye*. Budapest, Országos Monográfiai Társaság, 1914, 53.
- ¹⁷ Pfeiffer János: *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára 1630–1950. Püspökei, kanonokjai, papjai*. München, Görres Gesellschaft, 1987, 389.
- ¹⁸ Részlet a bőszenfai templom bejáratánál található leírásból.

- ¹⁹ Waller Miklósné Májer Márta közlése (Böszénfa).
- ²⁰ Farkas György plébános által írt levél 1902-ből. A Lamping család tulajdonában.
- ²¹ Lamping Tamás közlése.
- ²² Feltehetően Festetics Lajos közvetítése révén a Szerdahelyi család rendelte a Szent Lukács tiszteletű régi temetőkápolnája számára. A képet a Festetics család által 1810-ben épített gálosfai templomban helyezték el. A festménnyel kapcsolatban felmerült, hogy Dorfmeister a főalak arcvonásaiban a saját arcképét festette meg (*Dorfmeister István emlékkiállítás*. Katalógus. Zalaegerszeg, 1997).
- ²³ PPL, Egyházkormányzati iratok, 385/1907.
- ²⁴ MNL BaML. IV. 420.b Hegyháti járás főszolgabírójának közigazgatási iratai 18108 /1904.
- ²⁵ Róth Miksa hagyatékában megtalálható a Lamping József által készített üvegterv. Lásd az „Én műhelyemből” című fejezetet.
- ²⁶ Kohner Mihály gödrei lakos közlése, aki gyerekkorában hallotta ezt a történetet. A falu életében fontos mozzanat lehetett, mert szájról szájra hagyományozódott tovább.
- ²⁷ PPL, Egyházkormányzati iratok, 385/1907.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Lakosságának száma: 240 (2015-ös adat).
- ³⁰ Krähling János: *Evangelikus templomok a mai Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, 133.
- ³¹ Uo.
- ³² Dercsényi Balázs: *Evangelikus templomok Magyarországon*. Budapest, Hegyi & Társa, 1992, 11.
- ³³ Krähling János: *A Dél-Dunántúl evangelikus templomépítészete*. In *A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései*. Tusnád, 1997, 41.
- ³⁴ „A 19. században újraértékelt középkori építészet vonatkozásait 16 pontban rögzítette. A karzatos protestáns típus helyett a középkor tornyos, hosszaház, szentélyes templomtípusát és belső elrendezését jelölte meg kizárólagos mintának az építészek számára.” Simon Viktória: *A kortárs evangelikus építészeti sajátosságai*. Doktori értekezés. Budapest, 2009, 8.
- ³⁵ Sándy Gyula (1868–1953): építészmérnök, műegyetemi tanár, neves templomépítő. Építészeti és tanári tevékenysége fontos és gazdag fejezete a századforduló magyar építészettörténetének.
- ³⁶ Dercsényi Balázs: *Evangelikus templomok Magyarországon*. Budapest, Hegyi & Társa, 1992, 40.
- ³⁷ Országos Tudományos Kutatási Alap.
- ³⁸ Krähling János: *Evangelikus templomok a mai Magyarországon*, i. m., 17.
- ³⁹ Uo., 133.
- ⁴⁰ MNL, SML, IV. 416. 3293/1913.
- ⁴¹ Hoss József: *A kaposvári plébánia története*. Veszprém, 1948, 82.
- ⁴² 1950 óta: Lad.
- ⁴³ vel.i.1.44.a.4320/1921
- ⁴⁴ Lad lakossága 572 fő (2015-ös adat).
- ⁴⁵ *Emlékkönyv főtiszteletű... Antal Géza dunántúli református püspök... egyházlátogatásáról*. Pápa, 1929, 91.
- ⁴⁶ Cs. F.: *Püspöklátogatás templomavatási ünnepel Somogyjádón*. Dunántúli Protestáns Lap, 1926. május 16., 93.
- ⁴⁷ Lamping Tamás közlése. A levél az idők során elveszett.
- ⁴⁸ 1908-tól a falu neve: Somogyfajsz, lakosainak száma: 555 (2015-ös adat).
- ⁴⁹ Vas Ernő: *Somogyfajsz*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2008, 35.
- ⁵⁰ Kiss Gyula: *Adatok a somogyfajsi plébánia történetéhez*. Veszprémi Hírlap, 1906. július 1., 6.
- ⁵¹ Kund Gusztáv, gyengeelméjűsége miatt, gondnokság alatt állt.
- ⁵² A grafikát a Lamping család bekeretezve őrizte.

- ⁵³ vél.I.1.44. a. 445/1925.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ vél. I.1.44. a. 4708/1925.
- ⁵⁶ [Képes beszámoló.] Lásd: Tolnai Világlapja, 1925. 49. sz., 13.
- ⁵⁷ Berkenyés plébános által kiállított bizonyítvány, 1926. március 6. A Lamping család tulajdonában.
- ⁵⁸ A Kund Gusztáv-féle hitbizományi uradalom és Lamping József megállapodása, 1923. május 10. A levél a Lamping család tulajdona.
- ⁵⁹ Somogyi Újság, 1926. február 4., 2.
- ⁶⁰ vél. I.1.44. a. 1926/1608.
- ⁶¹ *A keresztény művészet lexikona*. Szerkesztette Jutta Seibert a Herder Verlag lexikonszerkesztőségének közreműködésével. Budapest, Corvina, 1986, 276.
- ⁶² Vas Ernő: *Somogyfajsz*, i. m., 111.
- ⁶³ A ferences házfőnöknő a templom helyett kápolnát építtetett a kastély kertjében, ahová a festmény túl nagyra bizonyult.
- ⁶⁴ Az eredeti festett rajz a Lamping család tulajdona.
- ⁶⁵ vél. I.1.44. a. 445/1925.
- ⁶⁶ Fényi Tibor, a Róth Miksa Emlékház igazgatójának közlése.
- ⁶⁷ A levél a Lamping család tulajdona.
- ⁶⁸ B. Zs.: *Somogyfajsz nem adja fel*. Somogyi Hírlap, 1991. július 30., 4.
- ⁶⁹ A levél a Lamping család birtokában.
- ⁷⁰ *In nomine domini, anno 1924–1927*. Kézirat, 10.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² A sorozat 1933-ban indult, első 13 kötetét Pfeiffer János püspöki levéltáros szerkesztette. Kötetei a püspökök életével, az egyházmegye területén fekvő intézmények történetének bemutatásával és egyházmegyei források közzétételével foglalkoznak.
- ⁷³ Jankovich Tihamér: *Somogyszob*. Veszprém, Egyházm. ny., 1926, 25.
- ⁷⁴ Pfeiffer János: *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára 1630–1950*, i. m., 552.
- ⁷⁵ Uo., 240.
- ⁷⁶ Somogyi Újság, 1938. augusztus 18., 3.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ Somogyi Néplap, 1985. október 26., 5.

ÁLDÁS BÉKESSÉG – BÉKESSÉG ISTENTŐL!

ERŐS VÁR A MI ISTENÜNK!

AZ ÚR ÁLDJA MEG!

DICSÉRTESSÉK A JÉZUS KRISZTUS!

Kedves Barátaim!

Nagy örömmel fogadtam el lelkész barátom meghívását. Sokat tudunk egymásról, voltunk szomszédok és szobatársak is. Azt tartja a mondás, hogy azt ismerjük igazán, akivel együtt töltöttünk néhány napot és éjszakát. Mi ezt megtettük! Megismertük egymás jó és rossz szokásait, és bizony volt olyan időszak, amikor hatan laktunk egy szobában, emeletes ágyakon, és a hat ember négy évfolyamon tanult. És mégis szép volt.

Együtt voltunk egy egykori, patinás református egyetemen: reformátusok, evangélikusok és unitáriusok. Igazi felsorolása a ma oly gyakran hallható protestantizmusnak.

Együtt voltunk, jártunk egymás istentiszteleire, izgultunk egymás sikeres vizsgáiért és vigasztaltuk egymást. És bohókás fiatalok voltunk, akik barátnőt is ott találtak, és ezek a barátnők ma feleségekként ülnek itt előttem.

Reformáció

Mit is ünnepelünk? Egyházszakadást? Lehetne ilyet ünnepelni? Megújulást? Ez sokkal jobban hangzik, de nem az igazi. Az evangéliumot ünnepeljük, Jézust, az Isten kegyelmi ajándékát. Azért hívott el bennünket az Úr, hogy ezt hirdessük. Az élő, feltámadt Krisztust!

Ennek hiánya és a rátalálás indította el ezt a folyamatot hétszáz évvel ezelőtt. Az előreformátorok mindnyájan mártírok lettek: Wyckliff János, Husz János. Isten az ő életükben felébresztette a vágyat az igazi után. De 1517. október 31. – így, ötszáz év távlatából – a transzcendens és az immanens találkozása lett. Eszköze egy Ágoston rendi szerzetes, akinek a szíve vágyott a tisztára, az igazira, az igazságosra – a kegyelemre. Ő volt Luther Márton. Arra szólt a felkérésem, hogy róla beszéljek.

Milyen is volt Luther?

Nem a külsejét szeretném kiemelni, hanem a jellemét megmutatni. Engedjék meg, hogy néhány idézetet olvassak fel tőle:

1. „Isten nemcsak a Bibliába írja az evangéliumot, hanem a fákra, virágokra, felhőkre és csillagokra.”

2. „Aki sört iszik, gyorsan alszik. Aki hosszan alszik, nem követ el bűnt, aki nem követ el bűnt, a mennyországba kerül: tehát igyunk sört!”

3. „A sört az ember, a bort Isten készíti.”

4. „Inkább gondoljanak a hívek gyülekezetre a kocsmában, mint a kocsmára a gyülekezetben.”

5. „Az Isten ígéje után a zene nemes művészete a legnagyobb kincs a világban.”

6. „Annál jobb az imádság, minél kevesebb szóból áll.”

7. „Imádkozz, és hagyd, hogy Isten aggódjon.”

8. „Ha ti, fiatalok, bölcsek lennétek, az ördög nem tudna mit kezdeni veletek. De mivel nem vagytok bölcsek, kellünk nektek mi, öregek.”

9. „Jobban félek attól, ami bennem van, mint ami kívülről érhet.”

10. „Csakis a vér mozgatja a történelem kerekeit.”

11. „A fiúgyermek meg tud élni, bármely vidékre kerüljön is, ha akar dolgozni. De aki szegény, kell, hogy vándorbot legyen a kezében. Az iskolásfiú kenyeret kéregethet, hogy később művelt emberré lehessen – ha van benne akarata.”

12. „Mikor Erfurtban tanultam, örökös civódás és háborúság volt a jogászok és a teológusok között. Amint a törvény és a kegyelem is egymást el nem bírják; így egymás ellen küzdenek a jogászok és a teológusok is. Istennek különös nagy kegyelme az, ha egy jogász jó keresztyén.”

Kik is a lutheránusok, e fenti bölcsességeket hangoztató Ágoston rendi pap utódai, követői? Miért hívják őket evangélikusoknak?

Eredete a Luther (Luder) család régi címeréhez nyúlik vissza, melynek pajzmezőjében két egymás alá helyezett rózsza található. Ez adta az alapot Luthernek címere megtervezéséhez. Már 1516 nyarán olyan pecsétgyűrűt használt, mely kör által övezett ötszirmú rózsát, a szirmok között kicsiny leveleket, szívet és keresztet ábrázolt. A kör felett M. L. betűk álltak.

A pecsétgyűrűnek abban az időben igen fontos szerepe volt. Aki nem tudott írni, ezzel hitelesítette az általa diktált levelet, de használata általánossá vált az írástudók között is. Nemcsak okmányokat, hanem magánleveleket is elláttak az aláírás mellett pecséttel is.

„Pecsétem jellemezze teológiámat. A kereszt legyen az első, feketén, szívébe helyezve, ami természetes színű. Ezzel akarom magamat emlékeztetni, hogy a megfeszítettben való hit üdvözít bennünket. Ugyanis csak akkor igazulunk meg, ha szívből hiszünk (Rm 10,10). Jóllehet a kereszt fekete, mivel megöl, s kell, hogy fájjon is, mégis meghagyja a szívet saját színében, nem rontja meg a természetet, nem öldököl, hanem életben tart. Az igaz ember ugyanis hit által él, mégpedig a Keresztrefeszítettben való hit által.

Ez a szív fehér rózsza közepén legyen annak kifejezéséül, hogy a hit örömmel, vigasztalással és békességgel ajándékoz meg, és egyenesen egy fehér, üde rózsába helyez. Mivel nem olyan békesség és öröm ez, amilyent a világ ad, azért legyen a rózsza fehér és ne piros. A fehér színe ugyanis a lelkek és az angyalok színe.

Ez a rózsza égszínkék mezőben legyen, mert az ilyen lelki és hitbeli öröm az eljövendő mennyei örömek kezdete. Ez azonban a lélekben már most megvan, a reménység által előre ízleljük.

A mező körül aranygyűrű legyen; jelezze, hogy ez a mennyei üdvösség örökké tart és nincs vége soha; emellett értékesebb minden örömnél és vagyonnál, amint az arany a legnemesebb és legértékesebb fém.”

A wittenbergi kolostor Katalin-kapujánál, amely 1540-ben készült, látható a Luther-rózsa körül a VIVIT – Ő él felirat. Erre vonatkozólag ezt mondta: „Ha Ő nem élne, én sem kívánnék élni egyetlen órát sem.”

Más felirat is előfordult Luther címere körül: VDMIAE – Verbum Dei Manet In Aeternum – Az Úr beszéde megmarad örökké. A speyeri birodalmi ülésen 1529-ben Hesseni Fülöp katonái e mondat kezdőbetűivel a zubbonyukon jelentek meg.

A Luther-rózsa jelentését magyarázó egyik versike így hangzik:

„Kinek szívében Krisztus keresztje,
Annak tövisek közt is rózsás az élete.
Reá kéklőn mosolyog az ég,
És Krisztus szeretete aranyozza be életét.”

A nagyváradi gyülekezeti terem falán található színes nyomat versikéje így hangzik:

„Rózsákon jár Krisztus híve,
ha keresztet hordoz szíve.”
Miért evangélikusok?

A válasz nagyon egyszerű: az evangélium, az örömhír hirdetői.

Asztali beszélgetések

A lelkészek és papok szeretnek beszélgetni. Luther is ilyen volt. Luther Mártonnak kedves szokása volt, hogy vendégeivel étkezések alkalmával a legkülönbözőbb kérdésekről közvetlenül elbeszélgetett. Ilyenkor barátai többször érdeklődtek életének egyes mozzanataira is. Egyetemi hallgatói és jó barátai mindjárt az asztalnál jegyzeteket készítettek arról, amit „Márton doktor” mondott. Némelyek ezekből egész gyűjteményeket írtak, és később ki is nyomtatták azokat. Így keletkeztek az ún. „Asztali Beszélgetések” (Tischreden). Az asztali beszélgetések Luther összes műveinek weimari kiadásában hat nagy lexikon alakú, egyenként mintegy 700 oldalt kitevő kötetben vannak összegyűjtve. A reánk maradt asztali beszélgetések száma a weimari kiadás szerint 7075.

Ifjúkor

Dr. Luther Márton ősei a thüringiai Möhra nevű faluban egyszerű parasztemberek voltak. Szegény családból való származását a reformátor sohasem szégyellte, sőt azokkal szemben, akik őt emiatt támadták, önérzetesen hangsúlyozta is. Mivel a családi birtokot ottani szokás szerint mindig a legfiatalabb fiú örökölte, újabb földet pedig nem lehetett vásárolni, Luther János, mint családjának legidősebb fiútagja,

feleségével, Ziegler Margittal 1483-ban Möhrából Eislebenbe, a rézbányászat egyik központjába költözött. Itt született Luther Márton 1483. november 10-én.

„Én, Luther Márton 1483-ban születtem Eislebenben. Itt is kereszteltek meg, a Szent Péter Templomban. Gyermekkoromtól úgy szoktattak, hogy el kellett sápadnom és meg kellett rémülnöm, ha Krisztus nevét hallottam. Mert engem csak arra tanítottak, hogy őt szigorú és haragos bírónak tartsam.”

A szegénységgel küzdő bányászcsaládot egy évvel később Mansfeldben találjuk, ahol Luther János hamarosan nagy tekintélyre tett szert munkatársai között.

Luther Jánosék nagy szigorúsággal nevelték gyermekeiket. A törvény kíméletlen, rideg szelleme az evangélium melegsége nélkül jellemezte mind a családi, mind az iskolai nevelést.

A reformátor mégis élete végéig nagy szeretettel emlékezett vissza szülei komolyságára, szigorúságára és nevelői hatására.

A kis Mártont már öt éves korában beírták szülei a mansfeldi iskolába. Ide járt nyolc esztendeig, írást, olvasást, éneklést tanult latin nyelven. Latinul tanulta a Miatyánkot, a Hiszekegyet, a Tízparancsolatot, a reggeli és esti imádságot, a keresztelési és úrvacsorai igét. Még egymás között is latinul kellett a diákoknak beszélniük. Az itt elszenvedett igazságtalan büntetések kitörölhetetlen nyomot hagytak Luther lelkében.

A középkorban minden iskola, így a mansfeldi is egyházi intézmény volt. A tanulóifjúság nemcsak ünnepen, hanem hétköznapokon is részt vett az istentiszteleteken, ahol az iskolában tanult latin énekeket énekelte.

A késői középkor emberének lelkivilágában igen erős szerepet játszottak a boszorkányokról, illetve az ördögökről szóló történetek – és a babona. A „megrontásokkal” szemben pedig az egyház ajánlott különböző védelmi lehetőségeket. Így a gyermek Luther előtt mintegy megerősített és védelmet nyújtó lelki menedékhelyként jelent meg az egyház. Az egyház, és nem Krisztus. Mert Krisztust a világ szigorú és kegyetlen ítélőbírójának tartották.

Tizenhárom éves korában, 1496-ban, a könnyen megközelíthető magdeburgi latin iskolában találjuk Luthert, egy év múlva pedig az eisenachi iskolába írták be, mivel anyai nagyszülein kívül sok rokona is lakott ebben a városban. Rokonai azonban nyomorban éltek, nem segíthették. A szegénység pedig arra kényszerítette, hogy – akkori szokás szerint – társaival az ajtó előtt énekelve keresse meg kenyerét.

A nyomorból egy vagyonos kereskedőnek, Kotta Konrádnak a felesége, Orsolya asszony emelte ki, házukba fogadván a szép hangú, vallásos és komoly diákat. Négy esztendeig járt az eisenachi „György” iskolába. Középiszkolai tanulmányainak befejezése után búcsút mondott Eisenachnak, ahol Kottáék házánál élete legnyugalmasabb éveit töltötte.

Az egyetemen

Luther ifjúkorában Németország leghíresebb egyeteme Erfurtban volt. Ide jött 1501 áprilisában. A fiatal Lutherre nagy hatást tett a soktornyú, gazdag és forgalmas város. Minden egyetemi hallgatónak valamelyik diákokthozhoz kellett tartoznia. Luther a „György” diákokthozba iratkozott be. Az otthonok a legszigorúbb, szinte kolostori időbeosztással foglalkoztatták diákjaikat s kitöltötték minden percüket. A napot imádsággal kezdték, és rendszeresen tartottak áhítatokat. Testületileg jártak templomba és az egyetemi előadásokra. Kötelező volt a diákokthoz egyenruhájának a viselése is.

Az alsó fokot Luther másfél év alatt végezte el s ezzel megszerezte a „baccalaureusi” tudományos fokozatot, 1505 tavaszán jogtudományt kezdett tanulni. Édesapja is, ő is ezt akarták, mert a jogtudomány doktorai a legbefolyásosabb állami és városi állásokat nyerhették el.

Húszéves volt, amikor az erfurti egyetem könyvtárában először látott Szentírást. „Olvasni kezdtem Sámuel könyvénél, de megszólalt a csengő s előadásra kellett mennem. Nagy kedvem lett volna elolvasni az egész könyvet, de akkor nem volt rá alkalmam.”

Jelek

Barátjával a szünidőben haza akart menni. Útközben kardjával véletlenül megsebesítette a lábszárát, átvágta az ütőeret. Egyedül volt kísérőjével a határban, Erfurttól mintegy félóránnyira. Halálos veszedelemben volt, amikor ezt kiáltotta: „Óh, Mária, segíts!” Ez húsvét utáni kedden történt, 1503-ban. Amíg sebesülten feküdt szállásán, saját szorgalmából megtanult lanton játszani.

1505. július 2-án Erfurt közelében, Stotternheim falu mellett hatalmas vihar lepte meg. Közvetlen mellette csapott le a villám, félelem fogta el, hogy hirtelen, megtérés nélkül kell meghalnia. A haláltól körülvéve Szent Annát, a bányászok védőszentjét hívta segítségül, és megfogadta, hogy ha életben marad, kolostorba lép: „Szent Anna, segíts, én szerzetes leszek!”

Később megbánta e fogadalmat, és sokan le is akarták beszélni tervéről. Ő azonban kitartott mellette, és az Elek napja előtti napon, július 16-án, búcsúlakomára hívta meg legjobb barátait, azzal, hogy reggel majd bekísérik a kolostorba. „Mégis: nem szívesen lettem szerzetessé. Atyám is hevesen ellenezte lépésemet. Szinte eszét vesztette.”

Első évek a kolostorban

Így 1505. július 17-én Erfurtban belépett az Ágoston-rendi szerzetbe. Életében először most nyílt alkalmá arra, hogy saját lelkével huzamosabban foglalkozzék. Nyugtalanították bűnei, és rettegett az utolsó ítélettől.

Luther eleinte jól érezte magát a barátok között. Örvendezett szent élete boldogságán. Szerzetesi fogadalma után feljebbvalói parancsára hittudományt kezdett tanulni. Fölöttesei felismerték szorgalmát, tehetségét, komolyságát, életének tisztaságát, s azt akarták, hogy minél előbb pappá szenteltessék.

A szükséges tanulmányok elvégzése után ez 1507. február 27-én meg is történt.

Lelkének legcsekélyebb megmozdulását is súlyos bűnnek tekintette Istennel szemben. Hogy megnyerhesse a bűnbocsánat vigasztalását, böjttel, korbáccsal, virasztással, hideggel, vég nélküli imádkozásokkal gyötörte magát, amint a szentek legendáiban is olvasta. Végül csont és bőr lett az egész ember, s ezzel szállást készített szervezetében számos betegségnek. Lelke békességét azonban nem találta meg. Állandóan kínozza az eleve elrendelés kérdése is. Bűntudata és gyötrődése egyre fokozódott. A középkori skolasztikus teológia azonban éppen ezekre a személyes kérdéseire nem tudott felelni.

„Itt a szerzetesek egy vörös bőrbe kötött Bibliát adtak a kezembe. Hamarosan annyira otthonossá lettem benne, hogy tudtam lapról lapra, hol mi van, és ha egy mondást idéztek, azonnal tudtam az első pillanatban, hogy hol van megírva. Nem is tetszett nekem akkor semmiféle más tanulmány, mint a szentírási tudományok. Borzasztó undorral tanultam a fizikát, közben pedig égett a lelkem, hogy mikor térhetek vissza a Bibliához.”

Dr. Usingen, egy ágostonos barát, látva milyen szívesen olvassa Isten szent igéjét, egyszer így szólt hozzá: „Ejnye, ejnye, Márton testvér, hát mi a csuda az a Biblia? A régi egyházi tudósokat kell olvasni; azok már kiszívták a Szentírás velejét és igazságait. Mert minden lázadást a Biblia idéz elő!”

Ha sok dolga volt, a kánoni imádságokat összegyűjtötte, és ezekkel a lapokkal teleszórta a padlót. Ezután egy, két, három napot, vagy akár egy egész hetet szakított magának, bezárkózott szobájába, nem evett, nem ivott, míg az egész padlót *üresre* nem imádkozta.

A középkori skolasztikus teológia legnevezetesebb és legnagyobb műveit áttanulmányozta ugyan, és tudása már magas fokon állott, lelkének kínzó kérdései azonban egy lépéssel sem jutottak közelebb a megoldáshoz: Vajon kikényszerítheti-e az ember cselekedeteivel az Isten szeretetét? Kérdemelheti-e valóban az üdvösséget? Mi az igazság az eleve elrendelés kérdésében? A papi feloldozás a bűnöknek tényleges, végleges bocsánatát jelenti-e?

Kérdésekkel volt tele a lelke, amikor 1508 októberében váratlanul áthelyezték Erfurtból Wittenbergbe, hogy ott elfoglalja az egyetem egyik tanszékét, és bölcséleti előadásokat tartson. Ekkor Luther még huszonöt éves sem volt.

Későbbi munkálkodásának színhelye abban az időben sáros, poros, szegényes helység volt, inkább falu, mint város. Alig 2000 lélek lakta. Szűken termő, homokos vidék terült el körülötte, sem gyümölcsös, sem szőlőskert nem gyönyörködtette ott az utasember szemét.

S mintha a vidékhez hasonló lenne a szegényes, kispolgári lakosság is. Műveltség, udvariasság, barátság és vallásosság nélkül szűkölködtek s még hús esztendő

múlva is azt kellett róluk Luthernek mondania, hogy „a wittenbergiek a polgárosult világ legszélén laknak”.

Bölcs Frigyes szász választófejedelem mindent megtett Wittenberg fejlesztéséért. 1502-ben megalapította a wittenbergi egyetemet. Hosszú esztendőök során búcsúkat és ereklyéket szerzett meg a wittenbergi vártemplom számára, hogy ezzel minél több zarándokot vonzzon a városba. 1509-ben már 5005 darab ereklyét őriztek itt. Ha valaki megszerezte magának mindazt a kedvezményt, mely ezekkel az ereklyékkel volt kapcsolatos, az 1443 évi búcsút nyerhetett el. A búcsú pedig elengedést jelentett a bűnökért járó földi, főképpen azonban az állítólagos tisztítóútzben való szenvedésekből.

Különös dolgokat mutogattak itt az évenként a húsvét utáni második vasárnap hetében látható ereklyekiállításon. Például egy vessződarabot Mózes égő csipkebokrából, szalmát és szénát a betlehemi jászolból, melyen a kis Jézus feküdt, töredékeket a jászol fájából, darabkákat a kis Jézus pólyájából, kilenc tövist Krisztus töviskoronájából, részeket a keresztfából, Mária hajából, ingéből, kabátjából, fátylából, sőt egy üveggel Mária tejéből is.

A római út

Luther nem is sejtette, hogy miért fontos számára a római út. Csak később, amikor lelki látása egészen világos lett és Isten igéjének fényébe kerültek római élményei is, akkor mondta el bíráló véleményét. Ekkor még lelki kérdéseinek megoldását várta útjától, de hiába.

A Rómában mondott misékről azt állították, hogy minden egyessel a pap kiszabadíthat egy lelket a „tisztítóúzból”. „Én is tartottam Rómában sok misét és szinte sajnáltam, hogy édesapám és édesanyám még élnek, mert inkább szerettem volna őket miséimmal, egyéb jócselekedeteimmel és imádságaimmal a tisztítóúzból kiszabadítani.”

A teológia doktora

Az Ágoston-rend németországi tartományi főnöke, dr. Staupitz János a wittenbergi kolostorban élt. Ide kötötte őt az egyetem, melynek bibliai teológiai tanszékét töltötte be. Mint rendfőnök 1511 szeptemberében parancsot adott Luthernek, hogy készüljön a teológiai doktorátusra. „Neked doktorrá és prédikátorrá kell lenned, s akkor majd valami nagyon komoly munkát kapsz.” Luther tizenöt pontban fejtette ki, miért nem lehet ő doktorrá. Ám minden szabadkozása hiábavaló volt, hiszen rendi feljebbvalói iránt engedelmességet fogadott.

Doktorrá avatása 1512. október 19-én történt. Három nappal később felvették az egyetem tanári karának tagjai közé, és október 25-én reggel, mint a szentírástudományi tanszék egyetemi tanára, megkezdte előadásait. Később azt mondotta

életének erről az időszakáról, hogy bár doktor volt, akkor még nem ismerte az igazi lelki világosságot.

Az igaz ember hitből él

„Mit cselekedjem, hogy az örök életet elnyerhessem?” (Márk 10, 17.)

A bűneivel bajlódó lelket arra tanították, hogy a gyónásban megszabadul minden bűnétől. Luthernek azonban ez az orvosság nem használt. Legfőbb baja abból az egyházi tanításból eredt, hogy az embernek van ereje minden jóra, amit csak akar, és saját jó cselekedeteivel megszerezheti magának – mintegy jogszerűen – az örök üdvösséget. S ha a kegyelemről olvastak, imádkoztak, vagy beszéltek, úgy értelmezték, hogy azt is ki kell érdemelni jó cselekedetekkel. Ez irányban szerzett tapasztalatai megint csak a kétségbeesés felé vitték. Ő ugyanis mindent megtett, amit csak tudott, mégsem érezte lelkében Isten kegyelmét.

Ilyen lelkiállapotban került Luther Staupitz keze alá. Ő, aki a Lutheréhez hasonló küzdelmeket sohasem élt át, nem értette meg fiatal társát. Szerinte a vallás legfőbb kérdése nem az, hogy miképpen érdemeljük ki jó cselekedeteinkkel az üdvösséget, hanem az, hogy miképp jut az ember igaz szeretetre Isten iránt. Ehhez pedig az út szerinte nem a tanulás, nem is a Biblia olvasása, hanem Jézus életének és szenvedésének elmerülő szemlélése.

„Hosszú időn át tévelyegtem, és nem tudtam, hol is vagyok. Tudtam ugyan valamit, és mégsem tudtam, mi is az, míg bele nem ütköztem a római levél 1. részének 17. versébe: »Az igaz ember hitből él.« Ez segített rajtam.”

A szentírástudományok egyetemi tanára

1513-ban kristályosodott ki Luther alapvető reformátori felismerése. E szerint Isten ígéjének helyes értelmezése mellett értéktelenné lesz az ember minden igazsága, bölcsessége, jóra való ereje. Amikor Luther egyetemi tanári tisztében hozzáfogott a zoltárok magyarázatához, ott állt mindattól megfosztva, amit a középkor skolasztikus hittudósaitól oly nagy fáradtsággal, oly hosszú időn át megtanult. A borzasztó lelki küzdelem után nem maradt meg más számára, mint egyedül a Szentírás. Isten csodálatos kegyelméből azonban a Szentírást most már nem mint új ismeretek könyvét olvasta, hanem mint a személy szerint őhöz beszélő Istennek élő szavát. S ide nem a kolostori szemlélődő bibliaolvasás révén jutott el, hanem a kegyelmes Istenért folytatott életküzdelem útján.

Felfedezését már 1513–15-i zoltármagyarázatában érvényre juttatta. A római levélnek 1515-i magyarázata pedig egyenesen hadüzenet minden emberi érdem és önigazság ellen, amire az egész Luther-korabeli egyházi tudományosság felépült. Krisztus a mi igazságunk! Isten őt kegyelméből ajándékozza nekünk, kegyelemből szül újjá bennünket, bár mi erre teljességgel méltatlanok vagyunk.

A 95 tétel

A középkori római katolikusság azt tanította, hogy a bűnbánat szentségében feloldozott bűnös Isten előtt is érvényes bocsánatot nyer a paptól. A bűnöknek megfelelő büntetésekről pedig azt tanították, hogy azok kétfélek: örökké tartók és ideig tartók. Az örök büntetésektől aránylag könnyen megszabadulhat a bűnös a gyónás alkalmával nyert feloldozás által, de nem így az ideig tartó büntetésektől, melyeket az egyház, illetőleg annak képviselője, a pap szab ki elégtételül.

Az ideig tartó büntetések, illetőleg elégtételek, melyekhez az állítólagos tisztító tűzben eltűrt szenvedéseket is számították, igen sokfélék voltak. Száműzetés, lemondás arról, ami a legkedvesebb, esztendőkre terjedő böjtölés kenyéren és vízen, elzarándokolás távoli országokba, esetleg a Szentföldre, eltiltás az eladástól és vásárlástól stb. Azt ígérték, hogy ezekkel a földi büntetésekkel a tisztító tűzbeli büntetéseket lehet csökkenteni, illetve kiegyenlíteni. Az ideig tartó földi, illetve a tisztító tűzben letöltendő büntetések elengedését nevezték búcsúnak. Ez az elengedés lehetett részleges, például pénzadományért, vagy teljes, például keresztes hadjáratban való részvételért. A búcsú elnyerésének ez a lehetősége hatalmas jövedelmet hozott a pápai udvarnak. Idővel azonban az ebből származó jövedelem is kevés lett.

A búcsúnak immár sokszázados intézményét szorgalmasan vették igénybe a legszélesebb néprétegek is. Mivel a búcsú a bűnökért elégtételül járó büntetések megszüntetését ígerte pénzért, igen sokan engedélynek tekintették a szabad bűnözésre. Luther korában éppen a római Péter-templom építése érdekében árultak búcsút, Szászország területére, ahol Luther is élt, Bölcs Frigyes fejedelem azonban nem engedte be a búcsúkereskedő papokat.

A búcsút itt Tetzl János (1465–1519) árusította az érsek megbízásából. Amikor Luther látta a búcsúárulásnak a nép lelki és erkölcsi életére gyakorolt veszedelmes hatását, kénytelen volt ellene fellépni. 1516. október 31-én tartotta első prédikációját a búcsú ellen. Máskor is prédikált, leveleket is írt a búcsúárusítás megszüntetése érdekében, de teljesen hiába. Végül a wittenbergi nagy ereklöny nap és búcsúnap (november 1.) alkalmából a búcsúkereskedésre vonatkozó aggályait és bíráló megjegyzéseit 95 tudományos tételben foglalta össze. Tételeit kinyomatta s 1517. október 31-én déli 12 órakor kiszögezte a wittenbergi vártemplom ajtajára. Ezzel a búcsú ereje és értéke feletti vitára hívta ki korának tudósait.

Dr. Luther Márton 95 tételének legfontosabb gondolatai ezek:

Egyedül Jézus Krisztus az egyház ura. Nincsen az egyházban külön isteni hatalom és külön emberi hatalom. Krisztusnak bűnbánatra hívó szava vonatkozik egész életünkre. – Nincs részleges és teljes bűnbánat, csak állandó bűnbánat van. – A halottak lelke felett nincs másnak hatalma, mint Krisztusnak. Halandó ember túlvilági hatalommal nem rendelkezik, ha mindjárt pápának hívják is. – Üdvösségünk egyedül Krisztustól függ, nem pedig emberi rendelkezésektől, avagy búcsúktól. Az ember hite által mindent megkap Krisztustól búcsú nélkül is. – Krisztus szeretetet kíván tőlünk legfőképpen. A búcsú azonban az embernek pénzért való fölmentése a szeretet kötelezése alól. Éppen azért aki búcsút vásárol, Isten haragját hívja ki.

Husz János is hasonló alkalommal írt a búcsú és a pápa kapzsisága ellen, de az ő kora (a XV. század) még nem volt rá érett. „Akkor még mindenesetre azt hittem, hogy a pápa hálóját fogom kiérdemelni. Ehelyett azonban kiátkoztak. Így kényszerítettek arra, hogy védekezsem. Ha a dolgokat annyira láttam volna előre, amennyire – hála Istennek – jutottak, bizony csendben maradtam volna. De hogyha hallgattam volna, a pápaság még sokkal gonoszabbá lett volna. Akkor még a pápának igen nagy híve voltam. Véleményem ez volt: a pápa őszentségét tisztelem, de Krisztus és az igazság szentségét imádom.”

Kihallgatáson Kajetánnál

Amint Luther látta, milyen hevesen támadják, anélkül, hogy megcáfolnák, magyarázatot írt a 95 tételhez, és alázatos levél kíséretében elküldte azt X. Leó pápának. A pápa Luther ügyét eleinte szokványos szerzetesi vitának tekintette. Luthert 1518. augusztus 7-én Rómába idézték. Jól tudta Luther, hogy ha Rómába kell mennie, vagy börtönben, vagy máglyán fejezi be életét.

Közben Luther más feltűnő lépést is tett. Megtámadta az egyházi átkot. Az egyházi átkot akkor alkalmazták, amikor valaki megsértette az egyház érdekeit. A római katolikusságnak ezzel az intézkedésével szemben Luther 1518. május 16-án tartott prédikációjában kijelentette, hogy aki igaztalan átok alatt hal meg, üdvözül, bárhogyan temessék is el. Erről kémjei útján azonnal értesült Kajetán bíbornok is, aki éppen az ágostai gyűlésen a pápát képviselte. Erre a híre sürgették a pápát, hogy végre „zárja le” ezt az ügyet. Ekkor letartóztatási parancsot küldtek Rómából Luther ellen, s megbízták Kajetánt, hogy a „gonoszság fiát” fogassa el.

Bölcs Frigyes nem akarta Rómának kiszolgáltatni Luthert, aki az ő kedves wittenbergi egyetemét felvirágoztatta. Azt kérte, hogy Luthert Németországban hallgassák ki. Azonnal teljesítették kérését, de az ügy így is Kajetán kezébe került.

1518. október 12-én Ágosta városában Kajetán bíboros mindannak teljes megtagadását követelte Luthertől, amit eddig tanított. Különösen kifogásolta az 58. tételt, mely szerint Krisztus érdeme nem azonos az egyház kincsével. A bíbornok egy pápai bullára hivatkozott, Luther viszont a Szentírással bizonyította, hogy Krisztus az ő érdemével a bűnök bocsánatát szerezte meg. Az egyház kincse az Isten ingyen való kegyelméről szóló örömhír, az evangélium. Az egyház nem osztogathatja Krisztus érdemeit. A bűnbocsánat egyedül Isten hatalmában van.

Erre Kajetán válasza egy durva kiáltás volt, mellyel felszólította Luthert, hogy fenntartás nélkül vonja vissza tételeit. Luther kénytelen volt eredménytelenül távozni.

Az átokbulla

Rómában újratárgyalták Luther ügyét, elkészítették s 1520. június 15-én kiadták a Luther elleni pápai bullát. E szerint ha Luther a megjelölt tételeket hatvan nap alatt vissza nem vonja, egyházi átok sújtja. Luther levelet írt a római pápának,

melyben világosan kifejtette, hogy csak a Szentírásból vett bizonyítékokkal lehetne őt tételei visszavonására bírni.

A római udvar intézkedésére Luther könyveit igen sok helyen máglyatűzben hamvasztották el. A pápai átok abban az időben még hatalmas fegyver volt. Hírére sok olyan ember, aki eredetileg Luther mellett foglalt állást, teljesen tanácsstalanná vált.

Luther Márton, akit a pápa kiátkozott nyájából, nemsokára válaszolt is az átokra. 1520. december 10-én Wittenberg városfalain kívül a pápaság legfontosabb könyveit az átokbullával együtt nyilvánosan elégette. Az átoklevelet e szavakkal dobta tűzbe: „Mivel megszorítottad Isten szentjét (ti. Krisztust), égessen meg téged az örök tűz.”

A wormsi birodalmi gyűlés

Az 1519-ben császárrá választott V. Károly uralkodása elé nagy várakozással tekintett a német nemzet. A koronázás után birodalmi gyűlést készítettek elő, hogy azon a nemzet minden baját orvosolják.

Hosszas huzavona után Luthert is meghívták a gyűlésre. Veszélytelen utazást biztosító császári levél birtokában, számos barátja kíséretében utazott Luther Wormsba. Útja az egyes helységeken át valóságos diadalmenet volt. Mind barátai, mind ellenségei számos kísérletet tettek arra, hogy visszatartsák a gyűlésen való megjelenéstől. Isten azonban Luthert – saját szavai szerint – vakmerővé tette.

Bölcs Frigyes fejedelem megüzenete – még elutazása előtt – Luthernek, hogy biztonságba fogja őt helyezni. „S miután 14 napig tartózkodtam Wormsban, 1521. április 26-án ismét eltávoztam, és útközben foglyul ejtettek.”

Wartburgban

A Wormsból Wittenberg felé vezető úton Bölcs Frigyes megbízott emberei színleg elrabolták és Wartburg várába vitték. Luthernek Wormsból történt távozása után alig egy hónappal V. Károly császár aláírta a Luther és követői ellen kiadott birodalmi átkot. A holtnak vélt Luther tanítása most terjedt csak igazán. Erről beszéltek a szöszéken, a városi tanácsüléseken, a céhek összejövetelein, a vendégfogadókban, az otthonokban, a piacokon, városon és falun egyaránt.

Wartburgban pedig Luther a roppant felelősség, emberfeletti munka és borzalmas kísértések terhét hordozta lelkén. Tíz hónapi wartburgi tartózkodása alatt sokirányú irodalmi munkásságot fejtett ki. Zsoltármagyarázatokat írt, befejezte *Magnificat* című munkáját, megkezdte postillás könyvét. A legfontosabb pedig, hogy lefordította az Újszövetséget népe nyelvére. Az eddigi fordítók szokásától eltérően ő nem a Róma által egyedül hitelesnek nyilvánított latin fordítást ültette át, hanem az eredeti görög szöveget.

Wittenbergben ezalatt a mise ügye foglalkoztatta a lelkeket. Karlstadt András, Luther tanártársa ragadta magához a vezetést. A hatása alatt álló diákságot és polgárságot annyira feltűzelte, hogy kikergették a templomból a miséző papokat. Luthert végül ezek a jelenségek arra kényszerítették, hogy a fejedelem akarata ellenére is elhagyja magányát és rendet teremtsen Wittenbergben.

Hazatérvén Wittenbergbe 1522. március 9-étől nyolc napon át mindennap prédikált a városi templomban. Beszédei a keresztyén tanítás alapvető igazságairól és a Wittenbergben felvetődött kérdésekről szóltak. Egyszerűen Isten igéjét hirdette beszédeiben, s az ige fényében tisztázódtak a kérdések. A kedélyek lecsillapodtak, helyreállt a rend.

A parasztlázadás idején

Luthert nagy szomorúság töltötte el a parasztság szörnyű terheinek láttán. Nemcsak az egyház „nyírta és nyúzta bárányait”, hanem a világi urak is elviselhetetlen terheket raktak alattvalóikra. Ezért már Luther fellépése előtt is sok helyt felázadt a parasztság. Luther *A világi felsőbbbségről* szóló könyvében rámutatott ugyan a bajokra, de hiába. Az elnyomatás 1525-ben pusztító lázadást váltott ki. Az uralkodók azonban vérbe fojtották, és Luther többször is kénytelen volt állásfoglalását kifejezni. Ő Isten igéjének fényében mindkét félnek egyaránt megmutatta hibáit és túlzásaik elhagyását kívánta.

A házasság

A nimbscheni zárdából 1523-ban eltávozott apácák közül kilencet wittenbergi polgári családok fogadtak magukhoz. Ezzel a csoporttal hagyta el a szerzetesi cellát egy elszegényedett nemesi család gyermeke, Bóra Katalin. Luther mindenkor örömmel üdvözölte papi barátainak házasságkötését, de azok kifejezett óhaját, hogy ő is házasodjék meg, még 1524-ben is visszautasította. Annál inkább meglepte a világot a hír, hogy dr. Luther Márton 1525. június 13-án házasságot kötött Bóra Katalinnal.

Reformátori munkálkodás. Családi élet

Az evangélikusok politikai helyzete egyre súlyosabbá vált. V. Károly császár békés szavakkal ugyan, de az „eretnekekkel” szemben annál elszántabb tervekkel hívta össze 1530-ra Augsburg városába a birodalmi gyűlést. Itt olvasták fel június 25-én az Ágostai Hitvallást. A császár ezután is kész volt a birodalom egységére veszélyesnek látszó új tanítást tüzzel-vassal kiirtani. Csupán a változó politikai helyzet kényszerítette további türelemre.

Luther csodálatos munkabírással és töretlen erővel hirdette az evangéliumot élete végéig nemcsak a szószéken és az egyetemi előadásokon, hanem a világgraszoló könyvek százaiban is. A hitéleti, tudományos, gazdasági, politikai élet kérdései mind

eljutottak hozzá, választ várva, éppúgy, mint az apró gyülekezetek és magánemberek leveleinek tömege.

Luther háza nem fogyott ki a vendégekből. Aki csak tehetett, Wittenberg felé utazott, hogy láthassa a reformátort. Ő pedig igazi keresztyén szeretettel látott vendégül mindenkit, aki fölkereste. Háza az evangélikus lelkészi otthon mintaképe volt. Felesége, Katalin asszony a kis jövedelem mellett mintaszerű gazdaságot vezetett, hogy fedezhesse a szükségleteket. Amint múltak az évek, gyarapodott az igazi isten-áldás: három fiú és három leánygyermek tette napsugarassá a Luther család életét.

„1525. június 13-án, a parasztlázadáskor házasodtam meg. 1526. június 7-én született első fiam: János, 1527-ben leányom: Erzsébet, 1529 mennybemenetel napjának éjjelén Magdolna, 1531. november 29-én Márton, 1533. január 28-án Pál.

Gazdagabb vagyok, mint az egész világ összes pópapjai. Ugyanis meg vagyok elégedve. Ezenfelül törvényes gyermekeim vannak, amilyen a pápa egyetlen papjának sincs.

A pápa engem átok alá vetett. Azóta gyarapodtam testileg is, lelkileg is. Viszont én is átok alá vettem őt, de az enyém erősebb, mint az övé. A pápa ugyanis fogy és sorvad.

Óh, Istennek milyen nagy, gazdag és pompás áldása a házaselet! Milyen nagy örömet kap az ember utódaiban! Hiszen ez a szülők legnagyobb öröme!”

Luther levele feleségéhez

1546. február 10-i leveléből: „A szent, aggodalmaskodó asszonynak, zülsdorfi Doktor Luther Katalinnak, Wittenbergben. Az én kegyelmes feleségemnek...

Legszentebb Doktorné Asszony! Igen hálásan köszönjük az Ön nagy aggódását, melytől Ön még aludni sem tud. Mert azóta, hogy Ön aggódik értünk, majdnem tűzhalált szenvedtünk szállásunkon a szobám ajtaja előtt. Tegnap pedig kétségtelesen az Ön aggódása következtében egy kő majdnem a fejünkre esett és kis híja, hogy össze nem morzsolt, mint valami egeret a csapda. Mert a belső szobánkban két napig szóródott a mész és agyag a fejünk felett, míg embereket hozattunk, akik két ujjal nyúltak csak a kőhöz és tüstént leesett. Akkor volt, mint egy hosszú párna s olyan széles volt, mint két nagy tenyér. A kő arra gondolt, hogy meg fogja köszönni az Ön szent aggódását, ha a jóságos szent angyalok nem őriztek volna. Félek, ha Te nem hagysz fel aggódásoddal, elnyel minket a föld és az összes elemek üldözni fognak bennünket.

Olvasod a Kátét és a hitvallást? Te csak imádkozzál és a gondviselést bízd Istenre... Mi hála Istennek frissek és egészségesek vagyunk, csak ezek az ügyek kedvetlenítenek el.

Doktor Jónás szerette volna, ha fáj a lába. Így hát nekiment valami ládának. Ennyire irigyek az emberek: irigyelte, hogy egyedül nekem fáj a lábam. Isten veled.”

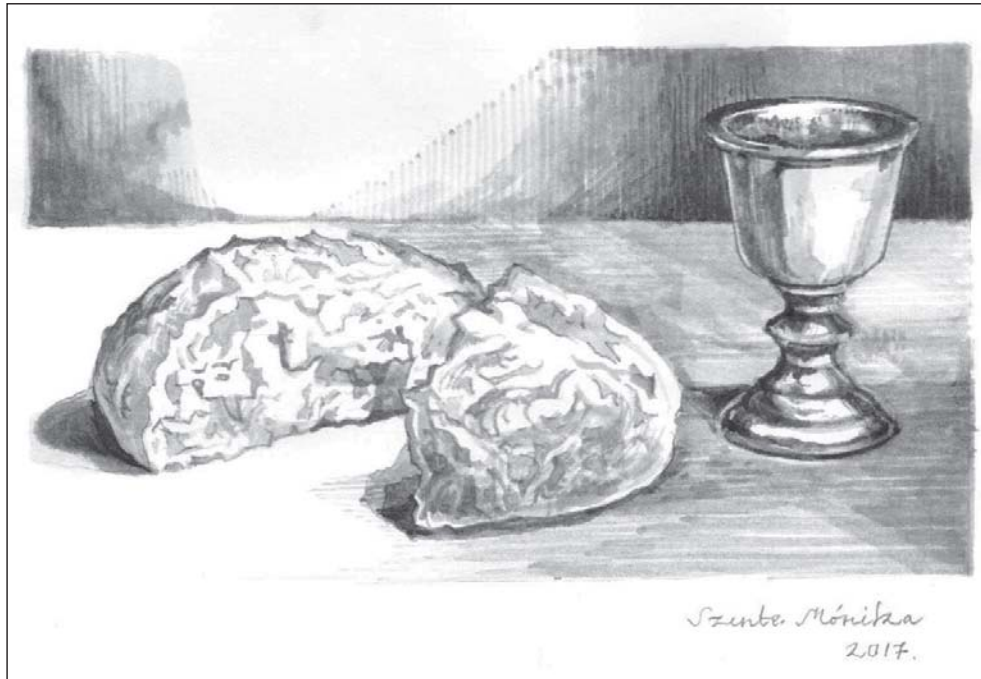
Hazatérés

„Koldusok vagyunk. Ez az igazság” – így szól Luther utolsó feljegyzése. Utoljára is arról tett bizonyosságot, hogy kolduljuk Isten kegyelmét. Ő csak ebben a kegyelme bízunk. 1546. február 18-án hajnali 2 és 3 óra között hazahívta Isten hűséges szolgáját. Holttestét az eislebeni főtemplomban ravatalozták fel, majd Wittenbergbe szállították s a vártemplom szőszéke alatt ásott sírba temették el. Itt pihen ma is.

Luther jól tudta, hogy ő Isten embere, világraszóló prófétai küldetéssel, hogy neki mindene, megbízza, Ura vezetője, megtartója és bírója maga Isten. Ő nem az a kiválóság volt, aki a saját gondolatait valósítja meg, hanem az a lángelme, aki Isten megbízásából, Isten gondolatait hirdette. Nem gőgös ember volt, hanem aláztos eszköz Isten kezében.

Ellenségei félreismerik, a sátán parancsára. Megérteni pedig azok fogják, akiket Isten Szentlelke az evangélium által elhív a megváltottak seregébe, a szentek közösségébe. Az ilyenek azonban nem Luthert dicsőítik, hanem a Mindenható Atyát, aki Fia által megváltott bennünket s Szentlelke által Luthert eszközzé tette, hogy fölragyogtassa előttünk az Evangéliumot.

2017. február 17. A Reformáció Éve jegyében Kadarkúton elhangzott előadás



Szenbe Mónika: Úrvacsora

A szász hercegek és választófejedelmek címerének értelmezése: „A két kard a szigor jelent, azt, hogy erélyesen és keményen kell őrködni a jog fölött; a markolatok a fehér mezőben a jószágot és a kegyelmet jelképezik; az egymással szembe fordított kardhegyek a fekete mezőben arra intenek, hogy előbb meg kell hallgatni az érintetteket, csak aztán ítélni és döntést hozni.” (Luther Márton)¹

Bevezetés

Luther Márton népszerű prédikátor, az egyszerű – és épp ezért nagyszerű, szinte utánozhatatlan – tanácsadás zsenije. Kiváló teológus, reformátor, aki hallgatóságának figyelmét Krisztusra tudta irányítani. Nem pótcselekvésekkel, hanem rendíthetetlen határozottsággal, a Szentírást újra fölfedezve, és azt a nép anyanyelvén az emberek kezébe adva. De Luther nem csak teológus és „hitújító” volt. Hatása messze túlnyúlik a teológia határain: tanításának és fellépésének következményei voltak a gazdaság, a zene, a művészetek, a jog, a politikaelmélet és a politika világára is.

Előadásomban arra teszek kísérletet, hogy Luthert mint politikai tanácsadót értelmezem, mutassam be. Természetesen nem arról van szó, hogy megkérdőjelezzem Luther „fő profilját”. Luther teológus volt, a Szentírás doktora. De! Írásai alapján merem állítani, hogy Luther számtalan esetben – naivitástól mentesen és a saját korát jól ismerve – adott olyan tanácsokat barátainak, hallgatóságának, adott esetben fejedelmeknek és hercegeknek, melyek alapján ma nyugodtan lehetne őt politikai tanácsadónak (elemzőnek) tekinteni, illetve azokat a tanácsokat, amelyeket adott, teljes joggal lehetne (műfaját és tartalmát tekintve) politikai tanácsnak nevezni. Luther mint politikai tanácsadó. Luther mint a Wittenberg Political Consultant Research Center vezető elemzője. Furcsán hangzik? Egyáltalán nem. Az általa adott politikai és jogi jellegű, illetve taktikai tanácsok egy vérbeli politikai tanácsadó és elemző tanácsai.²

Ennek illusztrálására Luther néhány írását, leveleiből vett idézeteket, prédikációrészleteket, asztali mondásait hozom közénk, csokorba, különböző kategóriákba gyűjtve azokat. Tanulságos idézetek ezek, melyek egy olyan emberről tanúskodnak, aki bátor volt, jól ismerte az emberek jellemét, és egy cseppet sem volt naiv. Istenre figyelő realista volt.

A tanácsadó

Luther politikai – és jogi – tanácsait úgy kell összegyűjteni.³ Jelen tanulmányomban is ezt tettem; az összegyűjtött idézeteket, gondolatokat pedig – jellegük szerint – különböző csoportokba, kategóriákba rendeztem. Elsőként lássuk azokat, ahol a reformátornak az „udvarral” – és az udvari „tanácsadókkal”, „hivatalnokokkal” – kapcsolatos véleményét ismerhetjük meg.

* Elhangzott 2017. május 14-én a Debreceni Evangélikus Gyülekezet reformációi rendezvényso-rozatán (Közös kincsünk a reformáció).

A közügyekről és a „politikusról”, illetve azok tanácsadóiról általában

Az *Asztali beszélgetésekben* olvashatjuk (1532-ből) az alábbi sorokat: „Mostanában leginkább a közügyek háborgatnak. Az ördög nem talál fogást rajtam, ezért a közügyeket zúdítja a nyakamba, azzal zaklatja a lelkiismeretemet. Ha tanácsot adok, azt úgysem fogadják meg, és még azt mondják, hatalomra török. Ha meg nem adok tanácsot, akkor emiatt furdalhat a lelkiismeret. Nem tudom, mi lenne a kiút.”⁴ Csak egy megjegyzéssel egészíteném ki Luther szavait: úgy látszik, nem változott a politika világa. A tanácsadók szerepe és munkája az esetek többségében ma sem hálás feladat: a legtöbbször nem hallgatják meg őket, a tanácsaikat nem szívlelik meg.⁵

Luther élete utolsó prédikációjában⁶ mondta a következőket. „A világi ügyekben és kormányzásban is így mennek ugyan a dolgok, de mint Arisztotelész írja, itt akad néhány ember, akik nagy bölcsességgel és ésszel áldattak meg, és valóban nem közönséges emberek. Isten sokszor ad egy-egy értékes, kiemelkedő, értelmes embert, aki bölcs tanácsaival szolgálni tudna országoknak és embereknek egyaránt. Csak-hogy az ilyenek menekülnek a közélettől, és nehezen lehet őket megnyerni a kormányzásra. Vannak viszont mások, akik törekszenek erre, pedig nincs képességük hozzá. Ezeket nevezik a világi kormányzásban kotnyeles Okos Tóniknak.⁷ Szídják is őket nagyon, és méltán fordulnak ellenük, mert mindenki panaszolja, hogy már sohasem lehet megszabadulni ezektől a bolondoktól, akik semmire sem alkalmasak, és semmi hasznot nem jelentenek. Ezért mondják róluk az emberek: Bolondokkal vert meg minket az ördög? [...] Ezek azt hiszik, hogy mivel ők ülnek a kormányzásban, és játsszák az előkelőt, feltétlenül okosak is. És egy ilyen bolond a tanácsban akadályozza a többieket, hogy kár nélkül jussanak előbbre, mert ő az ördög nevében erőszakkal akar okos lenni, pedig valójában bolond.”⁸ (Azt nem állítom, hogy ez az „üzenet” és jellemzés általános, de a politika világában – elnézve az elmúlt évtizedek politikátörténetét – valóban gyakori.)⁹

A politika központja (az „udvar”) és annak tanácsadói konkrétan – jellemzések

Érdeemes Luther egy másik mondását (jellemezését) is röviden szemügyre vennünk. A *Fényeskedő, jó fellépésű tanácsadó az udvarban* címet viselő megszólalása ekként hangzik: „Semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó. Ha a tanácsát és az okfejtését hallgatjuk, annak van füle-farka, de ha tette kell váltani, akkor megköti magát, mint egy csökönyös igásló, nem lehet előrébb jutni vele.”¹⁰

Magam a jellemzés első felére hívnám fel a figyelmet: semmi sem ártalmasabb, mint egy fényeskedő, jó fellépésű, képmutató tanácsadó.

Egy másik helyen egyenesen semmirekellőknek, léhűtőknek, haszontalan embereknek nevezi az ilyen „fényeskedő”, jó fellépésű udvari tanácsadókat. 1532 au-

gusztusában egy kerti séta alkalmával mondja a következőket: „Ha mind kipusztulnának a semmirekellő emberek, mi válnánk semmirekellővé, mert az ördögnek szüksége van semmirekellő szolgálkra. Hagyjátok hát őket élni, mert az Isten sem sajnálja tőlük az életet. – Ezt a doktor a haszontalan udvari léhűtőkről és más hasonló emberekről mondta.”¹¹

És hogy milyen az udvar? Mint egy ringyó – vallja Luther. „Az udvar egyszer akar valakit, aztán meg eldobja és eltaszítja. Olyan az udvar, mint egy ringyó, akinek bármelyik férfiből hamarosan elege lesz, és az egyiket lecseréli a másikra.”¹²

E cseppet sem hízelgő jellemzések és tanácsok után lássunk néhány személyes hangvételű idézetet.

Konkrét tanácsok – személyre szabva

E tanácsok az esetek egy részében levél formájában születtek meg. Luther fáradhatatlan levélíró volt. Szinte éjjel-nappal, egyfolytában írt. E levelek – és a bennük megfogalmazott tanácsok – szintén részei életművének, amelyeket fontos ismerünk, olvasunk.¹³ Lássunk ezek közül néhány politikával kapcsolatos tanácsot (is) megfogalmazót.

Egy 1523 áprilisában kelt levelében – amelyet barátjának, Georg Spalatin fejedelemi bizalmasnak címzett, s amelyben alapvetően kilenc megszökött apáca sorsával foglalkozik, és kér támogatást tanácsadó barátjától – a következőket írta: „Van más is, amit ahányszor meg akartam írni neked, annyiszor felejtettem el. Csodálkozom, hogy fejedelmünk, bár tudja, hogy öccsénél, János hercegnél olyan sáfárok vannak, hogy a dolgok napról napra rosszabbul mennek, mégsem veszi oda Sebastian von Kötteritzschet, ezt – amint tettei naponta példázzák – a kormányzásban hihetetlenül megbízható embert. Bár ezzel Kötteritzschen magán is szeretnék segíteni, de sokkal inkább a fejedelmi udvaron, különösen hogy János Frigyes, a kiváló ifjú herceg, a leendő vezető valamilyen jó példán tanulhatná meg az államügyeket intézni és az emberi csalásokon jobban átlátni. Mert fáj nekem, hogy akik most irányítanak, azok a fejedelem megrövidítésével gazdagodnak meg. Kérlek, vidd javaslatomat a fejedelem elé, mert igen szeretnék ebbe a pozícióba olyan embert segíteni, aki egyszerre istenfélő és tisztességes. Isten veled, és imádkozz értem!”¹⁴

Szintén Spalatinnak írta egy valóban személyes jellegű – témájában is bizalmas – levelét, amelynek tartalma komoly bölcsességre és élettapasztalatra utal. Érdeemes talán hosszabban is idézni ennek számunkra érdekes részeit.

Ebben Luther ekként fordul barátjához, és kérleli őt: „Kegyelem és békesség! Kérdésedre, hogy elhagyjad-e az udvart és hivatalodat, Spalatinom, így válaszolok: »Ahol nem hallgatnak meg, ott ne fecséreld a szót.« (JSiráék 32,7) De ha valaki hallgat rád, akkor nem szabad meghátrálni, különben én is már régen befogtam volna a számat az ige iránti megvetés miatt. Ha tehát nincsen más titkos indítékod, mely a lelkiismeretedet terheli, akkor mások vétke és rosszindulata nem elegendő ok arra, hogy feladd miatta állásodat és hivatalodat, vagy bármi másra vetemedj. Mert azon-

kívül, hogy házasságkötés mozdítana el téged arról a helyről, el sem tudok képzelni egyéb okot, mely távozni készítenne. De most jól kitapasztaltad az udvar csínját-bínját, és a fejedelemtől sokaknak segítségére lehetsz, ahol ha egy újonc lépne a helyedre, micsoda hibákat követne el, mielőtt kitanulná az udvar működését. Jó, engedjék meg, hogy mindent hozzád hasonlóan képviselne, de mikor lesz neki a fejedelemtől akkora hitele és szavának akkora súlya, mint neked hosszú évek után?”¹⁵

Egy másik – szintén Spalatinnak szóló – levelében taktikai megfontolásokat (is) megemlíti a reformátor: „Az ifjabb fejedelem legutóbbi levelére nem válaszoltam, mert nem volt világos, hol tartózkodik, s nem tartottam szükségesnek többszörös levelek és átcímzések révén elárulni valahogyan a titkot. Te imádkozz értem, erre az egyre van szükségem, minden másban bővülök. Bármilyen hír terjed rólam, nem ütközöm meg rajta. Nyugodtan várok.”¹⁶

Érdekes egy, (Állhatatos) János szász választófejedelemtől szóló levelét is idéznünk e pontnál. Bár nem a politikával kapcsolatos a „tanács” – az egyházért érzett aggodás íratja e levelet Lutherral –, de a tartalma számunka is érdekes lehet: „Nos, nem az a véleményem, hogy az összes plébániát választófejedelmi Kegyelmeséged kincstárából kellene ellátni. De mivel választófejedelmi Kegyelmeséged kegyesen javaslatomat óhajtja, miként kellene eljárni, elküldöm erre alázatos véleményemet, hogy választófejedelmi Kegyelmeséged az egész fejedelemségben minden plébániát látogattasson meg, s ahol azt találják, hogy a nép evangéliumi prédikátort szeretne, de eltartására a plébánia javai nem elegendők, ott választófejedelmi Kegyelmeséged parancsára mostantól a község adjon ennyit és ennyit, mindegy, hogy a város pénztárából, vagy máshonnan.”¹⁷

Fejedelmi levelek, „királyi” tanácsok – fejedelmekről és fejedelmeknek

Luther többször írt fejedelmeknek, illetve adott tanácsot nekik – és mondta el véleményét róluk különböző formákban. Álljon itt ezek közül néhány, a legkülönbözőbb témákhoz kapcsolódva.

Luther az *Asztali beszélgetések*ben külön említést tesz a fejedelmek haláláról. 1532 augusztusában így szól János Frigyes szász választófejedelemtől: „Sokkal nyomorúságosabb egy fejedelem halála, mint amikor egy paraszt hal meg, akire nem nézett fel senki. A fejedelmet magára hagyja összes barátja, híve, és még csak ezután kell az ördöggel megbirkózni. Olyankor senki sem gondolja, hogy jó lenne egy kicsit fejedelmibben élnie.”¹⁸

És hogy mennyire tiszteli Isten a még élőket, mennyire becsüli a – Luther szóhasználatával élve – „nagyurakat”? Sok – komoly pozícióba „feljutott” – „nagyúr” erősíthetné meg Luther szavait, saját korának történései alapján szerzett tapasztalatait. „Isten annyira becsüli a hatalmasságokat, a királyokat, fejedelmeket stb., amennyire a gyermekek a kártyát: amíg játszanak, a kezükben tartják a lapokat, aztán ha elunják a játékot, lehajítják a kártyát a pad alá vagy a szemétkébe. Így tesz Isten

a hatalmasságokkal és nagyurakkal is: amíg uralmon vannak, jól tartja őket, de ha átadják az uralmat, letaszítja őket a székről...¹⁹

Luther szerint azonban nem is mindenki alkalmas fejedelemmé, uralkodóvá. Csak kevesek alkalmasak erre, és köztük is ritkaság a valóban „államférfi”, az igaz hős: „Csakhogy – tette hozzá – ezek²⁰ nem mind alkalmasak egyeduralkodóvá, vagyis hogy mindent egymaguk irányítsanak. Mert a hadvezérek csak a győzelemmel törődnek, azzal, hogy megállják a sarat és a helyüket; a kormányzásra, vagyis arra, hogy az ország és a nép megfelelő uralom alatt álljon, már nem fordítanak figyelmet.²¹ Ilyen volt Scipio és Hannibal. Ellenben Nagy Sándor, Caesar és Augustus ügyeltek a kormányzásra is, hogy az irányítás helyesen haladjon.”²² E mondáshoz (tanácshoz, meglátáshoz) kapcsolódóan említi meg Luther a tudós emberek fontosságát is. Híres mondása ezzel kapcsolatban: „A világ nem nélkülözheti az írástudókat, mi több, ők irányítják a világot.”²³

A fentiek után lássunk egy konkrét ügyet, illetve levelet (fejedelemmé szóló tanácsot). E szempontból a reformátor egyik legérdekesebb írása a Wittenbergi Egyetem „rendbetételével” kapcsolatos. E levelében Luther nemcsak az egyetemmel – és a plébániákkal, oktatással, istentiszteleti renddel – foglalkozik, hanem a világi kormányzás hatékonyságának a növelésével kapcsolatban is tanácsot ad a fejedelemmé, (Állhatatos) Jánosnak. E tanács lényege a vezetők, tisztségviselők, városi tanácsosok és a többi hivatalnok ellenőrzése, rendszeres „meglátogatása”, „a világi kormányzás vizitálása” a rossz kormányzás megelőzése érdekében.²⁴

E pontnál lehet megemlíteni Luther „királytükrét” is. *A világi felsőségről* című munkájában hat pontban rögzíti azokat a jellemvonásokat – és részletezi is azokat saját korának körülményei között –, amelyekkel véleménye szerint egy keresztény fejedelemmé (uralkodónak) rendelkeznie kell.²⁵

Koncepcionális – „mélységi” – tanácsok a világi felsőbbbséggel kapcsolatban

E pontban három dolgot említek meg röviden. Mindhárom „elméleti” jellegű, azonban e meglátások mind a mai napig hatással vannak jogi és politikai gondolkodásunkra. Az első a jog világának általános felosztása, a második a világi felsőbbbség léte és annak szükségszerűsége, illetve Luthernek a kétféle kormányzatról vallott felfogása, míg a harmadik a jogos, igazságos háború kérdése.

Bár Luther nem volt jogász, olykor-olykor a jog világával kapcsolatban is kifejtette a véleményét.²⁶ (Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Birkás Antal *Reformáció, államhatalom, politika* című munkájának vonatkozó fejezeteit!) Itt csupán Luther egyik rövid mondását idézem, azt, amely egyfajta rövid „elemzéseként” és definícióként is felfogható. A jog „általános” felosztásával (kétféle jog) kapcsolatban a következőt mondja: „A jog alapvetően kétféle: az egyik a természetes, a másik az írásba foglalt vagy tételes jog. A természetes jog azt tanítja, hogyan kell a földi életben

viselkednünk mind Istennel, mind az emberekkel, ami a külsődleges érintkezést és a szokásokat illeti. Tiltja azt, ami rossz és jogtalan, és parancsolja azt, ami jó és jogos. A természetes jog alapítója Isten, aki ezt a világosságot teremtette és az ember szívébe beültette és beírta. Az írott és tételes jogszabályok pedig olyan törvények és rendelkezések, amelyeknek megvan az indokuk, és kimutatható, ésszerű okok miatt vannak szabályba foglalva, amúgy pedig összhangban állnak a természetes joggal, bár olykor némely tekintetben a dolgok sajátossága miatt változnak is. Ezek alapítója pedig a felsőbbtség.²⁷

A világi felsőbbtség („állam”) Luther számára szükségszerű, és annak léte része a kettős kormányzat (kettős kormányzásról szóló) elméletének. Ezzel kapcsolatban a lényeg a következőképpen foglalható össze: a jelen világ viszonyai között a világi felsőbbtség, a jog és annak kényszerítő ereje nélkülözhetetlen a rend fenntartása érdekében. Sőt – miként azt a német reformátor vallja – a világi felsőbbtség és annak törvényei – amit az állammal azonosíthatunk – végső soron Isten uralmának az egyik eszköze, amelynek az ember engedelmisséggel tartozik.²⁸

Luther – miként azt már fentebb is említettem – a világi hatalom szükségszerűsége mellett foglal állást. A *világi felsőségről* című tanulmányában ekként ír: „Summa summarum: a dolognak a veleje ez: a kard hivatala magában véve helyes, isteni és szükséges intézmény, amely nem megvetetést, hanem félelmet, tiszteletet és engedelmisséget kíván, mert különben a bosszúnak a megállója lesz, mint azt Pál apostol mondja (Pál levele a Rómaiakhoz 13. rész, 4. vers). Mert kétféle felsőbbséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinek rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ezáltal az emberek jámborakká és igazakká legyenek és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszeríttessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”²⁹ Ez Luther kétféle kormányzásról vallott felfogásának lényege. A teremtő Isten a bűnbe esett emberiségnek kétféle módon is a segítségére siet. Uralmának egyik dimenziója az evangélium és annak tanítása, míg uralkodásának másik eszköze (Isten bal keze által) a kard hatalma, a világi felsőbbség, a törvény kényszerítő ereje. E kettőt Luther egymástól élesen megkülönbözteti és elválasztja.³⁰ Hogy mily erősen tartja magát e teoretikus tanítás ma is, jól mutatják Szemerei János evangélikus püspök szavai.³¹ Végezetül néhány szó az ellenállás lehetőségéről, az „igazságos” háború kérdéséről. Luther az egyén számára alapvetően mindenféle lázadást tilt. A fejedelmek esetében azonban – különösen is akkor, amikor rangban egyenlő felek állnak egymással szemben – a védekező háborút megengedhetőnek, sőt, szükségszerűnek tartja.³²

A császárral szembeni ellenállás kérdése azonban nehezebb ügy. Itt alapvetően az engedelmisség volna elvárható,³³ azonban Luther felfogása az idők során változik, és végül a császárral szembeni ellenállást is elfogadhatónak tartja. Ez utóbbival kapcsolatban a következőképpen szól akkor, amikor a császár erőszakkal akarta a

katolikus hitet birodalmának teljes egészében visszaállítani (a szakvéleményt Luther és kollégái egy 1530. október 26–28. között Torgauban megrendezett találkozón adták át János Frigyes választófejedelemnek, illetve jogászinak). „Mivel mindig azt tanítottuk, hogy az embernek el kell ismernie a polgári törvényeket, alájuk kell vetnie magát, és tisztelni kell azok tekintélyét, minthogy az evangélium nem mond ellent a polgári törvényeknek: nem hatálytalaníthatjuk a Szentírásból az embereknek azt a jogát, hogy megvédjék magukat még magával a császárral szemben is, vagy bárkivel szemben, aki az ő nevében cselekszik. Korábbi tanításunkban – amely a kormányzó hatalmakkal szembeni ellenállást teljesen megtiltotta – nem voltunk tudatában annak, hogy ezt a jogot a kormány saját törvényei engedélyezték, amelyekről szorgalmasan tanítottuk, hogy minden időben megtartandók.”³⁴

A nemrég megjelent *Asztali beszélgetések*ben további, ebbe az irányba mutató idézeteket is találhatunk a császári és a fejedelmi hatalommal összefüggésben, elsősorban az engedelmség kérdésre figyelve. Luther, álláspontja kifejtésekor, mindvégig a józan észre, az uralkodó kötelezettségeire, illetve azok nem teljesítésére, valamint a világi törvényekre hivatkozik.

Befejezés

Luther figyelmünket a Szentírásra, és azon keresztül Krisztusra, illetve a hit általi üdvösségre irányítja. Teológiai – „lelki” – munkássága mellett azonban más irányú és jellegű írásai sem lebecsülendők. Ezek közé tartoznak a joggal, politikával, közélettel kapcsolatos írásai, tanácsai. Mai napig élnek és hatnak e gondolatok, közülük is elsősorban a kétféle kormányzatról (kettős birodalomról) vallott lutheri elképzelések.

Jegyzetek

¹ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, Luther Kiadó, 2014, 83.

² Volt miniszteri főtanácsadóként – aki éveken át éltem ilyen közegben 2012 és 2014 között – ezt nyugodtan állíthatom.

³ Vannak olyan hosszabb tanulmányai, amelyek kimondottan a politika és/vagy a jog világával (is) foglalkoznak. Ezek közül néhány: *A világi felsőségről...* című tanulmánya, továbbá a *Lehet-e üdvös a katonák hivatása* című vagy éppen a *Német nemzet keresztény nemességéhez...* című tanulmányai (lásd a felhasznált művek jegyzékét). A legtöbb esetben úgy kell azonban összegyűjteni azokat leveleiből, prédikációiból, „asztali beszélgetéseiből” vagy más egyéb „reformatori irataiból”.

⁴ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, i. m., 239.

⁵ Közben az embert valóban lelkiismeret-furdalás gyöttri, félelem kínozza: „látja a jövőt”, de nem tud mit tenni ellene. (A szakmai és/vagy politikai tanácsok és a „tanácsosok” félretétele gyakran eredményez rossz döntéseket.)

⁶ Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. Budapest, Luther Kiadó, 2015, 494. és az azt követő oldalak.

⁷ Ők azok, akik a politika és a kormányzás világában maradnak. A hozzá nem értő Okos Tónik. (Mentségemre – Antalként – legyen mondva, hogy az eredeti németben emlékeim szerint Okos Jánosok szerepelnek.)

- ⁸ Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*, i. m., 496.
- ⁹ Luther a fenti sorokat példaként hozza, hogy aztán ahhoz kapcsolódóan az egyháziakról – mindenekelőtt is a pápáról és a kardinálisokról – ír hasson, akik „bolondságukban” az emberek örök életét veszik el és állják útját a kegyelemnek, miközben önmagukat bölcsnek és okosnak hiszik.
- ¹⁰ Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*, i. m., 114.
- ¹¹ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, i. m., 242. – De további leírásokat, „tanácsokat”, udvari jellemzéseket is találhatunk a „beszélgetésekben”. Lásd pl. i. m., 371. („ami tilos, arra törekszünk”); továbbá: „a szerénység és az evangélium nem az udvarba való, mert ott gonosznak és szégyentelennek kell lenni, vádaskodni és tülekedni kell” (i. m., 381.); valamint az „istentelen fejedelmek istentelen tanácsosairól” szóló megjegyzéseket (i. m., 463.). Luther szemmel láthatóan nem volt jó véleménnyel az udvari tanácsosokról, kivéve a valóban tudós férfiakat.
- ¹² Uo., 529. – Az udvar azonban „elfoglalt is”, ahol sok ügy van („a fejedelmi udvarokban sok a tennivaló”), miként az egy, az egyetemmel kapcsolatos, (Állhatatos) János szász választófejedelemnek írt leveléből is kiderül (e levelének „realista” megközelítése külön említésre méltó). Lásd: Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, Luther Kiadó, 2013, 421.
- ¹³ E levelek „sokszínűek”; stílusuk, témájuk, címzettjük más és más. Hol németül, hol latinul íródtak. Vannak köztük olyanok is, melyekben mindkét nyelvet használta. (Közel 2600 levélről beszélhetünk!) Mindezekkel kapcsolatban lásd: uo., 19–21.
- ¹⁴ Uo., 346. – Más helyeken is közbejár ismerőseiért, barátaiért. Lásd pl. uo., 398.
- ¹⁵ Uo., 397.
- ¹⁶ Uo., 254.
- ¹⁷ Uo., 427–428. – Levelében Luther természetesen a részletekre is kitér, nem feledkezve meg az idős lelkészekről és „eltartásukról” sem.
- ¹⁸ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, i. m., 243.
- ¹⁹ Uo., 243. – Luther II. (Gonosz) Keresztély (Krisztián) dán és norvég uralkodóra gondol e helyen, aki egy, kegyetlenkedései miatti lázadást követően Hollandiába menekült, később pedig egy várkastélyban (rabságban) töltötte életének hátralévő részét. Luther korában a történet sokak által ismert volt.
- ²⁰ A Luther által említett hősök: Nagy Sándor, Augustus, Pompeius.
- ²¹ Azt, hogy egy uralkodónak milyen tulajdonságokkal kell bírnia, jól mutatják Luther javaslatai a „királytükörként” is felfogható tanulmányában (lásd *A világi felsőségről* című tanulmány befejező oldalait). Ezek közül a legfontosabbak: az elővigyázatosság (bizalom kérdése); miképp kell a gonosztevőkkel bánni; a jogos erőszak kérdése (mikor és ki ellen lehet jogosan háborút viselni); az igazságtalan fejedelemnek való engedelmesség kérdése. Továbbá a fejedelem és Isten kapcsolata; a fejedelem „négyféle” irányú kötelezettsége (bizalommal és őszinte imádsággal tartozik Isten felé; szeretettel és keresztény szolgálattal az alattvalók iránt; éles ésszel és elfogulatlan okossággal kell lennie tanácsosai és hatalma viselőivel szemben; a gonosztevők ellen szerény komolysággal és szigorral kell lennie); a hívők és a bírósági pereskedés kérdése; jog és ész, avagy a józan ész diadala.
- ²² Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, i. m., 443. – A Luther szavait jegyzetelő írónak a fentiekhez még hozzátette: „Martinus doktor csodálattal emlékezett meg ezeknek a nagy férfiaknak és hősöknek alázatosságáról, amiért olyan szívesen vették körül magukat tudós férfiakkal és jóvendőmondókkal, akik megmondták nekik, mitévők legyenek, és milyen viselkedés méltó a fejedelmi ranghoz és hírnévhez.” Ők voltak a prédikátorok, akikre aztán – természetesen – a nép mindig is irigykedve tekintett. Lásd: uo., 444.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*, i. m., 422. – „Talán sokkal kevesebb kérelem, pörösködés és panasz volna az udvarban, ha ez a vizitáció és rendtartás derekasan lendületbe jönne” – olvashatjuk itt Luther szavait.

- ²⁵ Lásd Birkás Antal: *Luther a világi felsőségről és a kormányzásról*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005. (Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai 6/1., szerkesztette: Stipta István.)
- ²⁶ A jogászokról – különösen az egyházi jogászokról – való rossz véleménye közismert. Ezzel azonban itt most nem foglalkozom. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy a fentebbi tanácsait nagyrészt kérésre írta, így például a világi felsőbbeségről szólót is. Lásd Georg Spalatinnak címzett levelét: Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*, i. m., 341.
- ²⁷ Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, i. m., 463–464.
- ²⁸ Ez a fajta gondolkodás az evangélikus hitvallásokban is jól tükröződik. Philipp Melanchthon – Luther kollégája a Wittenbergi Egyetemen – is hasonlóan vélekedik az Ágostai Hitvallásban: a világi élet törvényei intézményei Isten jó alkotásai, és isteni eredetű intézmények, amelyekkel a keresztyén ember bátran élhet. Lásd: Pröhle Károly: *Az ágostai hitvallás*. Győr, Harangszó, 1943, 20. – Lásd továbbá Luther levelét Melanchthonnak: Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*, i. m., 255., valamint Luther levelét Johann Rühelnek, uo., 407., továbbá – s különösen – a 409. oldal utolsó bekezdését.
- ²⁹ Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet*. Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1910, 13.
- ³⁰ „A világi hatalomnak vannak törvényei, amelyek tovább nem terjedhetnek, mint a testre, vagyonra, s arra, ami külsőleg létezik a földön. Mert az Isten nem engedheti, s nem akarhatja, hogy kívülre más valaki kormányozzon a lélek felett. Ez okból, ahol a világi hatalom arra vetemedik, hogy törvényt alkot a léleknek, Istennek jogkörébe nyúl s csak ámitja, rontja a lelkeket. Ezt oly világgossá akarjuk tenni, hogy az emberek megértsék, hogy a mi lovagjaink, fejedelmek és püspökeink lássák, mily ostobák, ha az embereket törvényeikkel, s parancsolataikkal kényszeríteni akarják, hogy ily, vagy oly módon higgyenek.” Luther Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmséggel*. In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai II. kötet*. Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1906, 386. – Luther felfogása – bár ahhoz ő és különösen az őt követők nem ragaszkodtak mindig oly következetesen – a későbbi vallásszabadságnak, illetve vélemény szabadságnak a csíráit hordozza magában. Számos helyen különösen a lelki vezetőket – ostorozza erőteljes szavakkal Luther, és kéri rajtuk számon a „két birodalom” összekeverését és annak vállalhatatlan következményeit: „Az én nem kegyelmes uraim, a pápa és püspökök, püspökök tartoznának lenni és Isten igéjét prédikálni; ők azonban azt hagyják és világi fejedelmekké lettek s uralkodnak oly törvényekkel, melyek csak a testre és vagyonra vonatkoznak. Gyönyörűen fordították meg a dolgot; belőleg kellene kormányozniuk a lelkek felett Isten igéje által, hát kormányoznak külsőleg várakat, városokat, országot és népeket és kínozzák a lelkeket kimondhatatlan öldökléssel.” Luther Márton: *A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében*. In uő: *A római pápaságról*. Aeternitas Kiadó, 2004, 84–85.
- ³¹ Forrás: http://kotoszo.blog.hu/2016/09/27/szemerei_janos_puspok_mindannyian_jovevények_vagyunk. Lásd – különösen – az interjú harmadik kérdésére adott püspöki választ.
- ³² A fentiekkel kapcsolatban részletesen lásd: Birkás Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*, i. m., 59–61.
- ³³ Lásd például Luther (Bölcs) Frigyesnek szóló levelét saját biztonságának ügyében, illetve intelmét a fejedelemnek a császárral szembeni engedelmségével összefüggésben: Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*, i. m., 320.: „A felsőbbeségnek mint választófejedelmengedelmeskedjék.”
- ³⁴ Gritsch, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. Budapest, Luther Kiadó, 2006, 183.

Felhasznált irodalom

Birkás Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*. Budapest, Luther Kiadó, 2011.

Birkás Antal: *Luther a világi felsőségről és a kormányzásról*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005. (In Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai 6/1., szerk. Stipta István.)

BIRKÁS ANTAL: LUTHER MÁRTON MINT POLITIKAI TANÁCSADÓ

- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, Luther Kiadó, 2013.
- Csepregi Zoltán: *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Budapest, Luther Kiadó, 2014.
- Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya: *Luther válogatott művei 6. Prédikációk*. Budapest, Luther Kiadó, 2015.
- Gritsch, Eric W.: *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*. Budapest, Luther Kiadó, 2006.
- Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházszervező iratai V. kötet*. Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1910.
- Luther Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel*. In Masznyik Endre: *D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet*. Pozsony, Wigand F. K. Kiadó, 1906.
- Próhle Károly: *Az ágostai hitvallás*. Győr, Harangszó, 1943.



Szente Mónika: Templombelső

Mozaikok

A reformáció jól ismert három nagy alakja Luther Márton (1483–1546), Wittenberg reformátora, Zwingli Ulrich (1484–1531), Zürich reformátora és Kálvin János (1509–1564), Genf reformátora. Utóbbiról írja Bamber Gascoigne: „...a legnagyobb elme és a legjobb szervező...” a reformáció vezéralakjai között, aki megteremtette Genfben az „istenfélő város tökéletesen működő prototípusát”.

A reformáció nemzetközi emlékműve

Le Mur des Réformateurs – Reformationsdenkmal

Paul Landowski és Henri Bouchard szobrászok alkotása: 1909–1917. Szoboralakjai és domborművei a református egyház legfontosabb svájci és külföldi személyiségeit ábrázolják, hangsúlyozva ezzel, hogy Genf a reformáció rendíthetetlen bástyája marad. A „Reformátorok fala” elnevezésű emlékmű-együttes, az egyetem épülete mögötti Bástyák Parkjában található, az egykori várfal egyik szakaszának a helyén. Kálvin születésének 400., a genfi egyetem fennállásának 350. évfordulójára emlékezve határozták el felállítását.

Középpontjában egy öt méter magas, négyalakos szoborcsoport áll: Farel, Kálvin, Béza és Knox. Kőtalapzatára a Názáreti Jézus nevének görög betűs rövidítését (ΙΗΣ) vésték. Az emlékmű mintegy száz méter hosszú, egyenes, tudatosan dísztelenül hagyott mészkőfal. Az emlékfal teljes hosszában végigvonul a latin nyelvű felirat: POST TENEBRAS LUX (Jelentése: Fény a sötétség után).

Ez a református Genf és minden olyan református közösség jelmondata, akik számára a protestáns reformáció a világosság visszatérését jelenti a világba.

A központi szoborcsoporttól jobbra és balra kisebb, három méter magas szoboralakok állnak, amelyek a reformációval kapcsolatban álló, azt segítő, előmozdító, református vallású történelmi személyiségeket ábrázolják, mellettük domborművek mutatják azt az eseményt, amely az illetőt méltóvá tette a megemlékezésre.

Büszkén mondhatjuk, hogy a magyar reformáció alakjai közül Bocskai István (1557–1606), Erdély fejedelme is látható az emlékfal jobb oldalán. Paul Landowski faragta szobrát, az a művész, aki később Rio de Janeiro monumentális Krisztus-szobrának alkotójaként is öregbítette a hírnevét. Bocskai jelentős szerepet játszott a magyar reformációban. Az általa vezetett szabadságharc nagy eredménye, hogy biztosította Erdély szuverenitását és a Királyi Magyarország jogállásának megtartását. 1606. december 13-án átadta a magyar országgyűlésnek a bécsi békeszerződést, amelyben II. Rudolf császár vallásszabadságot biztosított Magyarországon.

*

Illyés Gyula *A reformáció genfi emlékműve előtt* című, 1946-ban írott verséből idézem az általa megfogalmazott örök érvényű sorokat:

„Száznegyvenháromat léptem: ez a hossza
a szobor-sornak. Hírnök, ki megölt
milliók végső tisztelgését hozza,
úgy mentem el rajvonaluk előtt.

Kálvin, Knox, Farel, Béza! S bika-fővel
a hadrakelt hit zord hadnagyai,
a Vilmosok! és Coligny és Cromwell
– ők néztek rám – s a szablys Bocskay!...

Hátrálnom kellett közelükből: mindet
nem fogta össze csak messzibb tekintet.
Fölhúzódtam a kert felé, a fáig
s lelkemben is hús tárgyilagosságig.

Hiszed, hogy volna olyan-amilyen
magyarság, ha nincs – Kálvin?
Nem hiszem.”

Az emlékfal két végével szemben egy-egy vésett kőtömb áll, a Mont Blanc-ról származó gránitból. Ezekbe Luther Márton és Zwingli Ulrich nevét vésték.

Kálvin életútja

A reformátor 1509. július 10-én született a franciaországi Noyonban, Párizstól száz kilométerre északra. Családi neve franciául Cauvin, latinul Calvinus. Apja, Gérard, először dómjegyző, majd grófsági adóhivatalnok, végül püspökségi titkár és a dóm egyházi ügyvédje volt. Édesanyja Jeanne le Franc, előkelő polgári családból származott. Kálvin hároméves volt, amikor édesanyja elhunyt. Hat testvére volt, közülük két fiú korábban meghalt, Antoine és Marie vele élt Genfben.

Édesapja gondoskodni tudott fia jó iskoláztatásáról, Párizsban tanulhatott (1523–1531), jogtudományi tanulmányok folytatott a neves College de Montaiguban. Híres személyek jártak ide, például Rotterdami Erasmus, Rabelais, Loyolai Ignác. Majd Orléans-ban és Bourges-ban is tanult. Apja halála után humanista tanulmányokat kezdett Párizsban.

1533–1534-ben a reformátori eszmék tanulmányozása tölti ki idejének fő részét. Barátja, Nikolaus Cop, a párizsi egyetem rektora, akinek segít szemeszternyitó beszéde megírásában. A reformációval szimpatizáló gondolatok miatt menekülnie kellett Párizsból. Barátjához menekül, Louis du Tillethez Angouleme-be, ott tanulmányozza a teológiai irodalmat. Majd Bázalbe megyébe, ahol Lucianus név alatt tartózkodott, ami a Calvinus név anagrammája, megcserélt betűkkel. Végérvényes megtérése Jézus Krisztushoz, csatlakozása a reformációhoz erre az időre tehető.

Erről később egyik zsoltármagyarázatában így írt: „Olyan keményen szíven ütött a pápaság pogánysága, hogy alig tudtam magamat ebből a mélységből kirángatni. Isten mégis, a fiatalságom ellenére annyira megkeményedett szívemet váratlanul megtérésre vonta... Az igazi kegyesség jó ízével betöltekezve, olyan féltékenységre gyulladtam, hogy a tanultságban én is tegyek előrehaladást, hogy ezért maradék óráimat erre fordítottam, miközben egyéb tanulmányaimat kissé elhanyagoltam...”

Genf

A reformációt kevéssel előbb elfogadó genfi köztársaságban a vallás és a politika ügyei elég zűrzavaros módon fonódtak össze, a városi tanács egyrészt hatóságként működött, másrészt felügyelte az egyházat is. A genfi reformátornak, Guillaume Farelnek sikerült Kálvint megnyernie a genfi reformáció támogatására. Genfben Kálvin előadásokat tartott és reformokat indítványozott. Egy kis házban lakott először a mai Rue Jean Calvinen. A Genfi Városi Tanács a berniek nyomására hasonló egyházszervezetet hozott létre, mint amilyen már létezett Bernben. Kálvin és Farel az egyház függetlenségét követelték a városi tanácstól. Elutasították az úrvacsora berni módon történő kiszolgáltatását, azaz az ostya használatát, s a tanács döntése következtében kiutasították őket Genfből.

Strassburg

Kálvin 1538 szeptemberében Martin Bucer meghívására Strassburgba megy, ott a francia menekült gyülekezet lelkipásztora lesz és bibliai témájú előadásokat tart a főiskolán. Barátságot köt a strassburgi reformátorral, Martin Bucerral, akivel egy fedél alatt lakott házasságkötéséig.

1540-ben itt nősült meg. Kálvin a holland származású Idelette de Bure (1509–1549) asszonnyal kötött házasságot, aki első házasságából, férje halála után, egy fiút és egy leányt hozott a reformátor otthonába. Négy gyermekük született, akik azonban csecsemőkorukban meghaltak.

Még ennek az esztendőnek szeptemberében a genfi tanács visszahívta Kálvint a városba, mivel saját maguk nem voltak képesek válaszolni Jacopo Sadoletto bíboros levelére, amelyben a római katolikus egyházhoz való visszatérésre szólította fel őket. Kálvin több elutasítás és hosszas gondolkodás után 1541. szeptember 13-án tért vissza Genfbe. A város eleinte szabad kezet adott neki az egyházi szervezet átalakítására. Akarni a lehetségest! Kálvin ekkor mondta: „Amíg nem lehetséges az, amit akarunk, addig azt kell akarnunk, ami lehetséges!”.

Genfi lelkipásztor

A genfi Városi Tanács felkéri Kálvint, hogy legyen a város lelkésze, aki hosszabb vonakodás után elfogadja a felkérést. A Városi Tanács erre szintén elfogadja a

Kálvin által létrehozott Egyházi Rendet (Ordonnances ecclésiastiques). Ebben bibliai alapon négyféle egyházi tisztelet, „hivatalt” különböztet meg: a lelkipásztorokét, a tanítókét, a presbiterekét („vének”) és a diakónusokét. Az egyházi rend betartásának biztosítására létrehozzák a konzisztóriumot. 1542. január 2-án a tanács véglegesen jóváhagyta a Kálvin által készített egyházi rendtartást.

Genfi szolgálata alatt Kálvin grandiózus munkát végzett. Egyszerre volt teológus professzor, prédikátor, lelkész, egyházi vezető, az iskolák felügyelője, közben kiterjedt levelezést folytatott, könyveket írt, és a nyugati reformáció egyik szellemi vezetőjeként komoly hitvitákat folytatott. A Szent Péter-katedrálisban csaknem 3000 prédikációt mondott el. Genfi szolgálata idején hétközben főként ószövetségi textusokról, vasárnap délelőtt és este újszövetségi Igékről prédikált. Igehirdetéseinek száma meghaladja a 4000-et, ebből alig a fele van meg. Prédikációinak gyorsírást jegyzését 1549–1560 között Denis Raguenire készítette.

Munkásságának szép emléket állít a Kálvin-oratórium Genfben. Születésének 300. évfordulójára építették.

Az *Institutio*

A reformáció első összefoglaló nagy dogmatikája az *Institutio Christianae religionis* (A keresztyén vallás rendszere). Az első kiadás 1536-ban Bázelen látott napvilágot. A véglegesített megszövegezés 1559-ben Genfben jelent meg.

Kálvin ezt a művét latinul írta, de saját maga fordította le franciára. Az első kiadás 1536 márciusában Bázelen, a második kiadás 1539-ben, míg az első francia fordítás 1541-ben jelent meg. A Kálvin által véglegesített latin szöveg kiadására 1559-ben került sor. Ez a kálvinista teológia összefoglalása. A mai napig nagy hatású könyv. Az általánosan használt 1560-as kiadás már Kálvin tanítványainak betoldásait is tartalmazza.

1547. február 18-án meghalt Luther Márton Eislebenben, majd Wittenbergben temették el. Kálvin nagyra becsülte Luthert, „az egyház hű tanítójának” nevezte. Véleményét mindvégig tisztelettel fenntartotta, bár az úrvacsoráról vallott nézeteikben határozottan különböztek.

1549-ben megegyezés születik az úrvacsora kérdésében Zwingli utódjával, Heinrich Bullingerrel Zürichben (Consensus Tigurinus).

Ebben az esztendőben Genfben ismét megkezdődnek a viták és a küzdelmek azokkal, akik másként gondolkodnak, akik ellenállnak rendteremtő reformációjának, például a nikodémítákkal, akik meg akartak maradni a katolikus szokások mellett, vagy éppen a libertinusokkal, akik mindenféle erkölcsi elvet elutasítottak.

Michael Servet (Szervét Mihály) személyében olyan eretnek érkezik a városba, akit már korábban halálra ítélték Szentháromság-tagadás miatt és a gyermekkereszttség elvetéséért.

Szervét Mihály XVI. századi teológus, fizikus és humanista. A tudomány számtalan területén munkálkodott, mint a csillagászat, meteorológia, jogtudomány,

bibliai tanulmányok, matematika és orvostudomány. Nevét ezek közül leggyakrabban az orvoslás és a teológia történetével kapcsolatban említik. Orvosként elsőként írta le a kis vércsört. A Szentháromság-tagadót Genfben a Madeleine-templomban egy istentiszteleten felismerték és elfogták. A Szentháromság tagadását és a gyermekkereszttség elutasítását a Városi Tanács a keresztyén társadalomra veszélyes nézeteknek tartja. Kálvin kérelmezi letartóztatását, s a szükséges bizonyítékokat is benyújtja. Máglyahalálra ítélik. Kálvin ezen enyhíteni próbál. 1553. október 27-én kivégzik Szervét Mihályt.

1559. január 5-én Kálvin megalapítja a genfi akadémiát. Ez az első, polgárok által alapított egyetem, ahova vezető tanárként meghívta hű tanítványát és barátját, Béza Tódort. Ötvenedik születésnapjára megkapja a genfi polgárjogot. Kiadja az *Institutio* végső változatát.

Jelmondata: Soli Deo Gloria. Egyedül Istené a dicsőség.

Kálvin János jelvénye az égő szívet tartó kéz, mely azt jelenti: „...szívemet égő áldozatul az Úrnak szentelem...” Istennek dicsőséget adva – 2Tim 2,3. „Te azért a munka terhét hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze.” Úgy élt és munkálkodott, ahogyan vallotta: Felelősen élni, tenni, szolgálni – másokért.

Február 28-án tartott búcsúbeszédében így fogalmazott: „Sokféle gyengeségem volt, amiket el kellett viselnetek, és az, amit elvégeztem, alapvetően semmi. A gonosz emberek bizonyára visszaélnék majd ezzel a megállapítással. De ismételtelen csak azt mondom, az összes dolog, amit elvégeztem, semmiség, s én csak egy nyomorult teremtmény vagyok. Azt elmondhatom magamról, hogy jót akartam, hibáimmal mindig igyekeztem szembenézni, s az istenfélelem mélyen gyökeret vert a szívemben. Ti tanúsíthatjátok, hogy jók voltak törekvéseim. Ezért kérem, hogy a rosszat bocsássátok meg nekem. Ha pedig valami jó is adódott, kérlek, ti is törekedjetez erre és kövessétek a jót!”

1564. május 27-én hosszas betegség után elhunyt. Tuberkulózisban, tüdővérzésben szenvedett. Külső segítség nélkül már nem tudott betegágyából kilépni. De dolgozott. Élete utolsó heteiben írásban és szóban is elbúcsúzott a városi tanács tagjaitól, lelkész kollégáitól, munkatársaitól és barátaitól. Ismeretlen helyen nyugszik, de a genfi temetőben vélik feltételezni nyughelyét. Itt emléktábla idézi fel történelemformáló alakját.

2017. február 14. A Reformáció Éve jegyében Nagyatádon elhangzott előadás

Előszó

Mindenekelőtt nagyon szépen köszönöm Uszkay Huba lelkipásztor testvéremnek, hogy a reformáció ötszázadik évfordulójára emlékezve előadás-sorozatot szervezett a Kaposvári Lelkeszi Kör gyülekezetei számára. Úgy gondolom, ez az előadás-sorozat alkalmat ad nemcsak arra, hogy méltóképpen megemlékezzünk a fél évezreddel ezelőtti kezdetekről, hanem arra is, hogy megvizsgáljuk a reformáció következményeit mind személyes életünk, mind pedig egyházunk egészére nézve. Éppen ezért a történelmi ismeretek mellett fontos válaszolnunk arra a kérdésre: vajon ma mit tanulhatunk a reformációból, a hazai reformátorok életéből?

Ahhoz, hogy a reformáció hazai képviselőivel foglalkozzunk, mindenekelőtt meg kell értenünk, hogyan, milyen környezetben bontakozott ki az a történelmi folyamat, amelyet reformációnak nevezünk. Éppen ezért előadásom első, nagyobb hányadában ennek a környezetnek a bemutatására tennék kísérletet, majd röviden megemlíteném azokat a reformátorokat, akik mindebben valóban fontos szerepet játszottak.

A reformáció: Isten Szentlelke által előkészített, egyfelől politikai, másfelől lelki folyamat.

Nem előzmények nélkül való, hiszen az egyház válságát, korlátoltságát sokan próbálták korábban is leküzdeni.

Politikai folyamat nyilvánvalóan, Európában éppúgy, mint Magyarországon. Egyértelmű, hogy a Luthert támogató fejedelmek politikai érdekből is cselekedtek, mint ahogyan politikai érdekből cselekedett VIII. Henrik, amikor az anglikán egyházat megalapította. Nyilvánvalóan politikai érdek állt a francia vallásháborúk megannyi fejezetének hátterében. A reformáció politikai oldalát konfliktusok, háborúk, hadjáratok tarkítják: gondoljunk akár az 1572. augusztus 23–24-i Szent Bertalan éjszakára, a francia hugenották lemészárlására, vagy a – szintén vallási köntösben jelentkező – harmincéves háborúra. Hogy melyik államban mi lesz ún. államvallás, a XVII. század közepére – a már említett harmincéves háborút 1648-ban lezáró vesztfáliai béke következtében – mindenhol eldőlt. Európa vallási megosztása jelentős mértékben azóta sem módosult.

Magyarországon a megállapítás szintén igaz, hiszen a reformáció egyet jelentett a német elnyomás elleni lázadással, a magyar függetlenség óhajásával, védelmével. (A református a „magyar vallás”.) Az európai hadszíntér magyar vonatkozásainak mindig volt vallásos éle, mint ahogyan a református erdélyi fejedelmek a protestantizmus védelméért is síkra szálltak.

Mégis, mindezekkel együtt a reformáció leginkább *lelki folyamat*, amelyben az egyénre helyeződik a hangsúly. (Gondoljunk csak Luther kérdésére: hogyan talállok magamnak egy irgalmas Istent?) A reformáció felfedezi a könyörülő Istent, aki Igéjén keresztül az egyénhez szól, Krisztust, aki engem vált meg a bűneimtől, engem szabadít meg a félelmeimtől. Éppen ezért a reformációt a konfesszionalizáció időszakának is nevezhetjük.

A reformáció és annak előzményei Magyarországon

A reformáció elterjedésének természetesen Magyarországon is voltak előzményei. Itt leginkább az Északkelet-Magyarországon, illetve Erdélyben tevékenykedő *huszitákról* és az *obszerváns ferencesekről* kell szólnunk, akik Luthernél sokkal korábban sürgetik az egyház megreformálásának szükségességét. Azt prédikálják, hogy a török a magyarság büntetése miatt fenyeget. Hirdetik a megtérés és a bűnbánat szükségességét, mint az üdvösség feltételét. Kijelenthető, hogy munkájuk nyomán a magyarság fogékonyra vált a reformációban (újra) előkerülő kérdésekre, és azt is elmondhatjuk, hogy munkájuk a reformáció előkészítéséül szolgált.

Milyen volt Magyarország a reformáció kezdetén, a XVI. században?

Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála után a Jagellók lépnek trónra, előbb II. Ulászló (1490–1516), majd II. Lajos (1516–1526). Uralkodásuk időszaka politikai válságot eredményez, élesedő németellenességgel, melyet egy gazdasági válság is mélyít, gondoljunk csak annak nyilvánvaló jelére, az 1514-es parasztfelkelésre. Ráadásul a török birodalom is egyre komolyabban veszélyezteti az országot: a középkori Magyarország szerencsétlenségére 1520-ban az Oszmán Birodalom leghatalmasabb uralkodója, I. Szulejmán lesz a szultán; 1521-ben Nándorfehérvár eleste a végvárrendszer összeomlásával fenyeget.

Az egyház állapota. Míg kedvezően szóltunk a ferences szerzetesekről, bírálattal kell illetnünk az alsópapságot. Bár voltak olyan papok, akik – a ferencesekkel egyetemben – látták az egyház kétségbeesítő helyzetét, és felléptek ellene, s a megújulást, a bűnbánatot, a megtérést hirdették, általánosan elmondható, hogy az alsópapság többnyire műveletlen és erkölcstelen volt, nem tudott sem írni, sem olvasni, lelkipásztori szolgálatát pedig nem látta el. A felsópapság pedig – mivel az egyházi, főpapi címek politikai megfontolásból adattak – a politikával foglalkozott, és számára a lelkipásztori tevékenység másodlagos volt.

Milyen volt a magyarság lelkiállapota? A politikai és gazdasági válság, az élesedő török veszély félelmet és kiszolgáltatottságot okozott. (Európában hasonló volt a helyzet.) Éppen ezért az emberek egyfelől vágyakoztak az erős uralkodó után (lásd Mátyás-mítoszok), másfelől várták a lelki útmutatást, a bátorítást – ám az egyház ezt nem adta meg számukra.

Luther fellépése

1517 megítélése kezdetben egyáltalán nem volt pozitív a magyarság körében. Ennek egyik oka, hogy Luther tanítását sokan csupán a tanokat támadó művekből ismerték. Másrészt a reformáció elsőként a német nyelvű lakosság körében és a német nyelvű királyi-királynői udvarban talált befogadásra, ez pedig, ismerve az akko-

ri németellenes indulatokat, már önmagában gyanút keltett sokakban. Harmadrészt a magyar politikai elit, a magyar nemesség úgy vélte, hogy Luther tevékenységével inkább elvonja a császár és a keresztény Európa figyelmét a török elleni harctól. Volt is ebben valami, hiszen Luther ezt a kérdést – mivel szülőföldje közvetlenül nem volt benne érintett – teljesen másképpen látta, mint a magyar nemesség. Sőt, a törökkel kapcsolatos álláspontja már-már rémisztőnek is tűnhetett a magyar politikai elit számára (egy helyen Luther például azt írja: „Végül kérek minden szeretett keresztényt, segítsenek könyörögni Istenhez ezekért a nyomorult, elvakult fejedelmekért [...] hogy ne jussunk abba a helyzetbe, hogy a törökök ellen vonuljunk vagy adakozzunk, mivelhogy a török tízszer okosabb és kegyesebb, mint a mi fejedelmeink”¹⁾).

Mindezekkel együtt a magyarság számára Mohács tragédiája kellett ahhoz, hogy a reformáció üzenete befogadásra találjon.

Hogyan érkezik a reformáció Magyarországra?

Amint említettük, a reformáció kezdetben a német anyanyelvűek között talált befogadásra. Elsőként meg kell említenünk a királyi, de különösen a királynői udvart: II. Lajos és Habsburg Mária udvartartásában nemcsak kiváló német ajkú humanistákat találunk – hiszen kezdetben Erasmus és Luther között nem is tettek különbséget –, hanem Luther szellemében prédikáló papokat is (Cordatus Konrád, Henckel János). Bár Luther 1521 óta pápai átok alatt állt, ez nem zavarta az udvar egyes tagjait rokonszenvük kinyilvánításában. A pápai követ 1524-ben egyenesen arról ír, hogy az a hír járja, miszerint az uralkodói pár lutheránus lenne. Elmondhatjuk, hogy az udvarban megjelentek és támogattá váltak a reformáció gondolatai.

Emellett az „anyaországgal” kereskedők és rokoni kapcsolataik révén szinte napi kapcsolatban álló, annak minden eseményéről értesülő németajkú városokban is (Észak-Magyarország, Felvidék; Erdély, szász városok) nagyon hamar megjelennek a lutheri tanok, olyannyira, hogy 1520–1521-ben már a szószékről is felolvasásák azokat. Kassa, Lőcse (Henckel János; Leonard Cox), Bártfa (Leonard Stöckel), Késmárk (Preisner Tamás), Pozsony (a polgármester ki is hirdeti a lutheri tanokat), Sopron templomaiban a papok reformációs szellemben prédikálnak.

Az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés nemcsak a lutheri reformáció, hanem annak magyar vonatkozása miatt is fordulópontnak tekinthető. Luthert kiátkozzák, a királyi udvar pedig – mivel az egyre fenyegetőbb török veszély miatt létfontosságú a császár és a pápa segítsége – igyekszik bizonyítani, hogy Magyarország szintén fellép Luther és követői ellen. Sorra mennek az ezt bizonygató levelek a királyi udvarból Rómába, majd megszületnek a Luther elleni törvények is. 1523-ban olyan törvényt hoz az országgyűlés, mely szerint a lutheri tanokat tartalmazó könyveket el kell égetni. 1525-ben a törvény már a tanok terjesztőit is máglyával fenyegeti.

Ugyanakkor ezzel párhuzamosan 1522-ben megjelennek az első magyar diákok a wittenbergi egyetemen.

Mindezek azt jelzik, hogy a reformáció tanai jelen vannak Magyarországon,

az ilyen jellegű kiadványok elterjedtek, és a közbeszédben vita folyik mindarról, ami Nyugat-Európát is lázban tartja. Mégis, a reformáció elterjedésében a valódi fordulópont az 1526-os mohácsi csatavesztés. Ennek okai a következők:

A mohácsi síkon nagyon sok katolikus egyházi vezető vesztette életét: Tomori Pál kalocsai érsek, a magyar haderő fővezére, alsó-magyarországi főkapitány, Szalkai László esztergomi érsek, korábban egri püspök, a váradi, a pécsi, a győri püspök. Nincs, aki a megállítsa a protestáns tanok terjedését, nincs, aki újjászervezze a szétesett egyházi rendszert.

A csatavesztés után az országban anarchikus állapotok uralkodnak: széthullik az államhatalom, nincs központi irányítás. Az ország ténylegesen is három részre szakad: a török által uralt belső részre, a Habsburg Ferdinánd által uralt nyugati és északi részre és a Szapolyai által uralt keleti részre.

Az államhatalommal párhuzamosan a középkori egyházi rend is szétesik: a papok elmenekülnek, a kolostorok elnéptelenednek. Egyedül a ferences rend áll elent.

Mohács után, a régi rend széthullását látva a magára maradt, elkeseredett, kétségbeesett magyarság útmutatás után áhítozott. A protestáns prédikátorok pedig hirdették az Igét, prédikációikban vigasztalták, bátorították a kétségbeesetteket. Az eddig elszórtan jelentkező reformáció tömeges méretűvé vált. Fontos különbség Nyugat-Európával szemben, hogy itt nincs központi irányított reformáció, főúri kényszer („akié a föld, azé a vallás”). Kijelenthetjük, hogy nálunk a reformáció elterjedése egy alulról induló, sodró erejű történelmi folyamat volt, melynek a protestánsá lett főurak és feleségeik támogatása ugyan sokat jelentett, ám annak háttérében mégiscsak a prédikátorok elkötelezettsége állt.

„Az ország különböző pontjain induló reformáció [...] sorsa, előrehaladása szorosan egybekapcsolódik egyik-másik reformátor életével és tevékenységével. Ezért nem beszélhetünk egy, az országot teljes egészében átfogó programról. Aszerint kerülnek a falvak, városok a figyelem középpontjába, hogy ott ki és mennyi ideig szolgálja a megújulást.”² Ezért is fontos, hogy most róluk szóljunk, megnevezve azokat, akik általánosan ismertek lettek.

1. Dévai Bíró Mátyás

(1500 KK. – 1545), A „MAGYAR LUTHER”

Ferences rendi szerzetes volt, a krakkói egyetemen tanult. 1529-ben jutott el a wittenbergi egyetemre, s ott a reformáció hívévé vált. Luther házában lakott, Luther közvetlen baráti köréhez tartozott. Többször szenvedett a hite miatt. A Nyugat-Dunántúlon és Északkelet-Magyarországon működött, mivel az itteni főurak (Nádasdy Tamás és Perényi Péter) támogatták.

2. Sztárai Mihály

(MEGH. 1575)

Szintén ferences szerzetes volt, aki élete végéig megmaradt lutheránusnak. Siklóson, Perényi Péter birtokán volt iskolamester. Perényi török fogságból hazatért állítólagos fiával, Perényi Ferencsel járt Pádua egyetemére (a fiú nevelését rá bízták). Az egyetemről hazatérve a dél-baranyai Laskó városába került és itt megnyerte a polgárokat a reformációnak. A környék vezető egyházi emberévé vált, százhusz gyülekezetet alapított. Az így létrejött egyházkerület püspökévé választották. Munkássága révén Dél-Baranya a reformáció egyik legfontosabb központja lett.

1553-ban Laskó után Tolna mezővárosba kerül. A katolikusokkal közösen használták a templomot, de kiszorította őket (prédikációiban cáfolja a plébános által elmondottakat). Az iskola szintén a protestánsoké lett. A helvét irány erősödése miatt azonban távoznia kellett. 1564-ben Sárospatakra ment, ahová a főúr, Perényi Gábor az evangélikus tanokat védendő hívta Sztárait. Később Pápára került 1567-ben (a Dunántúlon vált szét utoljára a két protestáns irányzat).

A reformáció egyik legtermékenyebb írója. Verseket (énekeket), drámát, prédikációs kötetet, egyházi törvénykönyvet írt. Verseit elő is adta, hegedűvel kísérte. A mai református énekeskönyvben öt Sztárai-ének található.

3. Huszár Gál

(1512?–1575), A REFORMÁTOR NYOMDÁSZ

„Hogy melyik felekezet élén állott? Valószínűleg eldönthetetlen.”²³

Életének kezdeteiről keveset tudunk, nem tudjuk, hol született, és azt sem, hová járt egyetemre. Folyamatosan üldözték. Magyaróváron prédikált, majd Kassa, Debrecen, Komárom, Nagyszombat, a felvidéki Komjáti, végül élete végén Pápa életének állomásai.

Hazánkban ő nyomtatta ki az első protestáns énekeskönyvet. A reformáció terjedéséért sokat tesz, hiszen lelkésztársai (Sztárai, Méliusz) prédikációit is kinyomtatja. Két fia református lett, egyikük, Huszár Dávid, a *Heidelbergi Káté* első magyar fordítója.

4. Kálmáncsehi Sánta Márton

(MEGH. 1557), A SVÁJCI REFORMÁCIÓ ÚTTÖRŐJE

Katolikus pap, aki a krakkói egyetemen tanul. Egy hitvita hatására lesz protestáns. Az 1540-es években Mezőtúron és Sátoraljaújhelyen volt lelkész, majd Debrecen, Munkács következett. A Zwingli által képviselt radikális irányzat híve volt.

5. Szegedi Kis István

(1505–1572)

A bécsi, krakkói és wittenbergi egyetemeken tanul. Kezdetben lutheránus, majd 1558-ban reformátussá lesz, és nekilát a református egyház szervezeti önállósága megteremtésének.

Sokat szenved a hite miatt ő is. Csanád, Gyula, Cegléd, Makó, Temesvár után 1554-ben Laskóra kerül, Sztárai munkatársa lesz. 1558-ban Kálmáncsán van, hogy innen pásztorolja a végvári vitézeket. Ezután másfél évi török fogság következett; kiszabadulása után Ráckevén találjuk. Latin nyelvű teológiai munkái Svájcban jelentek meg, melyek európai hírnevet szereztek neki.

6. Méliusz Juhász Péter

(1532?–1572)

Wittenbergben tanult. 1558-ban lett debreceni lelkész. Szegedi Kis István győzi meg a svájci irányú igazáról. 1562-ben egyik szerzője a debrecen–egervölgyi hitvallásnak. Kialakította a tiszántúli református egyházkerületet, amelynek szuperintendensévé választották. Hatalmas életművet hagyott hátra, negyvennél több nyomtatásban megjelent munkájáról tudunk. „Páratlannak és a legjelentősebb hazai teológusnak mondhatjuk a hazai reformáció történelmében.”⁴

A protestáns egyház teológiai és felekezeti kettészakadása

Eleinte hazánkban is Luther tanai domináltak, de hamar ismertté váltak Kálvin János és Ulrich Zwingli nézetei is. A XVI. század közepe felé a nép már túlnyomórészt a Kálvin-féle tanítást követte. Az 1560-as években végül a német és a svájci reformáció hívei Magyarországon is két külön egyházzá alakultak. A felső-tiszavidéki protestánsok a tarcali zsinaton, 1562-ben nyilvánítják saját egyházukat kálvinistának. A Tiszántúl tizenhét egyházmegyéje a debreceni zsinaton (1567), a Tolna és a Baranya megyeiek pedig a hercegszöllősi zsinaton (1576) fogadták el a helvét hitvallást; a dunántúli felsőbb vármegyék protestánsai a csepregi szóvita után, 1591-ben váltak ketté, de 1612-ig közös püspök pásztorolta őket. Ebben az évben a körmendi zsinaton már külön püspököt választanak a reformátusok, ekkor zárul le a kettéválás.

Befejezés

Előadásom kezdetén azt a kérdést tettem fel, hogy vajon ma mit tanulhatunk a reformációból, a hazai reformátorok életéből? Az előadás végére érve úgy érzem, a legfontosabb tanulság az, hogy egy adott történelmi helyzettől – bármennyire is zivatarosnak és embert próbálónak tűnik – nem szabad félni. Az evangéliumot hirdetve jelen kell lenni az emberek életében, és bízni kell abban, hogy a történelem Ura majd elvégzi a maga munkáját mind az egyén, mind pedig a társadalom életében. Adja az Örökkévaló, hogy elődeinkhez hasonlóan mi magunk is hűségesnek bizonyulhassunk!

2017. március 10. A Reformáció Éve jegyében Bárdudvarnokon elhangzott előadás

Jegyzetek

¹ Dienes Dénes: *A keresztyénség Magyarországon 1526 előtt*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1997, 163.

² *Egyháztörténet I.* Szerkesztette: Tóth-Kása István – Tökéczki László. Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1999, 146.

³ *Protestáns hősök. Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből*. Szerkesztette: Fagygyas Sándor. Budapest, Press-Pannonica-Media – Amfipressz, 2016, 29.

⁴ Uo., 37.

Felhasznált irodalom

Protestáns hősök. Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből. Szerkesztette: Fagygyas Sándor. Budapest, Press-Pannonica-Media – Amfipressz, 2016.

Egyháztörténet I. Szerkesztette: Tóth-Kása István – Tökéczki László. Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1999.

Történelmi világtalasz. Budapest, Cartographia Kft., 2007.

Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A Magyar Református Egyház története*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiája, 1995.

Dienes Dénes – Ugrai János: *A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1521_aprilis_18_luther_megvedei_tanait_a_wormsi_birodalmi_gyulesen

Vargáné dr. Balogh Judit egyetemi docens: *A reformáció kibontakozása Magyarországon*. https://www.youtube.com/watch?v=HRNI_dICCPe

SZÉKELYNÉ KISS EMESE: KÁROLYI GÁSPÁR ÉLETE ÉS SZOLGÁLATA

A reformáció korát végigjáró „utazás” résztvevőit, mely összeköti a múltat a jelenel, a jelent a jövővel, a mai este a somogyi ember számárra „messzi vidékre”, a festői hegyekkel tarkított Abaújba szeretném elkalauzolni. Bár én zempléni, szerencsi vagyok, Radnóti Miklós *Nem tudhatom* című verse jut eszembe, amikor szülőföldemre gondolok, és próbálok a lehető legtermészetesebben szólni az onnan karnyújtásnyira lévő történelemről. Hiszen azon a vidéken mindent átjár a múlt illata.

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
 nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
 kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
 Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
 s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
 Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
 egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
 tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton [...]”

Egy zempléni hittanos számára elképzelhetetlen, hogy legalább kétévente egyszer ne jusson el akár kerékpártúra, akár hittanos vagy osztálykirándulás kapcsán a Biblia hazájába, Göncre és Vizsolyba. Mindkét település mára már jobbára csak múltjában gazdag. Ékszerdoboz a maga környezetében. Ezen értéket szeretném most felvillantani – a teljesség igénye nélkül.

Károlyi Gáspár élete és szolgálata szorosan egybefonódik a Szentírás nevéhez fűződő lefordításával.

Károlyi Gáspár Nagykarolyban született az 1530-as évek elején. Eredeti családneve Radics vagy Radicsics volt, később nevezte el magát a kor szokása szerint szülővárosáról Károlyinak. Bár a brassói iskola anyakönyvében 1549-ben bejegyezték a Gasparus Karoly nevet, nem biztos, hogy a későbbi bibliafordító tanult az erdélyi szász város híres iskolájában, mert a nagybányai főbíró fiát is Károlyi Gáspárnak hívták, s akár ő is lehetett a brassói diák.

Károlyi 1556. március 11-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol ő is, mint általában a magyarok, Melanchthon köréhez tartozott. E körben hatott rá a Melanchthon által kidolgozott „wittenbergi történelemszemlélet”. Ennek a lényege az az Illés prófétának tulajdonított felfogás, mely szerint a világ fennállásának ideje háromszor kétezer évre terjed. Az első kétezer esztendő a világ teremtésétől a törvények kiadásáig (Mózesig) tartott, a második Mózesről Jézusig (a törvény korszaka), a harmadik pedig Jézus óta tart (a Megváltó korszaka). Ez egyben az utolsó korszak is, melyben az emberiség a reformáció idején a végidők küszöbére lépett.

Az 1562-ben írt és a következő évben kinyomtatott műve, a *Két Könyv* szintén a melanchthoni világnézetet tükrözi. E művében Károlyi a pusztulás rémképét maga előtt látó magyar nép sorskérdéseire ad választ – a teológia nyelvén. „Mint-hogy a magyar katasztrófa oka nem a fegyveres erő elégtelenségében vagy a bátorság és vitézség hiányában, hanem az egész nemzetet egyetemlegesen elárasztó romlott-

ságban rejlik, így annak felszámolását sem a csatatéren, hanem a lelki újjászületés frontján kell véghezvinni, mert az vitélzlo népek csak eszközök, és Isten az, ki diadalmot ad az ellenségen.” Ezt a munkáját Szatmárban írta, amikor a várost a török és az erdélyi hadak ostromolták. Károlyi ekkor Dobó István öccsének, Dobó Domokosnak a pártfogását élvezte. Valószínűleg az ő támogatásával került Göncre prédikátornak 1563-ban. Gönc mint mezőváros abban az időben jelentős település volt Felső-Magyarországnak. Abaúj vármegye második városaként tartották számon Kassa után. A reformáció tanai az 1530–1540-es években kezdenek teret hódítani a felvidéki városokban, köztük Göncön is. Először Luther tanait fogadják el, mivel ebben az időben még német ajkú a város és valószínűleg élő kapcsolatot tart a német tartományokkal is. Így ezek az eszmék és gondolatok hamarabb utat találnak az itt élők lelkéhez, mint a francia–svájci reformáció. 1535-ben német nevű és német ajkú prédikátora van a városnak Sebastian Hauer személyében. Ezután következik be a népesség összetételének megváltozása a török elől betelepülő magyar ajkúak megjelenésével. Ezek a jövevények elmagyarosítják a németiséget, olyannyira, hogy 1559-től kezdve a városházán a tárgyalás nyelve és a jegyzőkönyvek is a magyar lesz.

Az ide érkező Károlyi hamarosan a Kassa-völgyi (abaúji) egyházmegye seniora (esperese) lesz. Mint lelkipásztor nagy gondot fordít az iskola fejlesztésére. A korábban is meglévő skólát rövidesen közép-, majd felsőfokú intézménnyé fejleszti. Kitűnő tanárokat, nagy egyéniségeket hív a városba, akiket messze földről is érdemes felkeresniük a tanulóknak. Ez az iskola képessé teszi a növendékeket, hogy innen kikerülve külföldi egyetemre menjenek, és ott megállják a helyüket. A reformáció sok kitűnő alakja került ki innen, többek között Szenczi Molnár Albert, aki 1586-ban érkezett ide tanulni.

Károlyi döntő szerepet játszott a gönci zsinat (1566) előkészítésében, az antitrinitáriusok elleni küzdelemben és a helvét reformáció hazai megszilárdításában.

Az 1580-as években látott hozzá a Biblia fordításához. Az átmeneti nyugalom kedvezett a munkálatok előkészítésének és lebonyolításának. A nemes célkitűzés Károlyi előtt már sokak szívében megfogalmazódott. Születtek részleges fordítások is (a Huszita Biblia, *a későbbi II. Pius pápának tulajdonított megjegyzés szerint „bármely huszita nő jobban olvas, mint egy olasz pap”*; 18 ószövetségi könyv és a 4 evangélium, Komjáti Benedek fordításában Pál apostol levelei, Pesti Gábor négy evangéliuma, Sylvester János Újszövetsége, Heltai Gáspár fordításai, Méliusz Juhász Pétertől Ézsaiás könyve és az Újszövetség), de az igazi fordítás még váratott magára.

Károlyi a fordítást munkacsoport létrehozásával kezdte, melyet a környékbeli prédikátorok és iskolamesterek alkottak, akik segítőtársai voltak az óriási munkában. Feltehetően a következő személyekről van szó: Huszti Imre gönci lelkész, Pelei János gönci tanító, Czeglédi János vizsolyi lelkész és Thúri Mátyás, Szántó prédikátora. Valószínűleg részekre osztották a Szentírást és mindenkinek magának kellett megbirkóznia a rá eső bibliai könyvvel. A fordítás eredeti nyelvről történt, az Ószövetség héberéről, az Újszövetség görögről. A munkáról ő maga így vall az előszóban: „Istennek nevét segítségül híván, minek utána hozzá kezdettem volna egynehány

jámbor tudós atyafiakkal, kik nékem a fordításban segítségül voltak, meg nem szüntem addig, mígnem véghöz vittem a Bibliának egészen való megfordítását, melyben munkálkodtam közel három esztendeig nagy fáradsággal, testi töredelemmel, de oly buzgóságos szeretettel, hogy én egy szempillantásig e nagy munkát el nem untam, hanem nagy serénységgel és szeretettel munkálkodtam, mígnem elvégezném azt...” Az említett három esztendő a munkálatok utolsó szakaszára vonatkozhat.

A nyomdai munkák előtt Károlyi nézte át és látta el a fejezeteket címekkel és lapszéli jegyzetekkel. A kész mű kinyomtatásához főúri pártfogók segítségét vette igénybe: Mágóchy Gáspárét és Andrásét. 1584-ben Károlyi Tállyán lett prédikátor. Az, hogy elhagyta Göncöt, minden bizonnyal a folyamatban lévő bibliafordításhoz köthető. Tállya, a Mágocsy család birtoka, Mágocsy Gáspár és András pedig a fordítás támogatói voltak. Patrónusainak halála után, 1587-ben visszatér Göncre. Ezután Rákóczi Zsigmond anyagi és erkölcsi támogatását élvezi. Az óriási munka közepette van ideje és energiája törődni családjával, kiterjedt szőlőbirtokai műveltetésével, a bor eladásával.

A Biblia nyomtatására Vizsolyban kerül sor, ahol Rákóczi átengedi házát, talán a Mágóchyaktól örökölt épületet, és itt állítják fel a nyomdát. A nyomdász az a Mantskovits Bálint, aki Bornemissza Péter könyveit nyomtatta, és maga is készült kiadni egy teljes Bibliát. A nyomtatáshoz 1589-ben kezdtek hozzá, négy sajtóval, német és lengyel gyártású papírral és több nyomdászsegéddel. Mihelyt Károlyi elkészült a korrektúrával, a gönci diákok – köztük Szenci Molnár Albert – vitték azt a nyomdába. Az utómunkálatok és a nyomtatás körülbelül három évet vettek igénybe. A nyomtatás nagy munkája 1589 februárjában kezdődhetett el, és mintegy másfél esztendőn keresztül, 1590. július 20-ig tartott. A feltevések szerint 800 példányban készült el az első teljes magyar bibliafordítás, melyből ma az egész világon 52, ebből Magyarországon 24 található. 2412 lapot tartalmaz, oldalanként 1850 betűt, tehát körülbelül 4,5 millió betűt kellett a nyomdászoknak a szedőfába elhelyezniük, illetve négy szedőnek naponta tízezer betűt a mintegy 450 munkanap alatt. A könyv súlya 5 kg volt.

Károlyi a wittenbergi történelemszemléletnek nevezett világfelfogást később sem tagadta meg, mert a Vizsolyi Biblia előszavában a Szentírás keletkezését ebben az összefüggésben tárgyalja. Mózesig írás nem volt, a szájhagyományban élt a kijelentés: „...a szent atyák a tudományt csak szájukban hordozván, azt kézről-kézre adták fioknak, unokájoknak.” A második kétezer esztendő az írásba foglalás ideje. „A harmadik kétezer esztendő, hogy Isten az Ő Fiában még nyilvánban akarná magát kijelenteni.”

Ugyanitt, párhuzamosan, a bibliafordítás háttereként – a humanista szemlélet mellett – erőteljesen megjelenik a kálvini teológiai felfogás is. „Az egész szentírás arról tesz bizonyosságot, hogy Isten az embert avégre teremtette... hogy őtet és az ő örökkévaló voltát, bölcsességét, hatalmas mindenhatóságát, igazságát és irgalmaságát az ember megismerné, és az ő teremtő, megváltó Urának szolgálja. ...mindazonáltal az oktalan állatoktól az ember semmit nem különböz, ha teremtésének vé-

gét (célját) nem tudja, és az ő teremtésének végére (céljára) nem igyekszik.” Ezekben a mondatokban Kálvin genfi kátéjának bevezető sorai csengenek vissza: „Mi az ember életének fő célja? Az, hogy az ember Istent, ki őt teremtette, megismerje. ...hogyan élünk... az ő dicsőségére fordítsuk... hogyha ez megszűnik, állapotunk nyomorultabb akármely állaténál.”

Isten megismerésének hármasság útja van: A teremtett világ – Jézus Krisztus – Isten ígéje. Az első csak töredékes, nem vezet az üdvösségre. Istennek „ábrázatja” Jézus Krisztus. A Bibliában Isten szól önmagáról – e két utolsó együtt ad tökéletes Isten-ismeretet. Ez indokolja a Szentírás fordítását a különféle nyelvekre, hogy az emberek Isten igaz ismeretére jussanak. Ha csak egy nyelven volna szabad olvasni a Bibliát, ahogy ezt a középkori egyház hirdette, akkor sem a latin, hanem a héber volna helyes. De az apostolok Jézusnak nem görögül elhangzott szavait görögül írták, ami bizonyítja a nemzeti nyelvekre való fordítás jogosultságát. „Nemcsak azt akarja Isten, hogy papok olvassák a Szentírást és a község azoknak a százokból hallja – hanem azt is akarja, hogy az Ó- és Újtestamentum könyvei minden nemzetségnek nyelven legyenek és azokat olvassák, hányják-vessék mindenek, szegények, gazdagok, kicsinyek, nagyok, férfiak és asszonyok. Mert az Isten egyaránt minden rendbéli embereket akar üdvözíteni. Azért nemcsak a templomban hallgassátok azt, mit mondunk, hanem mikor otthon vagytok is, a Szentírást olvassátok.” Ugyanakkor a Szentírás olvasása az egyház teológiájának, tanításának kontrollja. A középkori pápás egyház tiltotta a Biblia olvasását a laikusoknak: „Mert hogy az ő tudományoknak hamissága meg ne esmértesse a községtől, és hogy mindent szabadon szerezhessenek, végezzenek, és azt a község nyakába vethessék minden próbálás nélkül...” Nincs tökéletes fordítás, ezért nem lehet egyiket sem kötelezővé tenni. Károlyi felszólít a folyamatos kutatásra. Különösen az igehirdetők felelőssége nagy: „...a deákoknak két szárnyoknak kell lenni a Szentírásra, tudniillik a zsidó és görög nyelvnek.”

Károlyi szemléletében a Sola Scriptura elv érvényesül. A Szentírás tökéletes, teljes fogyatkozás nélkül való, tiszta és igaz. Tehát egyben elegendő is, nem szorul kiegészítésre, de le is zárt, nincs új kijelentés. Az Írás ugyanakkor egyetlen eszköz az üdvösségre is: „...az Isten lelke az, aki a mi szívünkben, lelkünkben cselekszik, hitet formál, újjonnan szül, de nem különben, hanem az ígének hallgatásából.” („A hit tehát hallásból van, a hallás pedig a Krisztus beszéde által.” Róm10,17.)

A Vizsolyi Biblia hatása korántsem szorítkozott a református vallásúakra, hanem kiterjedt a magyarul beszélők egészére. A Bibliát azóta számtalanszor kiadták, szövegét javították (legelőször Szenczi Molnár Albert 1608-ban Hanauban), s ma már Károlyi Bibliaként ismeri mindenki. Hatása a magyar irodalomra és az irodalmi nyelvre felmérhetetlen. Nemcsak nyelvünk egyik megtartó oszlopa lett ez a könyv, hanem nemzeti megmaradásunknak is segítője, hiszen a török hódoltság alatt részekre szakadozott hazánkban a Károlyi Biblia, és a prédikátorok ezen alapuló igehirdetése segítségével tudtuk megőrizni identitásunkat és kultúránkat. Nincs még egy magyar könyv, amely négyszázharminc év alatt hatásában vetekedhetne vele. Kifejezései, nyelvi fordulatai és képei bekerültek a mindennapi beszédbe, meg-

gyökereztek a nép nyelvében és az irodalomban egyaránt. Nagy része volt az egységes modern irodalmi nyelv kialakításában, amely a társadalmi különbségeken felül összefogta a magyarul beszélőket, bármelyik vallásfelekezethez is tartoztak, s ezzel megteremtette az egységes magyar nemzeti műveltség alapjait.

Az „istenes vénember”, ahogy Szenczi Molnár Albert nevezte Károlyit, megérhette a nagy munka befejezését. 1591 elején halt meg. Sírja valószínűleg a katolikus templom alatt van, ugyanis a reformáció idején a templom reformátussá vált. A katolikus plébánia központi szobájának ablakmélyedését „Károlyi-sarok”-nak nevezik, mert a nép úgy tartja, hogy itt dolgozott a mester.

2017. március 17. A Reformáció Éve jegyében Kaposmérőn elhangzott előadás

Felhasznált irodalom

Dienes Dénes: *Vezérfonal a keresztyén egyházismeret és művelődéstörténet szigorlatához*. Sárospatak, Református közösségszervező szak, 2013.

Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor. Szerkesztette: Szabó András. Budapest, Neumann Kht. 2006.

Szabó András: *A rejtőzködő bibliafordító*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2012.
gonc.hu
vizsoly.hu



Medgyessy Ferenc: A vizsolyi biblia nyomtatása, 1942/4., gipsz dombormű, vázlat, 30×41 cm. J.j.1.: Medgyessy. DM. ltsz.: MF. 80.13.43.

HELLAR GRABBI: A MOLOTOV-RIBBENTROP-PAKTUM

1989. augusztus 23-án lesz ötven éve a hírhedt Molotov–Ribbentrop-paktum aláírásának, amellyel Adolf Hitler náci diktátor és Joszif Sztálin, a kommunista zsarnok megosztzott Kelet-Európán, megteremtve ezzel Észtország és a többi balti ország szovjet megszállásának alapjait.

Henrik Visnapuu észt költő így írt erről ausztriai emigrációjában hat évvel ezelőtt:

„Két kegyetlen rablóvezér
Osztozott ruháidon.
Tolvajként osontak be a lakodalmas házba –
S úgy adtak el mint egy menyasszonyt.”

Ebben az írásomban kommentárokkal kiegészítve szeretném áttekinteni a paktum megkötésének és a hozzá csatolt, 1939. augusztus 23-án és szeptember 28-án kelt titkos jegyzőkönyvek létrejöttének körülményeit. Nemrég az észt képviselők javaslatára végre a Nemzeti Küldöttek Kongresszusában is létrejött egy különleges bizottság, hogy kivizsgálja a paktummal összefüggő kérdéseket, valamint politikailag és jogilag értelmezze a paktumot.

Legelőször is vessünk egy gyors pillantást arra, amit a paktumról és az ahhoz csatolt titkos jegyzőkönyvről az egyik fél, Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter, Henrik Visnapuu imént idézett versének egyik készsleges rablóvezére mond. Az információkat Ribbentrop Nyugat-Németországban 1954-ben posztumusz megjelent *Zwischen London und Moskau* című emlékiratából merítettem.

Emlékeit a német külügyminiszter a háború után, nürnbergi cellájában vettette papírra. Ismeretes, hogy Ribbentropot a nürnbergi perben háborús bűnösneként halálra ítélték, és 1946. október 16-án felakasztották.

Ribbentrop 1932-ben találkozott először Hitlerrel Berchtesgadenben, és ezt követően lépett be a nemzetiszocialista pártba, majd külpolitikai ügyekben rövidesen a Führer legfőbb tanácsadója és munkatársa lett. Korábban borkereskedéssel foglalkozott. Akkor nem használta még a „von” szócskát családi neve előtt, később adoptálta azonban egy távoli rokonát, aki nemes volt. Amikor 1938-ban kinevezték londoni nagykövetnek, kénytelen volt elviselni az angolok gúnyát és megvetését, akik a háta mögött parvenünek, fölkapaszkodó borkupecnek csúfolták. Ezért gyűlölte meg az angolokat, ami komoly lélektani szerepet játszott későbbi tevékenységében.

Emlékiraiban Ribbentrop azt állítja, hogy a Szovjetunióval kötött szerződés az ő ötlete volt, ő javasolta azt Hitlernek, hogy ezzel megteremtsék az egyensúlyt Nagy-Britanniával és nyugati szövetségeseivel szemben, és biztosítsák a Szovjetunió semlegességét egy német–lengyel konfliktus esetén. Példaként a 19. századi nagy né-

* Észt emigráns szerkesztő, könyvkiadó és esszéista 1929-ben született Tallinnban. Apja, Herbert Grabbi ezredes, Konstantin Päts elnök szárnysegédje volt, akit a szovjet megszállók 1942-ben kivégeztek. A család a szovjet csapatok elől 1944 szeptemberében Németországba menekült, majd Hellar Grabbi 1949-ben az Amerikai Egyesült Államokba települt át. Emlékiraiban, esszéiben és tanulmányaiban mindvégig hazája sorskérdései foglalkoztatták, amelyek később az újra független Észtországban láthattak napvilágot. Itt közölt írása az *Eestlaste maa* (Észtek földje, Ilmamaa, Tartu, 2004) című tanulmánykötetéből való.

met államférfi, Bismarck politikája lebegett a szeme előtt, aki következetesen jó viszonyra törekedett Oroszországgal, hogy megakadályozza Németország politikai és katonai bekerítését.

Ribbentrop azt írja, hogy olyan utalásokat fedezett fel Sztálin 1939. februári beszédében, amelyek alapot teremthetnek érdemi tárgyalások megkezdésére. Erről tájékoztatta Hitlert, aki kezdetben igencsak tamáskodott. Ennek ellenére megkezdődtek a diplomáciai tapogatózások, amelyeket először német–szovjet kereskedelmi tárgyalások követtek, majd ezek során felvetődtek politikai kérdések is. A megbeszéléseken mind a két fél készségesnek mutatkozott egy megneemtámadási szerződés aláírására.

Hitler egyik táviratára válaszolva Sztálin azt javasolta, hogy Németország küldjön Moszkvába teljhatalmú megbízottat. Ribbentrop erre Hermann Göringet találta a legalkalmasabbnak, mert úgy vélte, hogy korábbi londoni missziója, japán kapcsolatai és erős kommunistaellenessége miatt ő nem jöhet szóba. Hitler mégis az ő személye mellett döntött.

Amikor Joachim von Ribbentrop külügyminiszter repülőgépe elindult Moszkvába, ő maga még semmit sem tudott Hitler Lengyelország lerohanásáról szőtt terveiről. Legalábbis ezt állítja emlékirataiban. Ő ekkor még úgy ítélte meg, hogy a Danzig és a lengyel korridor miatt kiéleződött német–lengyel viszony politikai úton is megoldható. Ribbentrop először járt Moszkvában, és nagy izgalommal várta a Sztálinnal való találkozást, akit, állítása szerint, a német vezetők erős és misztikus egyéniségnek tartottak. Ribbentrop egyébként sem győzi dicsérni emlékirataiban Sztálin szakértelmét, bölcsességét, nyugalmát és gyors döntési adottságait.

A repülőgép Ribbentroppal és kíséretével augusztus 23-án délután szállt le Moszkvában, és a német külügyminiszter hat órára már hivatalos is volt a Kremlbe. A találkozóra ő és von Schulenburg moszkvai német nagykövet kapott meghívást, utóbbi évek óta szolgált Moszkvában, de Sztálinnal még egyszer sem találkozott. A Kremlben Sztálin és Molotov fogadta őket, és a rövid üdvözlési ceremóniát követően megkezdődtek az érdemi tárgyalások. Az előbb említett négy személyen kívül még két tolmács volt jelen – német részről Gustav Hilger követségi tanácsos, orosz részről Pavlov.

A tárgyalásokat Ribbentrop vezette be, reményét fejezve ki, hogy egy átfogó és hosszú időre szóló szerződés aláírásával a német–szovjet kapcsolatok új szakaszukba lépnek. Sztálin szűkszavúan válaszolt, ám válasza világos volt és pontos, írja Ribbentrop. Különösen emlékezetes maradt számára Sztálinnak az a kijelentése, miszerint „jóllehet éveken át vödörszám öntöttük egymás fejére a szart, most minden okunk megvan rá, hogy felhagyjunk a viszálykodással”. Sztálin hozzátette, hogy februári beszédében valóban arra a szándékára utalt, hogy kölcsönös egyetértésre jusson Németországgal, ahogyan azt Ribbentrop is értelmezte. Ribbentrop megjegyzi, hogy Sztálin választát annyira pozitívnak találta, hogy komolyan elgondolkozott a megneemtámadási szerződés létrehozásán, és ezzel át is tértek azokra a kérdésekre, ame-

lyeket Ribbentrop lényegi kérdéseknek nevez. Ilyen a kölcsönös érdekek meghatározása és a lengyel válság. Innen szó szerint idézem Ribbentrop emlékiratának sorait:

„Meghatároztuk a Németország és Oroszország között fekvő országokkal kapcsolatos érdekszférákat. Finnországot a balti országok nagyobbik részével és Besszarábiával együtt orosz szférába soroltuk. Megállapodtunk a demarkációs vonalban egy Németország és Lengyelország közti fegyveres konfliktus esetén. Sztálin már a tárgyalások első fázisában leszögezte, hogy bizonyos érdekszférákra ő tart igényt – ami értelemszerűen azt jelenti, hogy ezeknek az országoknak a kormányaival egyedül ő folytathat tárgyalásokat az orosz érdekeket érintő kérdésekben, és ettől a másik szerződő fél egyértelműen megtartóztatja magát. Miközben előterjesztette az érdekszférákra vonatkozó követeléseit, ígéretet tett, hogy nem avatkozik be azoknak az országoknak a belügyeibe, amelyek az ő érdekszférájának a részei.”

Ezt az ígéretét Sztálin, mint tudjuk, megszegte, de Ribbentrop emlékiratait olvasva az az érzésünk, hogy ez a németeket nem is érdekelte a szerződéskötéskor. Ribbentrop később a következőket írja: „Általános szokás, hogy azokat a megállapodásokat, amelyek harmadik országokat érintenek, nem foglalják bele abba a formális szerződésbe, amely nyilvánosságra kerül, hanem azokat titkos egyezményként kezelik. Jelen esetben a titkosságot az is indokolta, hogy a német–orosz szerződés megsértett egy, a Szovjetunió és Lengyelország közti szerződést, valamint az 1936-os francia–orosz megállapodást.”

A balti kérdés megvitatásakor a szovjet diplomácia különös keménységet tanúsított, különösen Liepaja lett kikötőváros esetében, amelyhez Sztálin és Molotov foggal-körömmel ragaszkodott. Ribbentrop azt írja, hogy jóllehet teljes felhatalmazással bírt a szerződés aláírására, a Liepajára vonatkozó orosz követelést olyan kényes kérdésnek találta, hogy szükségesnek tartotta erről Hitlert telefonon tájékoztatni és annak elfogadására külön felhatalmazást kérni. Itt szeretnék megemlíteni valamit. Ribbentrop ugyan nem tesz említést erről emlékirataiban, de az első német javaslat szerint az érdek- és befolyásolási szférák határa a Daugava folyó lett volna, amiről később meglehetősen kevés szó esett. E szerint a német érdekszférához tartozott volna Litvánia és Lettország déli része, nevezetesen Kurland; a szovjet szférához pedig Kelet- és Észak-Lettország, valamint Észtország területe. Sztálin ezzel szemben egész Lettországot magának követelte, amit azzal indokolt, hogy a szovjet fél számára Liepaja és Ventspils télen is jégmentes kikötője létfontosságú. Mint említettem, ebben a kérdésben Hitler meghátrált és elfogadta, hogy a Baltikumról kötött augusztus 23-i titkos jegyzőkönyvben a két szerződő fél közti érdekszféra-határ Litvánia északi határvonala legyen.

Mint tudjuk, szeptember 28-án újabb titkos jegyzőkönyv aláírására került sor, amelyben Litvániát átengedték a Szovjetunióknak, egy, a lengyel határon fekvő, kis dél-litvániai terület kivételével. Ezt az utolsó földdarabot egy 1941. január 10-én aláírt harmadik titkos jegyzőkönyvvel adták át a Szovjetunióknak, akkor, amikor Németország kereskedelmi és finanszírozási kedvezményeket kapott hét és fél millió aranydollár értékben.

De térjünk vissza Ribbentrop emlékirataira. Azt írja, hogy amikor délelőtt tízkor folytatódtak Sztálinnal és Molotovval a tárgyalások, a liepajai kikötőtől – és egész Kurlandtól – eltekintve egyetlen komoly probléma sem merült fel a felek között, és a megemtamadási szerződést a titkos jegyzőkönyvekkel együtt papírra lehetett vetni. És augusztus 23-án éjfél előtt megkötötték az egyezményt.

Az aláírást követően vacsorát rendeztek a négy tárgyaló fél (Sztálin, Molotov, Ribbentrop, Schulenburg) tiszteletére abban a szobában, ahol a megbeszélések folytak – azaz Molotov dolgozószobájában. Ribbentrop őszinte meglepetésére Sztálin rövid beszédet mondott, és ebben olyan férfiúnak írta le Hitlert, mint akit mindig csodált. Egyben kifejezetten békülékeny stílusban annak a reményének adott hangot, hogy a most megkötött szerződések új korszakot teremtenek a német–orosz kapcsolatokban.

Ribbentrop ugyanolyan nyájas mondatokban válaszolt. Majd jó étvágyat kívántak egymásnak. Ribbentrop a tárgyalásokról írt beszámolóját a következő mondatokkal zárja: „Alig néhány órával Moszkvába érkezésem után olyan mérvű egyetértésre jutottunk, amit Berlinből elindulva még elképzelhetetlennek véltem.”

A Molotov–Ribbentrop-paktumhoz csatolt titkos jegyzőkönyvekkel kapcsolatban az egyik kulcskérdés mindvégig a dokumentáció hitelességének a kérdése maradt. A balti országok és népek sorsát oly fájdalmasan érintő három megállapodás (1939. augusztus 23. és szeptember 28., valamint 1941. január 10.) eredetijét ugyanis sem nyugaton, sem Moszkvában nem hozták nyilvánosságra. Ami Moszkvát illeti, a kérdés kivizsgálására alakult bizottságnak tisztáznia kell majd, hogy mikor és milyen körülmények között tűntek el az iratok, vagy mikor és miként semmisítették meg a dokumentumokat.

Nyugaton ugyanis megvannak a mikrofilm-másolatok. Ezek eredetiségéről nemrég folytatott vizsgálatot az USA szenátusának külügyi bizottsága Jesse Helms szenátor megbízásából és elnökletével. A vizsgálat eredményét Helms szenátor, a bizottság republikánus frakciójának vezetője az USA kongresszusának hivatalos kiadványában, a *Congressional Record*-ban publikálta. És jöllehet nem a teljes külügyi bizottság közös és hivatalos jelentéséről van szó, az abban foglaltak, melyek a kongresszus dosszié méretű kiadványában hét teljes oldalt ölelnek fel, rengeteg forrással bizonyítják az MRP titkos jegyzőkönyveinek hitelességét.

A jelentést Helms szenátor felszólalása vezeti be, aki összefoglalja a vizsgálati eredményeket, és szól a német–orosz szerződésnek a balti országokra gyakorolt közvetlen hatásáról. Helms leszögezi, hogy a titkos jegyzőkönyvek létét és az eredetiek-ről készült mikrofilmek eredetiségét az összegyűjtött bizonyítékok birtokában nem lehet kétségbe vonni.

Felvetődik a kérdés, hogy a szóban forgó vizsgálati eredményt, amelynek még az elmúlt ősszel láttak neki, miért csak most vették elő. A témát valójában a Novosztyi hírügynökség által 1988. augusztus 16-án Moszkvában, a balti országok történetéről rendezett sajtóértekezlet tette időszerűvé. Ezen a Novosztyi igazgatótanácsának elnöke, Valentyin Falin történész és több szovjet történelemkutató megpróbálta a té-

nyeket összekeverve kétségbe vonni a paktum titkos jegyzőkönyveinek valódiságát. Ehhez csatlakozott a Pravda, mely 1988. szeptember 1-jei számában közölte Feliks Kovaljov és Oleg Rzesevszkij hasonló témájú cikkét.

Helms szenátor szerint Valentyin Falin és társai állításai nevelésesegek, és csupán kísérletek a közvélemény tudatos manipulálására. Majd így folytatja:

„Úgy vélem, legfőbb ideje, hogy a Szovjetunió, különösen pedig a szovjet történészek, amilyen Valentyin Falin is, elfogadják aényt, miszerint a náci-szovjet megnemtámadási szerződés titkos jegyzőkönyvei valóban léteznek, és ezeknek a jegyzőkönyveknek a következményeit Európa még ma is nyögi, ötven évvel az események után.”

A szenátus ülésén tartott hozzászólását, mely nyomtatásban a *Congressial Record*-ban olvasható, Helms a következőképpen fejezi be:

„Az egyetlen, amellyel a Szovjetunió a glasznosztyot hitelesítheti, az, hogy helyreállítja Észtország, Lettország és Litvánia függetlenségét, amelyet ezek az országok az említett titkos jegyzőkönyvek következtében veszítettek el, és elfogadja azt, amit a világ többi része már ötven éve tud – hogy a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos jegyzőkönyvei igenis léteznek.”

Helms szenátor átfogó megállapításaival együtt egész sor cikk és dokumentum jelent meg a *Congressional Record*-ban, amelyeket a szenátus külügyi bizottságának tisztségviselői gyűjtöttek össze a vizsgálat folyamán. Így a nagyközönség számára is könnyen hozzáférhetővé vált egy sor bizonyíték, mely megerősíti a titkos záradékok létét és az eredetiekről készült mikrofilmek hitelességét.

A Molotov–Ribbentrop-paktum titkos jegyzőkönyvei először Truman elnök utasítására jelentek meg nyomtatásban a *Nazi-Soviet Relations 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office* című kiadványban. De hogyan kerültek amerikai kézre?

1945 februárjában a német külügyminisztérium munkatársa, Carl von Lösch utasítást kapott, hogy a legfontosabb titkos dokumentumokat a Berlinben lévő külügyminisztérium irattárából olyan védett helyre menekítse, ahol biztonságosan őrizni tudja őket. Von Lösch összesen harminc kartondoboznyi, az 1933–1944-es évekből származó dokumentumot gyűjtött össze.

Ezt követően két beosztottjával Tübingiába utazott, ahol a Schöneberg-kastélyban talált megfelelő helyet az értékes rakománynak. Amikor hónapokkal később a szövetségesek valamennyi fronton előretörték, és összeomlóban volt a náci uralom, Berlinből utasították von Löscht a dokumentumok megsemmisítésére. Amit végre is hajtott, ám mielőtt még az iratokat megsemmisítette volna, két beosztottjával mikrofilmre vette azokat, majd a filmeket bádogdobozokba zárva elásta a kastélyhoz közeli erdőben.

A háború végén Tübingia a kilencedik amerikai hadsereg megszállása alá került. Von Lösch ekkor úgy döntött, hogy tájékoztatja a nyugati szövetségeseket az elrejtett mikrofilmekről, mert így kedvezőbb feltételeket alkudhat ki magának. Ő azonban az angolok felé hajlott az amerikaiak helyett, ugyanis Angliában szüle-

tett, ott végezte iskoláit is, így anyanyelvi szinten beszélt angolul. Levelet írt Winston Churchill vejének, a brit kabinet tagjának, Duncan Sandys-nak, aki osztálytársa volt, és a harcok befejeződése után a levél továbbításának érdekében kapcsolatba lépett az angolokkal.

Von Lösch május 12-én találkozott Mühlhausenben a brit titkosszolgálat egyik tisztjével, Robert Currie Thompson alezredessel, és őt kérte meg arra, hogy továbbítsa Londonba a levelet. A sors fintora, hogy éppen az Egyesített Titkosszolgálati Törzs állományába tartozó Thompson alezredes feladata volt a német levéltári anyagok felkutatása. Thompson azt válaszolta von Löschnek, hogy a levelet nem továbbíthatja anélkül, hogy ne ismerné a tartalmát. Miután elolvasta a levelet, nem kis meglepetéssel konstataulta, hogy a véletlen folytán egy rendkívül értékes anyag nyomára bukkant.

Von Löschsel folytatott tárgyalása során kifejtette, hogy korrektül kíván eljárni, így a megállapodások szerint az ügyről az amerikaiakat is tájékoztatnia kell. Május 14-én vezette el von Lösch Thompson alezredest és az amerikai külügyminisztérium tisztviselőjét, dr. Ralf Collinst a schönburgi kastélyba, ahol a közeli erdő egy mély suvadásában kiásták a mikrofilmeket.

Miután Tübingiát később át kellett adniuk a szovjet megszálló hadseregnek, von Löscht mikrofilmjeivel együtt átmenekítették a nyugat-németországi Marburgba. Még útközben a brit légierő egy sebtiben odarendelt mikrofilmes készüléke segítségével megtekintették a birtokukba került titkos dokumentumok mikrofilmjeit és meggyőződtek azok óriási politikai értékéről.

Von Lösch kérésére két nappal később Tübingiából Marburgba szállították át két segítőjét is, nehogy a megszerzett információk orosz kézre jussanak. Így a Szovjetunió katonai és állami szerveinek minden bizonnyal nem jutott tudomására, hogy a szövetségesek birtokába kerültek a német külügyminisztérium titkos dokumentumai.

Marburgból, ahol egyébként ma az egyik legfontosabb balti kutatóközpont, a Johann Gottfried Herder Intézet működik, a mikrofilmek néhány nappal később Londonba kerültek át. Ott alapos vizsgálat alá vették őket és egyértelművé vált, hogy köztük vannak a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos jegyzőkönyvei.

De mennyire maradtak egyáltalán titokban a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos jegyzőkönyvei 1939. augusztus 23-át követően?

Teljes szövegük mikrofilmes kópiaként tudomásunk szerint a német külügyminisztérium más titkos dokumentumaival együtt közvetlenül a háború után, május 14-én került a szövetségesek birtokába. Jóllehet a nemzetközi közvélemény a paktum megtalálásáról nem szerezhetett tudomást, annak, legalábbis ami az amerikai, a brit és a francia kormányt illeti, csak bizonyító, dokumentatív értéke volt. A titkos záradék tartalmával, függetlenül annak kiemelt titkossági fokára, a nyugati hatalmak már tisztában voltak.

Az USA külügyminisztériuma például a titkos jegyzőkönyv tartalmi összefoglalójához már a szerződéskötés másnapján, augusztus 24-én hozzájutott, és ugyanaznap este Rooseveltnél is tájékoztatták, miszerint Hitler és Sztálin elosz-

tották egymás között Lengyelországot, Finnországot és a balti országokat, valamint feldarabolták Romániát.

De hogyan tájékozódhatott Washington ilyen gyorsan a történelekről? Hiszen Ribbentrop Berlinbe visszatérve titoktartásra kötelezte mindazokat, akik a dologról tudomással bírtak, és ezt az illetőknek aláírásukkal kellett megerősíteni. A titkos záradékról szóló információ mégis eljutott Washingtonba, még mielőtt Ribbentrop a német delegációval Berlinbe érkezett volna.

Nos, az információ forrása a moszkvai német követség másodtitkára, a harmincnégy éves Hans von Herwarth volt, aki von Schulenburg gróf, nagykövet személyi titkáráként és jobb kezeként szolgált. A megkötött szerződés részleteiről így mindjárt az után értesült, hogy Ribbentrop, Schulenburg és kíséretük visszaérkeztek a Sztálinnal és Molotovval a Kremlben folytatott tárgyalásokról.

Von Herwarth másnap reggel fölhívta barátját, Charles Bohlent, egy Moszkvában dolgozó fiatal amerikai diplomatát, találkozt meg vele, és szóban beszámolt neki a Kremlben történelekről és a titkos záradék tartalmáról. Bohlen, aki a háború után az egyik legnevesebb amerikai diplomatává avanszált, természetesen azonnal tájékoztatta Washingtont.

Von Herwarth már tavasz óta kapcsolatban állt Bohlennel, és rendszeresen tájékoztatta őt mindenről, ami a német követségen történt. Ebben határozott náci- és Hitler-ellenessége motiválta. Érdekes véletlen, hogy épp augusztus 24-e volt von Herwarth utolsó szolgálati napja Moszkvában, miután úgy döntött, kilép a diplomáciai szolgálatból és belép a hadseregbe. A sors különös fintora, hogy Ribbentroppal együtt, annak repülőgépén távozott a szovjet fővárosból, így meghallgathatta külügyminiszterét, aki igen jó hangulatban ecsetelte a megkötött megneemtámadási egyezmény és a paktumhoz csatolt titkos jegyzőkönyv jelentőségét Kelet-Európa felosztására.

A háború után a demokratikus nyugat-német kormány von Herwarth moszkvai ténykedését nem tekintette árulásnak. Visszatérhetett a diplomáciai szolgálatba: az ötvenes évek második felében a Német Szövetségi Köztársaság londoni nagykövete volt, a hatvanas években az elnöki kancellária igazgatója, majd római nagykövet. Moszkvában töltött éveiről, arról, hogyan tájékoztatta az amerikaiakat, részletesen beszámol emlékirataiban, melyek *Against Two Evils* címen angolul is napvilágot láttak.

Von Herwarth-hoz fűződő viszonyáról Charles Bohlen is beszámol 1974-ben publikált emlékirataiban. Mindkét memoárkötet lényeges forrás a Molotov-Ribbentrop-paktum és annak titkos jegyzőkönyveinek megismerésében, és újabb adalék a mikrofilmek eredetiségének bizonyítására.

Itt szeretném megemlíteni, hogy Friedrich Werner von der Schulenburg gróf is utálta Hitlert és a náciakat. És jóllehet ő maga soha nem szolgáltatott ki információkat a nyugati hatalmaknak, tudott beosztottja, von Herwarth világnézetéről, mégsem tett ellene semmit, és ezzel lehetővé vált, hogy az információk rajta keresztül kiszivároghassanak.

Schulenberg gróftól emlékirat sajnos nem áll rendelkezésünkre. A Hitler-elle-

nes összeesküvés szimpatizánsaként és a tervezett merénylet ismerőjeként Schulenberg grófot 1944-ben, az összeesküvés lelepleződése után kivégezték.

Ahogy említettem, semmi sem maradt titokban, és az egyezmény lényegéről Washington már másnap tudomást szerzett, hála Charles Bohlen és az őt tájékoztató Hans von Herwarth információinak.

A fontos információt az amerikaiak valószínűleg azonnal megosztották a britekkel, akik ugyan szintén tudhattak róla, például a Wehrmacht elhárítási főnöke, Canaris tengernagy, von Weizsäcker államtitkár és Ribbentrop titkárságán szolgáló Erich Kordt tanácsos révén, akinek a fivére, Theo Londonban volt ügyvivő.

A Molotov–Ribbentrop-egyezmény titkos jegyzőkönyvének híre néhány nap alatt Párizsba is eljutott. A hírről természetesen az észti diplomaták is tudomást szereztek. Az Észti Köztársaság párizsi követségéről augusztus 25-én a következő üzenetet küldték Tallinnba: „Az itt keringő hírek szerint az aláírt szerződésen kívül létezik egy orosz–német titkos jegyzőkönyv is, amely szabad kezet ad Oroszországnak a balti országokkal kapcsolatban.”

Hasonló információ érkezett Tallinnba Londonból is, méghozzá három nappal korábban, a paktum megkötése előtti napon. Ebben August Torma, londoni észti követ azt jelenti, hogy a Németország és a Szovjetunió közti tárgyalásokon nemcsak Lengyelországról, hanem a balti országokról is szó volt, és hogy Németország beleegyezett, hogy Finnország, Észtország és Lettország az orosz érdekszférába tartozzanak.

Abban, hogy az észti követ mindezt már a szerződés de facto megkötését megelőzően tudta, nincs semmi csodálatos. Inkább az a kérdés, hogy erről Torma miért *olyan későn* szerzett tudomást és miért csak az utolsó pillanatban értesítette Tallinnt.

Gustav Gripenberg londoni finn követ ugyanis már egy hónappal korábban, július végén tudott a német–szovjet tárgyalások veszélyes alakulásáról. Erről részletesen beszámol *Finnország és a nagyhatalmak* (Finland and the Great Powers) című, angolul 1965-ben megjelent könyvében.

Gripenberg megerősíti az akkoriban keringő híreket, amelyek szerint Németország hajlandó az együttműködésre a Szovjetunióval, és ezáltal Finnország és a balti országok a szovjet érdekszférába kerülnek át, bár ezt a németek tagadják, propaganda dajkamesének nevezve azt. A londoni finn követ és a finn kormány ennek ellenére komolyan aggódott a fejlemények miatt.

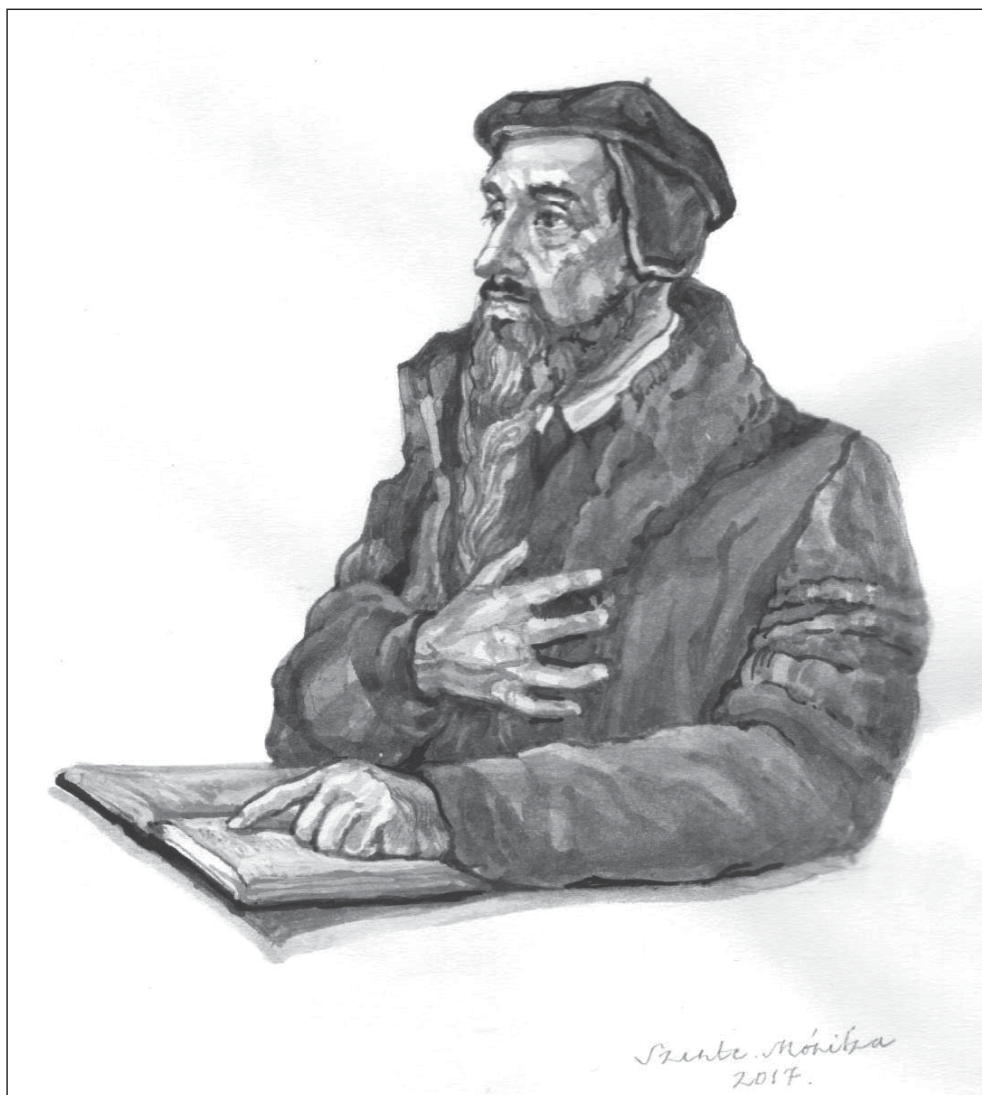
A Gripenberg által említett mendemondáknak azonban 1939. július végén már megvolt a valóságalapjuk. A Berlin és Moszkva közt folyó politikai tapogatózások már 1939 tavaszán megkezdődtek. Június 14-én Sztálin a németek értésére adta, hogy szó lehet kölcsönös megneemtámadási szerződés aláírásáról. Ugyanekkor Hitler és Sztálin tovább tárgyalt az angolokkal és a franciákkal.

A döntő lépésre a németek július 26-án szánták el magukat. A Ribbentrop-tól kapott pontos instrukcióknak megfelelően az addig kereskedelmi tárgyalásokat folytató Karl Schnurre vacsorára hívta meg az egyik berlini vendéglőbe Georgij Asztahovot, a berlini szovjet követség tanácsosát. Beszélgetésük során Schnurre tájékoz-

tatta Asztahovot, hogy a Balti- és a Fekete-tenger között fekvő országokkal kapcsolatban nem lehetnek olyan problémák, amelyeket nem lehet megoldani. Ezt követően megvitatták a két nagyhatalom érdekeit és elképzeléseit Finnország és a Baltikum viszonylatában, és minden kérdésben egyességre jutottak.

A szerződéshez vezető út nyitva állt. Nem egészen egy hónappal később megkötötték a Molotov–Ribbentrop-paktumot.

Jávorszky Béla fordítása



Szente Mónika: Kálvin János portréja

Kazahsztánból jelentem: kulturális sokkban részesül, aki odalátogat. Fejlett, gazdag ország, nagy-, sokáig fővárosa Almati. A magyarokat rokonként fogadják, szíves vendéglátók, bár az a nyitottság, mosoly, közvetlenség, vidámság, amit Törökországban és Indiában tapasztaltam, náluk azért nem jellemző. Az azonban, akivel személyes kapcsolatba kerülünk, saját vendégeként kezel bennünket. A városnak számos egyeteme van, köztük sok külföldi alapítású, felsőoktatását, tudományát, egészségügyét messzemenően támogatja az állam, külföldi kapcsolataik látványosan erősödnek. Új fővárosuk, Asztana fiatal, huszoneves, felépítésére azért került sort, mert a régi, Almati, ahol én is jártam, a kínai határon fekszik, és földrengésveszélyes terület. Az új hely felhőkarcolói pillanatok alatt nőttek ki a földből – igazság szerint a mocsárból, ahogyan többen keserű mosollyal megjegyzik, de hát nincs tökéletes megoldás. Büszkéek rá így is nagyon. Színes magazinjaik, amelyekkel teleszórják szállodáikat, kereskedelmi központjaikat, turisztikai irodáikat, lenyűgöző fotókat közölnek róla, s állítják különféle nemzetközi felmérések alapján is, hogy első helyen végzett az új fővárosok közötti versenyben. Egy helyen azért közlik valamely külföldi partnerük sűrű dicséretei közt megbúvó megjegyzését: gyönyörű a hely, csillog-villog, mindennel ellátott, ám hiányzik... a lelke. Ilyen fiatal korban még nem fejlődik az ki, ám idővel meg fog jelenni, közli biztatóan aztán maga a megszólaló.

Kazahsztánban állandóan napirendre kerülő téma a főváros státusa. Sokan nem jártak még ott, a hatalmas területű, ám mindössze tizenhétmillió lakosságú ország városai nagy távolságra esnek egymástól. Országuk adminisztratív központja mostanában kezd állandó lakóhelyévé válni az ott munkát találóknak, eddig jellemzőbb volt az ingázás: a hivatalnokváros dolgozói vissza-visszatértek hátrahagyott családjukhoz. Most már többségük végleges lakhelyévé vált a szupermodern nagyváros. Mitizálódóban van a hely: az írásom címében feltüntetett szél, a kazah irodalom, folklór sokat használt toposza, önkéntelenül is fővárosuk meghatározó elemévé vált. Egyik beszélgetőtársam, a kazah turkológus, nyelvtörténész hölgy elérzékenyülten mesélt arról a lány, selymes, simogató, kellemes szellőről, ami bejárja Asztanát, s ami számára a város legfőbb jellemzője. Mások ugyancsak szélélményükkel kezdik a várossal kapcsolatos benyomásaikat sorolni, ám ez a hideg, kellemetlen, kegyetlen, maró, süvítő – téli szél. Télen ugyanis mínusz negyven fok van ott, s nem jó a huzatos város utcáin. A sztyeppére épített Asztana védtelen a betörő szélrohamokkal szemben, nincs, ami csillapítaná erejüket. Kezd a hely kultúrával is benépesülni, létrejöttek bőségesen szórakozóhelyek, színházak, számos koncertterem létesült, meghonosodott mindennemű szolgáltatóipar. Asztana (jelentése: főváros; a kazahban a tulajdonnév beszél, s tudatában is vannak jelentésének) felveszi a versenyt a természeti hátrányokkal, amelyeket, mint felfedeztem az imént, amúgy is átírja a teremtő képzelet, az egyéni érzékelés: a csontig ható szél játékos szellővé szelídül.

Az eső pillanatok alatt érkezik, a trópusi harminc fokokból órák alatt lehűti a levegő hőmérsékletét a felére, s von átláthatatlan, gomolygó fehér köpönyeget élő, élettelen köré. Az eső ugyancsak mitizálódott, kulturális toposzá vált, része frazeologizmusainak, szólásainak. Végzős hallgatók búcsúzásakor hangzott el

az egyetemen, ahol tanítottam: ahogy felmenőink mondták, szerencsés útjuk lesz az életben azoknak, akiknek a ballagásakor eső esik. Az ilyen búcsúzás egy, a mélyen megélt, szertartásos eseményeik sorában (amilyenek korábban az étkezéseik is voltak, amikkel nem siettek, amiknek megadták a módját, így egy nyugdíjas korú kolléga); az előző nap államvizsgát tett egyetemisták, immár maguk mögött tudva egyetemi tanulmányaikat, pazar lakomával – amit szerényen teaivásnak hívnak – köszönnek el tanáraiktól, akik egytől egyig megtisztelik őket jelenlétükkel. A képtörés program alatt a volt diákok újratöltik a kiürülő poharakat, kínálják a jobbnál jobb falatokat, s ők maguk nem ülnek le tanáraik közé: tisztelettel állják végig csoportosan a szertartást. (Csak akkor esznek-isznak, amikor véget ér a találkozó, abból, ami maradt. Hagytunk azért nekik...) A búcsúztató lebonyolítása pedig idézi a szovjet időköt. A tanszékvezető moderál, akitől először a legnagyobb tekintélyű, rangú vendég kapja meg a szót. Utána mindenki, ha nem is sorban, s mindannyian felelevenítik emlékeiket az évfolyamról és ellátják volt diákjaikat tanácsaikkal, útravalóval az életre. A patetikus, dicsérő, kölcsönösen hálálkodó szavak aforizmákkal, tanmesékkel, versekkel váltakoznak. Érdekes a használt nyelv: orosz tanszék lévén oroszul folyik a diskurzus, azonban ezt meg-megszakítja a kazah beszéd. A tudósításom elején előrebocsátott kulturális sokk részben ebből – és a mindenütt lógó életnagyságú Nazarbajev-portrékból – fakad. Nagy immár a feszültség a nemzetiségek közt, ami egyelőre nyelvi atrocitásokban manifesztálódik. A tanszékvezető hozzám fordulva magasztalta a diákokat, akik kazah iskolákból kerültek hozzájuk, s itt sajátították el az orosz nyelvet. Innen nézve talán érthető, ha egyikük-másikuk kazahul szólalt meg. Az kevésbé, amikor a mindkét nyelven jól tudó kazah doktorandusz is ezt teszi – demonstrálva, hogy ők Kazahsztánban vannak. Ez a vendéggel szemben udvariatlanság, ahogy nálunk is messzemenően rosszallom, ha a nyelvünkön nem beszélő személy társaságában nem a mindenki által értett nyelvet használjuk, vagy nem fordítunk azonnal. Ezt az udvariatlanságot nem lenne kénytelen elkövetni nálunk senki, hiszen az egész ország bírja az orosz nyelvet, mint a nemzetiségek közti kommunikáció eszközét. Tanúja voltam olyan vitáknak, amelyben némelyek az oroszot a kazah melletti hivatalos, állami nyelvként, mások az iménti módon definiálták. A pedagógiai egyetemen, ahol jártam, alig van nem kazah nemzetiségű oktató (négy a százötvenből), s az összoktatói értekezletek már nem oroszul folynak, amit így ők nem értenek. Tőlünk nézve felmerül a kérdés: természetesen nem a vendégek/vendégtanárok, hanem a nemzedékek óta ott élők miért nem tanulták meg a helyiek nyelvét. Ezt meg is kérdeztem orosz kolléganőmtől, a válasz a következő: nem volt szükség rá, eddig többségben voltunk. Az utóbbi tíz év elvándorlásai során (Oroszországba, Izraelbe, Amerikába, Nyugat-Európába) a korábban hatvanszázaléknyi orosz lakosság a felére csökkent, s természetesen már egész másként érzik magukat. A tudományos és kulturális életet is megosztja a nyelvhasználat. Nemcsak az: a nyelv mögött feltételezett, beleértett ideológia és autoritás. A dinamikus kazah gazdaság önállósodni akar, ha – Oroszország és Kína szorításában – óvatosan is teszi ezt. Nemzeti önérzetük mindenképpen kiteljesedőben, ami eredményeik tükrében

valamelyest érthető is. Nyelvük előtérbe helyezése szembeszökő. Számos lapjuknak, televíziócsatornájuknak kizárólagos nyelve a kazah, előfordulnak kétnyelvűek is. A kazah színházban, ahol jártam, csak útlevel letétbe helyezése árán adtak fejhallgatót tolmácsoláshoz, azaz elvárják a helyiektől, hogy ismerjék a nyelvet. Az orosz lakosság most döbben rá ennek kényszerítő szükségességére, ám a kazahoknak is csak egy része ismeri anyanyelvét, amit a nemzeti érzésű honfitársaik erősen rossznak. Forrásaim szerint húsz százalékra tehető azon kazahok aránya, akik nem beszélik a kazahot, további húsz-harminc százalék gyengén; a fiatalok közül van, aki falusiasnak tartja azt, s ezért nem kedveli. Figyelemreméltó az a Szovjetunióban tanult közép-nemzedék, amely orosz környezetben élt, tanult, s a nyelvvél, a közeggel azt a tudományosságot is magába szívta, amit az orosz nyelvű közvetítés és az eleve orosz szerzők életműve jelent. Ilyen az irodalomtudományban Bahtyin, Lotman, Uszpenszkij, Toporov munkássága, akik szerte a világon hivatkozási alapok. A nem orosz orientáltságú kazah irodalomtudósok és oktatók azonban rosszul értelmezett nemzeti büszkeségből nem vagy alig hivatkoznak a fentiekre, s valami sajátlagosat kívánnak létrehozni. Ez valószínűleg rossz és veszélyes irány, az elkülönülésé, a nemzeti s nem tudományos alapon történő figyelmen kívül hagyása értékeknek, eredményeknek. A kazah írásbeliség több váltáson (arab, latin, majd cirill betűs írásmód) ment keresztül, az írástudatlanságot a huszadik században számolták fel. Epikájuk is verses formájú volt sokáig, s modern prózájuk most kezd kialakulni. Az elmúlt számban írtam néhány orosz nyelvű szerzőjükről, akiket megkülönböztetően mindig orosz nyelvű kazahokként definiálnak. Tőlünk – avagy az én szemléletem felől – nézve jobban támaszkodhatnának rájuk, akik összekötik a hagyományokat, s integrálják őket a világba. Orosz és orosz nyelvű tudósai részei a világ vérkeringésének, a világnyelvek közül még mindig ezen tudnak közülük a legtöbben, s így érhetik el például a nemzetközi színtereket. Több diszciplínában teszik ezt: a történettudományban, a reáliákéban meg is valósul, a filológia azonban valamiképpen ellenáll és saját bázist kíván kialakítani, azonban hiányoznak a korszerű elméleti alapok, s bő százéves hátrányban vannak, a modernitást megelőző stádiumból indulnak. Kétnyelvű íróik, tudósai és szakemberei képezhetnék azt a hidat, amely a világ, a nemzet, a többiek és a saját kultúra- és tudástartományok közt ívelhetne át, ám nemzeti öntudatosodásuk gazdasági eredményeik talaján ettől eltéríti őket. A sűrűn hivatkozott elnök néhány éve kinyilvánított kezdeményezése alapján folyik az átállítás a kirillicáról a latin ábécére. Tartanak is orosz filológiai köreik az oroszországi források elapadásától, felmerül, érdemes-e például kortárs irodalmi egyetemi tankönyvek szerkesztésére az Orosz Világ Alapítványhoz pályázniuk, hiszen Putyin nyilvánvalóan ferde szemmel nézi ezt a váltást. Akadémiai, tudományos, felsőoktatási műhelyekben is megoszlanak a nézetek e paradigmaváltó műveletről. Nyelvük sajátosságai, hangzóik pontatlanul rögzíthetők az orosz ábécé betűivel, mondják, s hogy egyszerűbb lenne a nemzetközi (például digitális) kommunikáció latin betűkkel. Másrészt azonban ez teljességgel új világ nyitánya, át kell írni mindent, minden téren, minden szférában minden szöveget, ami létezik, új tankönyveket, írásoktatást kialakítani. Mérlegelik, megéri-e ez

nekik s milyen módon és ütemezéssel, de elszántságuk nagy, mértéke felülmúlja a kósza ötlet, lehetőség vagy szándék szintjét, és áthatja a közgondolkozás tereit.

Történetük összeforrt a szovjettel, mindmáig sok a közös reália, mértékegyesség, így a ruhaméreteken is a „mi szovjet számozásunk” alapján osztályoznak. A nagy honvédő háború a közös hősi múlt emléke. Magyar látogatóval találkozva nemcsak népeink nyilvánvalónak tekintett rokonságát említik meg mindannyian mint kétségtelen tény, hanem azt is hangsúlyozzák, hogy kazah katonák szabadították fel Budapestet. Sokan odavesztek közülük, Berlinig úzve az ellenséget, s nagy jelentőségű gyásznapi emléknap és a diadal napja is számukra május 9-e. Szovjet típusú tereiken sokfelé találkozni a városban monumentális hősi emlékműveikkel. Ezt az örökséget saját részességük, érintettségük, nagyarányú vérvesztésük okán is teljesen a magukénak tekintik. Világi ünnepeik egy része továbbra is egybeesik a volt birodaloméval, ilyen a nemzetközi nőnap kitartó, hangsúlyos üdvözlése. (Vallásosságuk nem tűnik erősnek, alig van például mecset Almatiban.) Társadalmi életük egyéb színterein is továbbörökítik a szovjet mintát, esztrádműsoraikon például, s érzelmes búcsúztatóikon, pohárköszöntőiken. Igaz, hogy az egyik orosz irodalmi tanészékükön, de tanúja voltam a pionírdalok felelevenítésének is. A közös múlt azonban kezd szétválni, foszladozni a nemzetiségi hovatartozás szerint. Kezd elbizonytalanodni a kétnyelvű, középkorú, Szovjetunióban is tanult középréteg, akik sajátjaik felé közvetíthetnék, integrálhatnák az orosz és a nemzetközi értékeket. Mobilisak a fiatalok, egy részük jól beszél angolul és ösztöndíjakkal járja a világot, Európát, Amerikát, Ázsiát, van, aki kint is marad. Alapvetően kétfelé szakad a narratíva. A posztkolonialista szemlélet szerinti helyzetértelmezés korántsem ártalmatlan, tét nélküli intellektuális játék náluk. Veszélyesen aktuális és – számomra úgy tűnik – összeegyeztethetetlen nézeteket generál. A nemzeti forgatókönyv szerint ők eddig is lehettek volna ilyen fejlettek, de a szovjet központ elvette az olajukat, nem engedte kibontakozni nyelvüket, kultúrájukat, nemzeti sajátosságait. Most Nazarabajevnek köszönhetően, aki önálló államiságuk óta elnökük (s lánya az egyik várományosa idős kora révén lassan váltásra szoruló pozíciójának), elszakadhattak a szovjet birodalomtól. Bölcs vezérük útmutatásai és számos könyve révén az általa kijelölt jó úton vannak, a náluk élő oroszok pedig, ha nem tanulják meg nyelvüket, menjenek vissza az ő Oroszországukba, s szőgyellje magát az a kazah, aki nem a saját nyelvén beszél. Harcosan és határozottan használják azt mindenféle környezetben, azon válaszolnak, ha másképpen is szólnak hozzájuk, és megrovóan fordulnak ahhoz a kazahhoz, aki nem így tesz. Önmeghatározásuk: nacionalista, sőt egyik fiatal hölgy ismerősöm magát határozottan és eltéríthetetlenül nem is így, „nacionalisztka”-nak, hanem „nacisztká”-nak nevezte, igaz, nem definiálta, mit ért alatta, mindenesetre rosszalotta a vegyes házasságokat. Nem kívánta lecserélni a szót a barátnője által használt és ajánlott „patrióta”-ra. A szovjet-orosz világtól való távolságtartásuk nehéz történelmük: kényszerletelepítésük, az 1930-as évek ismétlődő és milliós áldozatokat szedő éhínségei, a betelepítések, a gulágok és a nukleáris kísérleti telepek felépítésének is következménye. (A száműzötteknek azonban, akiknek zöme a kor haladó intellektusa

volt, sokat köszönhetnek.) Ez a tábor ellenáll az orosz nyelvű tudományosság eredményei felhasználásának, legalábbis vonakodik tőle, és saját talajon kíván működni, alkotni, ami ingoványos, formátlan megoldásokhoz vezet, legalábbis a filológiában. Más részük azonban pragmatikusan él a külföld kompetenciáinak kanalizálásával.

A szembenálló tábornak a kazahsztáni oroszok és más külföldiek, elsősorban szlávok alkotják. Ők ijedtek és sértettek növekvő kizorítottágukat érzékelvén. Egy részük elhagyta már az országot, akik még itt vannak, gondolkodnak rajta. Nem éreznék magukat otthon Putyin országában sem, mondják, amit természetesen ismernek. Hazájuk, Kazahsztán azonban, ahol nemzedékek óta élnek, immár megtagadja tőlük a méltó létezés feltételeit, vélik. Kötődnek a helyhez, az épületekhez, a pravoszláv templomhoz, amit az ő őseik építettek, iskoláikhoz, s azokhoz a – bármilyen nemzetiségű – barátokhoz, iskolatársakhoz, akikkel együtt cseperedtek fel a közös szovjet érában, az oroszos műveltség talaján. Mely egyesítette, szocializációs, világnézeti szemléletformáló erőként kozmopolitává nevelte őket. Ők, talajvesztettként, mára hontalannak érzik magukat eddig közös hazájukban, s bőrükön tapasztalják a kisebbségi lét nyomasztó voltát. Barátaik kivándoroltak, őket viszont egyre gyakrabban alázzák meg amiatt, hogy nem beszélnek a kazahot, és a két éve bekövetkezett gazdasági válság – amiről eddig nem ejtettem szót, de a fizetések felezéséhez, harmadolásához vezetett egyes területeken – következtében a szociális pszichodinamika egyszerű törvényszerűségeiből adódóan őket teszik meg bűnbaknak, s mintegy felelniük kell a szovjet rendszer ellenük elkövetett, imént taglalt bűneiért. (Például Sztálinért. Erre az az egyik válaszuk, hogy Sztálin nem volt orosz.) Kevés az esélyük vezető pozíció betöltésére, számos megaláztatás éri őket. Ők pedig hálátalannak érzik a helyieket, akiknek az ő felmenőik adták kezébe a modernizáció eszköztárát.

A kazah világ érdekesen kevert. Egyes civilizációs elemei magasan fejlettek; védik a természetet, magasabb hegyeikbe személyautó nem mehet fel, jellemzően tisztaság van, tárgykulturájuk, designjuk ámulatba ejt. Kiváló minőségű ételt szolgáltatnak fel éttermeikben, kávéházaikban. Nagy a drágaság, de a legtöbb területen minőségi az áruellátás; felzárkóztak a nyugati világhoz. Könnyű vállalkozásba fogni, de nagy a korrupció: tudni kell, kinek a zsebébe csúsztassák a kenőpénzt. Tárgy-kulturájukra jellemző a keleti finomság, cizelláltság és a nyugati prakticismus, funkcionalitás többnyire giccsmentes elegye. Fejlett a sportéletük, elsősorban a téli sportoknak hódolnak professzionálisan kialakított létesítményekben. Az imént véget ért, idei, 2017-es téli universiadé színhelyeinek egy részét közösségi használatra bocsátják. Kulturális életük sokszínű, természeti és népművészeti értékeik üdülőhelyi reklámok, dokumentumfilmek formájában számos tévécsatornájukon megjelennek. Jurtáikban vidéken a lakosság egy része még alternatív életmódot folytat, de jellemző annak turisztikai és kereskedelmi célú használata: kávézókat üzemeltetnek például bennük. Ízléses, jurtát formázó nemez ajándéktárgyakat kapni vásáraikon és háziipari kirakodóvásáraikon dobozformátumban is, ami messzemenően praktikus szuvenir. A múzeumok éjszakáján is sok ilyen árúst és minőségi játszóházat láttam az elképesztően hatalmas képtárak, az Állami Kastejev Művészeti Múzeum

előterében megtartott világszínvonalú összművészeti rendezvényükön, ahol ékszerket, hangszereket, vásznakat is kínáltak az ingyenes programon, alternatív rockzenei, világzenei, valamint népzenei és világzenei egyaránt játszó együttesek váltották egymást, s hazai és külföldi festmények, iparművészeti tárgyak előtt kedves, ötletes performanszok, a képek tartalmát imitáló bemutatók zajlottak táncsal, zenével, szöveggel. Képeiken megelevenedtek hegyeik, falvaik, jurtaik, városaik – régen és most, s életképek: hogy viselkedik a család, milyen (hagyományos, alárendelt) helyzetben található a nő a családban, a társadalomban. De a modernség is jelen van munkáikon: mind ábrázolásmódban, mind tematikában – expresszionista lovakkal, néha már lemeztelenített testekkel. Mindez az irodalomban is megnyilvánul, melynek tere kitágul; s előfordul, hogy alkotásaik cselekménye a volt Szovjetunió határain kívül, Nyugaton, illetve a szomszédos török eredetű népek között játszódik, sőt előfordult, hogy az alvilágban is. Visszanyúlnak a szovjet érában szégyellni és rejtegetni kényszerült nomád eredetükhöz, hagyományaikhoz, szólnak a ma is előforduló lányrablásról, a családon belüli egyenlőtlenségről, az erősödő korrupcióról, bűnözésről – bár sem a tabu, sem az emancipáció szót nem ismerte oroszul kiválóan beszélő, a kazah irodalomról író doktoranduszom, akivel a fenti tárgyakat dolgozzuk fel.

Hétágra süttött a nap Almatiban, amikor odaértem, majd megérkezett a szél és az eső. A város nevének jelentése pedig már akkor is nyilvánvaló nekünk, amikor még nem látjuk az almaábrázolásokat tábláikon. Magas szintű, megújuló államközi kapcsolatokról tudósítanak médiumaink a két ország közt. Én tudományos cse-reprogramban utaztam hozzájuk, s tapasztaltam meg ennek a zavarba ejtően gazdag országnak a fejlődését és ambivalens ideológiai természetét: nyitottságát, pragmatizmusát, korlátait, s a több értelemben is fiatal ország – épületei alig több mint száz évesek – ébredő nacionalizmusának egyelőre nem tudni, merre tartó irányát.

GÖNCZ LÁSZLÓ *Határ-szél* című könyvéről

Közel háromnegyed századon át nem született a Délvidéken a második világháború történetét, a magyarság szenvedéseit, pusztulását kendőzetlen őszinteséggel feldolgozó szépirodalmi alkotás, ahogyan erre gondolatgazdag tanulmányában Mák Ferenc rámutatott. Csak 1990-től oldódott a félelem szülte hallgatás, majd végre megíródott a magyar mártírok regénye is, ám nem a Bácskában, hanem a Muravidéken, amihez a hozzá szükséges két dolog itt rendelkezésre állt: a kisebbségi sorsban élő magyarság itt – úgy tűnik – mélyebben élte meg az emlékezés szabadságát, mint másutt, és a történeti kutatásokat végző, mély ismeretekkel rendelkező szerző is jelen volt Göncz László személyében. Az ő népe iránti szeretete és elkötelezettsége, szülőföldjéhez való ragaszkodása és történelmi érdeklődése, az elesettekkel való szolidaritása együttesen alapozta meg, illetve tette lehetővé, hogy ne csak forráskutatásokon nyugvó, jelentős történelmi munkákban dolgozza fel népe tragédiákkal teli történetét, hanem szépirodalmi művekben, novellákban, elbeszélésekben és regényekben is (*Olvadó jégcsapok*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2003; *Kálvária*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2011, 2. kiadás: 2014).

Göncz regényeiben a muravidéki magyarság múlt századi történelmi hányattatásai hű krónikásának, szenvedései és küzdelmei, a történelmi sorsfordulók – az első és a második világháború, de mindenekelőtt az első világháborút lezáró Trianon traumája – magyarságot sújtó következményei meggyőző erejű ábrázolójának bizonyult. Egy kis népcsoport, Alsólendva vidéke, Hetés, Jósec, Dobronak, Zsitkóc, Bödeháza, Gáborjánháza és más települések egykor volt mintegy félszáz ezer magyarjának tragédiája sűrűsödik össze cselekményes, sodró erejű, a magyar prózairodalom realista hagyományait követő, nagy figyelemben és kedvező fogadtatásban részesült regényeiben.

A felületes szemlélő azt gondolhatná, hogy a szlovéniai magyarság történelme nem hasonlítható más országok magyar kisebbségének történetéhez és jelenéhez, nemcsak más, hanem jobb, problémamentesebb is azokénál, egyáltalán nincsenek bennük közös vonások. Pedig ez nem így van. A szlovéniai magyarságot is – hasonlóan a többi, trianoni határokon túlra kerülőkhöz – történelme során alig feldolgozható sérelmek érték, a trianoni trauma – az idő múlásával ugyan egyre gyengülő mértékben, de – itt is megérintett minden nemzedéket, hol kisebb, hol nagyobb sebeket ejtve. Itt is jelentkezett az asszimilálódás folyamatának valamilyen mértéke, tapasztalható a nemzettudat, a nemzeti identitás gyengülése, a hosszú ideig kimondhatatlan sérelmek gyötrő, emésztő, mardosó hatása, a szociális problémák megjelenése és elmélyülése – ahogyan a könyv írásaiban ezek mind felbukkannak.

„Éppen most nem megy innen vonat?” – teszi fel méltatlankodva és korántsem véletlenül az akár szimbolikusan is tekinthető kérdést már *A csoda* első sorában a monodráma főhőse, a társadalom peremére szorult, alkoholista Erzsi. Az említett sorsproblémákat érzékeli Göncz László, ott vannak azok a *Határ-szél* lapjain is, amely az életműben folytatás és megújulás egyszerre. A mindenre érzékenyen reagá-

ló Göncz László csakis így válhatott a nemzetével egygyé forrt, a kisebbségi sorskérdéseket vállaló, azokat képviselő, a közössége nevében szóló íróvá, aki azonban nem maradt meg egyszerűen küldetéses/küldetéstudatos alkotónak, csupán a kisebbségi sorsból fakadó sérelmek örökös hangoztatójának, az ezek világába bezárkózó s ezzel egyszermind a saját művészi lehetőségeit korlátok közé szorító írónak, hiszen az individuálist és az általános emberit, a külső és a belső történéseket, a tárgyi valóságot és a mélyebb lelki szféra folyamatait, az elődök hagyatékát és az utódok tétova lépteit egyaránt fokozatosan és egyre tudatosabban emelte be írásaiába, csakúgy, mint a szűkebb szülőföld, a szülőhaza szeretetét, a földrajzi szülőföld (Alsólendva, a hetési-örsegi táj és települések) semmi mással nem pótolható értékeit, miközben nem tagadta meg a szellemi szülőföld, a lelki haza vonzását, a vállalt kulturális örökséget, az ősök kódolt üzeneteit, a más vidékeken megtapasztalt hazatalálás élményét sem: Kassán, Pécsen, Sepsiszentgyörgyön, bárhol, arra érdemes helyeken Európában.

A *Határ-szélben* „több-műfajos” alkotóként mutatkozik meg: novellák, az ész-szé műfaji határaival érintkező, azzal rokon elbeszélések, monodráma és kisregény szerzőjeként, aki mindegyik műfajban otthonosan mozog, sőt még a dráma sem idegen tőle, hiszen az *Olvadó jégcsapok* című regényéből drámaaváltozat is született, amelyet több alkalommal is sikerrel mutattak be Szlovéniában, és a *Határ-szélnek* is véleményünk szerint egyik legerőteljesebb írása az elesettekkel, a gazdasági és lelki nyomorba taszítottakkal foglalkozó *A csoda* című monodráma. Göncz hite szerint a műfaji gazdagságot takaró koncepció nem a véletlen műve, fontos üzenete és funkciója van, miután írásaival így sokakat/többeket megszólíthat, növelheti a különböző olvasói igények kielégítését, szélesítheti – az amúgy is olvasás-hiányos időkben – az olvasói kapcsolatok körét. A változatos módon kifejezésre juttatott szándékok tartalmi vonatkozásban is szerencsésnek mondhatók, a kötet tematikailag is gazdag, sokrétű, ami által erőteljesebb hangsúlyt kapnak a könyv tartalmi súlypontjai, motívumai, mondandója, üzenete.

A *Határ-szél* egyik tartalmi súlypontja a kisebbségi lét külső megélésétől elválaszthatatlanul létező bonyolult belső, lelki folyamatoknak, valamint a jelen idejű vagy múltbéli történéseknek valóság-hű, érzékletes ábrázolása, amely a szerző egyéni és családi élményein, történész-kutatói tevékenységének gazdag ismeretanyagán nyugszik. Több írás – szerencsésen – túlmutat az individuális, a személyes dimenzió, a privát szférán, bennük általános problémák irányába tájékozódik a szerző, emberi értékek és gyengeségek, erények és hibák, becstelenségek és bűnök jelentkezésének forrásvidékét kutatja, megjelenésének bonyolult társadalmi/történelmi helyzetait, okait ábrázolja. A földrajzi behatároltság (a nyugat-pannon vagy a Mura menti térség dominanciája) is inkább látszólagos, mint valóságos, talán csupán csak kulisszának tekinthető. Az írások tényleges tartalma és kódolt üzenete a legtöbb esetben egyetemesen magyar és közép-európai jellegű. Göncznél új motívumként jelentkeznek, nagy hangsúlyt kapnak korunk sajátos szociális problémái, globalizálódott világunk egyre nagyobb dimenziókat öltő és egyre nehezebben kezelhető válságjelenségei. Az elesettek, a peremre sodródottak, a segítségre szorulóknak testi és

lelki nyomora, a szexuális kizsákmányoltak, a prostitúcióra kényszerítettek embert alázó sorsa, életének kilátástalansága és persze mindannyiuk esetében az újrakezdés, a talpra állás lehetőségei is, amelyek erőteljesen foglalkoztatják a szerzőt.

Göncz László korábbi műveinek és jelen kötetének is jellemzője a fikciók mögött mindig jelen lévő valós háttér, a történelmi hitelesség. A személyes élményeket, tapasztalatokat is magukban foglaló irodalmi reflexiók nem terhelik túl az olvasót, nem zavarják esztétikai élményét, ellenkezőleg, a személyes hangú, vallomások jellegű írások erősítik a mondandó hitelét. A befogadást pedig az, hogy gördülékeny stílusban megfogalmazott, élvezhető szövegekről van szó, érezni, hogy szerzőjük nem hagyta veszni a kollektív emlékezetet, belőle a múlt történéseit, szokásait, hagyományait, s hogy megőrizte szülei, nagyszülei nemzedékének nyelvi, kulturális örökségét.

A kötetben szereplő művek gyakorta visszatérő eleme az első világháború után mesterségesen létrejött államhatár súlyos következményeinek, az ezáltal előidézett feszültségeknek, konfliktusoknak az ábrázolása, a hazátlanság megélésének különböző megnyilvánulásaitól a fizikai mozgástér korlátozásán keresztül a lélek válságáig. És ha a földrajzi határok szét is szakították a korábban egységes nemzettestet, a lélek Magyarországa révén az egység akkor is megteremthető, fenntartható – sugárzik a kötet írásaiból. A közép-európai nemzeti-nyelvi sokszínűség pozitív értéként jelenik meg az elbeszélésekben, amit akár a szerző tudatosan vállalt értékformáló funkciójaként, észrevétlenül is tanítani akaró szerepeként is felfoghatunk.

A 21. század embereinek – időseknek és fiataloknak egyaránt – nagy szükségük van a 19–20. század történései, vagy a távolabbi múlt hiteles megismerésére. Fontos annak felismerése és ismételt kimondása, hogy az ideológiai, politikai, nemzeti vagy más alapon elkövetett hibák, bűnök többé ne ismétlődjenek meg, s ezekre Göncz írásai nagy erővel figyelmeztetnek. A könyv kisprózái egyidejűleg kordokumentumai nemcsak a háborús időknek, hanem a szocializmus utolsó évtizedeinek és a rendszerváltás sajátos fordulatának, felemás következményeinek, a korábbi hibák és bűnök újratermelődésének is.

A kötet alapmotívumainak tekinthető „határkő”, határvonal, határ-szél nem csak fizikailag is létező, többféle értelmezési lehetőséget kínáló tárgyi valóság, nem csak a szerzőben mindmáig rögzült első határátlépést megidéző emlék, nem csak a múltat idéző intő jel, nem is csupán a történelem viharos szeleivel is dacoló magatartásra történő utalás, hanem sorsszimbólum is. Szimbóluma a 20. században különböző módon, hatalmi arroganciával, mesterségesen és önkényesen szétszabdalt területek és népek életének és egyidejűleg a Duna menti nagyrégió különböző nyelvű lakossága évtizedek alatt már valamelyest beidegződött, ám mégis csak felemás, természetellenes életmódjának is, amelynek abszurdítására – mind közvetett utalásokkal, mind nyílt szókimondással is – figyelmeztet a könyv.

A szűkebb olvasóközönséghez szóló történeti munkákat jegyző tudós kutató mellett ebben a könyvben mindenekelőtt Göncz másik arca jelenik meg: a felnőttekhez és a fiatalokhoz szóló, a számukra is mondandóval rendelkező szépíróé, aki

a muravidéki magyar epika folytatója, a népi írók, továbbá Csoóri Sándor és mások örökségének, a realista magyar próza, Móricz Zsigmond és társai hagyományainak követője. A könyvben szereplő monodrámával, *A csodával* megerősítője korábban kivívott státusának, nevezetesen, hogy az *Olvadó jégcsapok* című regénye drámai átíratával ő a dráma megteremtője a szlovéniai magyar irodalomban. Esszéisztikus, továbbgondolásra készítő novelláival és elbeszéléseivel pedig méltó társa az itt élő kiváló alkotóknak, például Bence Lajosnak és Hagymás Istvánnak. Új kötete tehát mind műfajilag, mind tematikailag, s hagyománykövetése, nyelvezete, szerzőjének mély valóság- és lélekismerete, morális tartása alapján egyaránt megérdemli figyelmünket, elismerésünket.

Göncz László új könyve nemcsak egyszerűen esztétikai élményt nyújtó olvasmány, nemcsak *Az angyalok a mennyből jönnek* című kisregénye nőalakjának, Rozikának – a Németh László-i nőalakokra emlékeztető – plasztikus ábrázolásával mutatja az írói előrelépés lehetséges útját és irányát, hanem az irodalmi történések mögötti ismeretek sokaságával teszi gazdagabbá olvasóját, történelmi és nemzeti önismeretre is tanít, a nemzettudat gyengülésére pedig nagy-nagy aggodalommal figyelmeztet. Szerzőnk már korábbi műveivel átlépett a szlovéniai magyar irodalom határmezsgyéjén, már korábban belépett a magyar irodalom határai közé. Új könyve, miközben a szlovéniai magyar kisebbségért érzett felelősségtudattól, a szülőföld iránti szeretettől áthatott alkotás, már nem csupán a nemzetiségi irodalomnak, hanem egyidejűleg az egyetemes magyar irodalomnak is része. Természetesen az a társadalmi környezet és szellemi közeg, amelynek hagyományai, tapasztalatai, élményei megszólították és írásra készítették a szerzőt, mindenképpen osztozhat az örömben: Göncz László tollából az elmúlt években újabb jelentős könyv született.



Konfirmálás Torockón, 2009. (Fotó: Barabás Ferenc)

Kolozsvári Papp László emlékezete

KRITERION KIADÓ, KOLOZSVÁR, 2016, 196.

„...védtelenek, kiszolgáltatottak vagyunk, tévelygünk, roskadozunk, s félelmünket múzeumnézésbe, cuccvásárlásba öljük”¹

Amikor a Kriterion Kiadó által Kolozsvári Papp Lászlóról (1940–2005) szóló, stílusosan Kolozsváron megjelentetett s a magyar irodalmi életben hiánypótló tanulmánykötet szétnyitott borítóját megpillantottam a közösségi oldalon, a legvidámabb barakk paradox kifejezése jutott eszembe. Az íróról készült két fénykép, a hátoldali vidám, illetve az első szomorú, vagy melázó arc a művész központi témájául szolgáló korszakot idézte fel bennem. A Matei László által készített színvonalas borítónak a hetvenes-nyolcvanas évek fényképeit idéző sárgásbarna elszínez(őd)ése még inkább ráerősített a fenti érzéseimre. A könyv címének választott, a *Madarak voltunk* című regényből vett idézet pedig fokozottan kihangsúlyozza, hogy a barakk zártsága miatti megélhetetlen szabadságot az emberek egymás társaságának örömteli pillanataiban képesek csak elfeledni.

A kötet szerkesztői, Ispánovics Csapó Julianna és Ondrejcsák Eszter az addig nagyrészt az ismeretlenség homályába vesző magyar írónak a hazai irodalomtudományba való beillesztésére tett kezdeményező kísérlete rendkívül figyelemre méltó. Ma különösen találóak szavai az irodalomtudománnyal való kapcsolatára: „Kísértenek a hallgatóság elhallgatott gondolatai.”²

A szerkesztők által írt elő- és utószó az olvasó számára megvilágítja egyrészt, hogy nemcsak a 20. század végi irodalomtörténeti kutatások, hanem az ezredforduló utáni évek kutatói is mulasztottak, mikor nem kezelték helyén Kolozsvári Papp munkásságát, másrészt betekintést adnak a kötet huszonhárom diskurzusteremtő tanulmányának témáiba. De mielőtt az úttörő vállalkozás szerzőivel megismerkedne az olvasó, érdemes a kötet végén szemügyre venni a kor hangulatát tükröző, az író megörökítő képeket. A fotókat Papp Ágnes Klára, az író lánya bocsátotta a szerkesztők rendelkezésére.³

A tanulmánykötet négy fő részre tagolva ad képet Kolozsvári Papp életművéről. Az *Emlékezések* leginkább a szerző jellemét, életét, míg a *Tanulmányok, esszék, kritikák* a munkásságát hivatott megismertetni az olvasóval. A *Melléklet* különlegessége, hogy a szerző *Holló úr – Tizenkét kolozsvári történet* című műve alapján Papp Attila Zsolt készített egy „filmvázlatot” *Fényemberek* címmel, mely ebben a részben olvasható, így akár még a filmszakos hallgatók is okulhatnak belőle. Az írások sorát a kismartoni temetőben 2005. április 25-én elhangzott, az írói életmű jövőjéről optimistán szóló *Nekrológok* zárják.

E jövőkép megvalósulóban levőnek látszik; a szórványosan megjelenő tanulmányok után, és tizenegy évvel az író halálát követően, megszületett munkássága első összefoglaló áttekintése. A századforduló szellemiségének fia volt – írta emlékezésében Lászlóffy Aladár –, a nyelvi kifejezés művészetének és a jelenkori összmagyar próza mestere, aki az erdélyi magyar kultúrát, mind pedig az anyaországi irodalom kincsét jelentős alkotásokkal és fordításokkal gazdagította, valamint fon-

tos szerepe volt a magyar politikai publicisztika újraszervezésében. Kolozsvári Papp személyiségének és alkotói technikájának megismeréséhez visz közelebb bennünket a Szakolczay Lajossal készült interjú. Az író barátja egy, a nevét viselő esszéregény megírására ihlette a szerzőt, ami a kesernyés világlátás szürke hamujának alján izzó emberi tehetetlenségből némi társasági légmozgás hatására szikrát kapva éles fényre rajzolja ki a kínos jelenetek árnyékát.

Az *Emlékezések* utolsó s a *Tanulmányok* első írása is a *Malomárok* című regénnyel foglalkozik. Előbbiben Kántor Lajos ismertette a családregeényt, utóbb pedig Orbán Gyöngyi emlékezet és (szubjektív) történelem emberi kapcsolatokban való összefonódása felől vizsgálta azt. A címadó helyszín Kolozsvári Papp első, szülőföldjén szerzett élettapasztalatai okán került be az irodalmi köztudatba, így ezt a művet többen az író legjelentősebb alkotásának tartják.

A következő tanulmányban Zsávolya Zoltán a szerző *Gyilkosság Normandiában* című írásának műfaji meghatározására tett kísérletet, s a kisebbségi magyar lét kriminális körülményeit bemutató művet a detektívregénnyel hozta összefüggésbe.

Malek Ízisz a *Madarak voltunk* és *A diák utolsó története* című művek alapján keresett választ arra a kérdésre, hogy a kelet-közép-európai értelmiség hogyan dolgozza fel a peremre kerülség léttudatát, a „kétlelkűséget”. A tanulmánykötet érdekessége, hogy egy műre több nézőpontból enged rálátást, így szintén *A diák utolsó története* kapcsán a következőkben Vass Norbert tért ki a térpoétika jelentőségére.

Kosztrabszky Réka nagy lélegzetű tanulmányában a Vénasszony-történetek regényciklus két, eddig csak folyóiratban megjelent darabját ismerteti; az eleve elrendeltetett sors elszigeteltségében, a magára maradottság érzéséből, a szürke, földhöz ragadt életből való elvágódás témáját körüljáró két kisregény lehetséges értelmezési irányát jelölve ki.

Kolozsvári Papp Kolozsvár-ciklusát szintén két kutató tárgyalja. Toót-Holló Tamás és Steinmacher Kornélia tanulmányaikban egyetértenek abban, hogy a történetek párhuzamba állíthatók az *Ezeregyéjszaka* szerkezetével és hangulatával. A *Holló úr* és a *Kleotéra története* egy kolozsvári értelmiségiekből álló baráti körről szóló anekdotái nem térnek ki az erotika, illetve az erőszak részletes leírása elől sem. Ugyanakkor keverednek bennük a mitikus és a mesei elemek, beágyazva a 20. század kiütkereső és kiutat sosem találó emberét bemutató modern prózába. A kötet következő két tanulmánya komorabb témához vezet át az olvasót. Kabdebó Lóránt a Magyar Nemzetben 1978-ban megjelent, a *Monológok a határon* című gyűjteményes kötetéről szóló írását Takács Tímea majdnem negyven évvel későbbi, széles körű felhasznált irodalommal alátámasztott tanulmánya egészíti ki. Az írás reményt keltően mutatja Kolozsvári Papp László irodalmi körökben való ismertségének növekedését, bizonyítva ezzel a most szemlézett tanulmánykötet céljának megvalósulását is.

Szerzőnk novellái 1979-től az ezt követő tizenhét év során összesen ötször kaptak helyet a *Körkép* című antológiákban. E művekről ad részletes és a szakmát további kutatásokra ösztönző képet Halmi Annamária.

Eddig kevés szó esett arról, hogy Kolozsvári Papp műfordítóként számos román, francia és angol regényt ismerttetett meg a magyar olvasókkal. András Orsolya

a *Kanári és a hóvihár* című Grigorescu-regény fordítását elemezve párhuzamot von a regény és szerzőnk első novelláskötete között, vizsgálatának középpontjába az elbeszélői nézőpontot, az időkezelést és a határhelyzet kérdéskörét állítva. A következő tanulmány, Kovács Kinga Tünde írása, szintén fordításelméleti témájú: Romulus Guga *Halál utáni élet* címmel magyarul 1983-ban megjelent művében veszi sorra a lexikális átváltás technikáját, vagyis Kolozsvári Papp fordítói módszerének elméleti hátterét, kiemelve az explicitáció fordító általi alkalmazásának sajátosságait.

Forgách Kinga Orsolya írása újabb oldaláról mutatja be szerzőnket: a *Miért kicsik a törpék?* című, 1996-ban megjelent kötet témáját tekintve ma is aktuális, még akkor is, ha a demokratizálódó magyar politikai berendezkedés kórképét adja. Az írás a sajtószabadság első szárnypróbálgatásának jelképe is lehet, amelyet még elért az eltűntnek hitt cenzúra csendre intő keze. A mű célja a mulékony eseményekben megtalálni az örök társadalmi, politikai, morális problémákat, rávilágítani a kulturális mélypontokra, és mindezt közvetíthetővé tenni a „lealjasodó magyar sajtó ellenében”. Steinmacher Kornélia, előző írásához hasonlóan, Kolozsvári Papp csodavilágába kalauzolja az olvasót a *Galambóci Boldizsár csínytevésai* és *A nagy hőemberháború* meseregények elemzésével. A vidám téma után ismét egy – mint a címe is sugallja – komorabb és komolyabb tárgyú tanulmány következik Sényi Fanni tollából, aki a boldogtalanság *arcait* veszi sorra Kolozsvári Papp „tabudöngető”, a nyolcvanas évek közepétől megjelent négy színműve stílusbeli és tartalmi jellemzőinek boncolgatásával.

A kötet tanulmányokat tartalmazó fejezete egy izgalmas médiatörténeti betekintéssel zárul, hiszen Kolozsvári Papp 1992-től a Magyar Televízió munkatársaként forgatókönyveket is írt. Az egyes irodalmi művekből készült filmek keletkezésének történetét Csantavéri Júlia, a szerző egykori munkatársa foglalta össze. Rövid bevezetőjében a kilencvenes évek kezdetén kibontakozó hazai médiaháború olyan okairól számolt be, mint a „nézettség” szükségtelen és túlzó szembeállítás az „értékekkel”, ami lassan megbénította a kreatív gondolkodást, és véget vetett Kolozsvári Papp László tévés karrierjének is, mert – mint írja – az utolsó munkáinak egyikét, az Örkény-adaptációt már csak az Urániában láthatta az érdeklődő közönség.

Örömmel fogadtam el a felkérést e könyv ismertetésére, és itt szeretném megköszönni a szerkesztőknek, hogy megismertették velem is Kolozsvári Papp Lászlót. Jó érzés e kötet által megtapasztalni azt a hivatásukba vetett hitet, mellyel feltámasztottak egy szinte elfeledett író. Bízom benne, hogy nem kell sokat várni arra, hogy valaki az általam választott idézetet tartalmazó művet is kutatása tárgyává tegye. Az életmű szinte teljes egészét átfogó kötet bemutatását most hadd fejezzem be egy, az előzőekhez kapcsolódó gondolattal Kolozsvári Papp László *Az alkoholista halála* című könyvéből: „Kedvet kell érezni valamihez, nagy-nagy kedvet, s azt, csakis azt kell csinálni. Ez a hit.”⁴

Jegyzetek

¹ Kolozsvári Papp László: *Az alkoholista halála*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, 42.

² Uő.: *Monológok a határon*. Budapest, Magvető Kiadó, 1978, 39.

³ A Kolozsvári Papp-hagyaték jelenleg az író özvegyénél, Kávási Kláránál található.

⁴ Kolozsvári Papp László: *Az alkoholista halála*, i. m., 26–27.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: „REMEKMÜNÉL JOBB A TERMÉSZETESSÉG”

KERÉK IMRE: *Mint eleven ígélet*

AKASZTÓ. 2017. KISKUN HELIKON 9.

Legújabb verseskönyvét a költő a legelső kötetéből vett *Dallal* dedikálta feleségének, Ilonának. Többszörösen beszédes gesztus ez, vagy több annál, hiszen társához-műzsájához, valamint korai hangjához való hűségét fejezi ki ez ajánlás által Kerék Imre. Egyben még azt is előrebocsájtja így, hogy a következő oldalakon a legszemélyesebb, már igazán őszikés korából való lírai mondanóját ossza meg majd olvasóival a – többek közt – Arany János-díjjal is kitüntetett szerző.

A könyv kompozíciója egyszerű, szimmetrikus. Harmincnégy dalszerű költeményt – van köztük vagy féltucatnyi szépen faragott szonett – és ötven négysorosot tartalmaz. A hosszabb versek ciklusának *Termő ágak* a címe, ezt a tömböt követi az *50 miniatűr*.

Kerék Imre a költői pályáján ötven esztendő óta hibátlan, meg nem bicsaklott hangú, folyamatosan érő-kiteljesedő alkat. Fiatalon is élt-halt mesterségéért, birtokában volt a szakmai fogásoknak, önmagához szigorúan. 75. életéve felé közelítve jottányit sem veszített még azokból az alkotói energiáiból, amelyek verseit képgazdagon szép muzsikákkal és virtuóz, nem egyszer rafinált technikákkal eltöltötték. (Kimondottan az aggkorról egy verse szól, de az is duhaj szerepjáték inkább, Carmina Burana-apokrif: *Iffjúkor! Öregkor! / Elég volt a jóból...*) A népi költők (ha ugyan utóbbiakhoz számíthatjuk Kormos Istvánt, Nagy Lászlót és Simon Istvánt) képi és hangzásvilága előtti nyugatosok szintén a mesterei voltak, s hatásuk – mint igény és mérce – most is jelenlévő. A kötet első oldalain Babits és Kosztolányi visszhangját artikulálja magáévá Kerék Imre a következő szonettek strófaiban:

*Kellesz te még vijjogni, mint a vércse,
ha botozzák a nyomorultakat,
borítják a világot lángba – vérbe –
sikolt, ha sikoltani szabad!*
(Kosztolányi hangján I.)

Joggal teszi föl az olvasó a kérdést, hogy mi újat hozhat Kerék Imre parafázisa? Egyrészt minden nóvumnál többet ér, ha valaki egy elhangzott parancsot érvényben tart, jelenében legitimál, mert azt öröknek tartja, s nem hagyja feledni. Ilyen Kosztolányi részvét-etikája is, amit nem győzött hangsúlyozni a soproni poeta eddig sem a modernitásban. A másik, ami már tényleg az ő szabadalma, az, hogy például Babits filozófiákat illusztráló zseniális szcenikájának visszaadja a tapinthatóságát, az intellektuális elvontságának újra az érzékiséget. Hiába nevezzük – helyesen amúgy – tárgyias költőnek Babitsot, s bármennyire is értjük a dió belsejébe zárt vak dió, azaz a személyiség világát, mégis csak van mód kitörni ebből a látomásból, ha e képet Arany János természetalapú gondolatmintái felől értelmezve revideáljuk. S akkor egészen a rilkei „Változtasd meg élted!” parancsolatáig juthatunk. Állítás helyett az imperatívuszig:

*Bűvös körömből ki kell végre törnöm,
mintha az ért dió héját kopálva
megroppantja a vadmadár s utána
elsöpri a burkot szerte a földön;
de ha mélybe fogódzik pöre magva
némelyiknek, tán megfogon tavaszra.*

(A lírikus proológja)

Babits után száz évre a dió kobakja egyszerre úgy marad és válik ismét költői motívummá, hogy amit elveszített a 20. század elején, megint birtokolhatjuk: színe, íze, illata, története van a versbéli csonthéjas gyümölcsnek, visszagurult a természetbe, már nem csupán a névátvitel egyik tagja, amivel bensőnk az azonosulásig mutat hasonlóságot. Kerék Imre a babitsi sorstragédiát igézi eleven reményre azzal, hogy a szemnyi dió-flóra köré a föld feletti madaras faunát és időtávtatul a föld alatt is forgó évszakokat festi. (Az eredeti kép logikájától sem tért el Kerék, hiszen a téli-tavaszi föld alatt is legalább éppolyan sötétnek kell lennie, mint amilyen a feltöretlen – vak – dió belsejében.)

Dunántúli zamatok van, hamisíthatatlan, ezeknek a költeményeknek. S ez nem pannoni közhely. Itt a Balaton-környék földje-vize-ége sajátos világ harmadait mossa egybe. (Csak a távoli tenger-vidékek hasonlatosak e partokhoz, de azokat meg majd a badacsonyi öbölhöz arányíthatja a költő.) *Balaton* című dúdolható költeménye Egry József lehetőleg vízfestményeit asszociálja. A hegyek, hogy ne legyen súly a képek füzérében, nem a bazalt-testükkel vannak jelen, hanem lebegőn, csupán égbe érő csúcsaikkal, ahol a rege terem, vagy mennybe nyúló tornyukkal:

*A Balaton
gerjedező
felszíne tűz-
veres mező
Tátika, Csobánc,
Szigliget
régiregét
rejteget,*

*s pezseg, csitul,
ormosodik
a kéttornyú
Tihany-fokig
hullámok csipkés
taraja. –
Egy ölelés
Somogy, Zala.*

*S a tó dajkálja
testemet,
susog, becéz,
göcög, nevet,
és egy ütemre
ring elem
a Véges és
a Végtelen.*

S hogy miért tartom egyik legszebb kortárs balatoni versünknek e fentit, hadd árulom el! Mert az édesvízű tó világának kvintesszenciáját hordozza a dal. Ha valaki, mint a költő Kerék Imre, a Balaton déli partjánál, épp Alsóbélatelep strandján belép s begyalogol az ottan sekély tóba, pontosan ezt a képet fogja látni, amit a költemény befog. Balról Keszthely, s tiszta időben jobbról Tihany hegye az apátsági templom tornyaival. Aki belemerül bentebb a vízbe, a hullámmozgásnak azt a ritmusát kapja, amit a vers enjambement-jai kottáznak. Az őselem valóban gyermekké, sőt magzattá teszi a vízben ringatózót, vagy éppen a természet oly apróka részévé,

mint egy sulyomlevél. Ahogyan Weöres Sándor fogalmazta meg Egry József balatoni festményeinek lényegét: *fénybe mossa termetét / aztán elolvad az ember*. Kerék Imre panteizmusa igen hasonló: föloldódik az őselemekben, miközben maga is megtelik földi, vízi és égi csodákkal. A tér elemei összehajolnak, egybeérnek. Így az időéi is. Ha a Papp Árpád emlékének ajánlott *Hellászi ősz* strófáit cím nélkül hagyta volna, a táj akár balatoni is lehetne. Az arányok ugyanis megfeleltethetők egymással a két parton. Azonban a magasabb hegyek és tágabb vizek, valamint az itteniek között még valami igen rokoni létezik: a tücskök, a kabócák zenéje. Mind Epidauros, mind Badacsony tücskeinek muzsikáját verseikbe kottázták a költők. Miképpen a halálos beteg Devecseri Gábor kórházi ágyáig elvitte hajdan Papp Árpád magnetofonszalagján Epidauros tücskeinek hangját (Vö. Devecseri Gábor műfordításkötetének címevel: *Epidauroszi tücskök, szóljatok!* 1978-ból), úgy szólítja most a holt kaposi költőbarátot Kerék Imre verse. A görög mitológia és Szabó Lőrinc *Tücsökzenéje* tudatosította bennünk, hogy e rovarok el-elnémuló, ám újra felzengő, s véget nem érő muzsikája az, amivé a költészet igézni igyekszik az időt:

*... a sűrűdő sötétet átszövi
miriád kabóca ciripje,
mintha a lét őstelevénye
harsogná énekét érzékeidbe.*

Kerék Imre nem viaskodik az idővel, ennél fanyarul is bölcsőbb, ám még a mulandóság évszakától, a harmadiktól is éppen ezért mézes gyümölcsöket és pillanatokot áhít. (Szemben a mulandósággal szorongásai szép bevallásával pedig egészen hitelesíti a lírai vallomásokat.) S utalok a kötet ajánlására, ezeket a versekben megörökített alkalmakat – nem egyszer, nem kétszer – feleségével, vagyis Múzsájával, Ilonával éli meg, akit a bibionei szonettben „eleven igézethez” hasonlít. Együtt néznek szét *Ősz közepén a Börceháton* is, ahonnan Berzsenyi visszanézett még szülőföldjére, mielőtt végleg – Keszthelyen át – el nem indult a niklai remeteségbe. Dani uraság híres verse, *A közelítő tél* is megidéződik a börzsönyös-berzsenyis strófában, no meg a tán a legszebb magyar hitvesi vallomás, a *Szeptember végén*, amelynek anapesztusai itt szökellnek a 21. századi költeményben.

*Még érik a szőlő a Börceháton,
itt-ott leve buggyan rőt venyigén.
holnapra lefonnyad tarka virágom,
amit csokorban hoztam neked én.
Távoli hegyeknek üstöke fehér már,
bundás hadakkal a tél közelít.
Még börzsönyös ága levele hintál –
éltünknek lesz-e új tavasza itt.*

A Börce-hát alatt egy Bazsi nevű kistalu fekszik Sümeg irányában, Simon István bölcsőhelye. *A szavak terelője* című opuszban Kerék Imre azt várja Simon Istvántól, hogy segítse őt a természetben, miképpen Vergilius Dantét a pokolban, hogy minél szebb szavakat és költői képeket találjon a feleség számára írandó verséhez. (Simon ugyanis az utolsó kötetében csupán a következő eligazítást hagyta ránk: „Nézz bárhová, metaforára lelsz...”)

*Szavak terelője a réten,
nóगतok új metaforákat,
hogy hozzá illőn és merészen
körülbecézzék Ilonámat.*

*Szőke hajában arany fényfolt
és jó szaga is árad szerte,
ilyen a júliusi égbolt,
hársfaillattal fűszerezve.*

Kerék Imre valóban képes egy új metaforáért akár ezer éveket beszaladozni. Visszafelé például emígy:

*Kedvesem, mint karcsú őz,
hová futsz előlem? –
csillagrengető fűszál
bámul eltűnőben...*

E dal ősképéhez egészen Horatiusig kell visszanyúlnunk. A római, régholt költő írt olyan udvarló verset, amelyben a lánykát megriadt őzikéhez hasonlította (Carm. I. XXIII. *Vitas inuleo me similis, Chloe...*). Kerék Imre szívesen elevenít föl hajdanvolt divatos formákat, s eleven gondolatokkal és dallamokkal szövi meg rámaikat. A dunántúli fülnek és szívnek – közelebbről – oly ismerős és kedves ritmus hallatszik, a *Himfy-strófa* ütemei szerinti:

*Eljött már Bacchus hónapja:
kecskecsöcsű-fürtöket
lány, legény puttonyba rak ma –
beköszöntött a szüret!
Nosza, fürgén szaporázva,
nem leszünk restek mi sem,
szorgoskodjunk, ám vigyázva:
ne guruljon szét a szem! -*

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: „REMEKMÜNÉL JOBB A TERMÉSZETESSÉG”

*Dal, kacagás minden ajkon,
amíg le nem száll az alkony,
s lovacska-vonta szekér
terüjével hazatér.*

A hazatérő szekeret azonban nem mindig álomi idill húzza. A költő szülőhelye, Háromfa körötti vidék lelki tájként például úgy tárul elénk *A Rinya partján* című versében, hogy a költői én nyugtalanságára, szorongására is következtethetünk egy beleapplicált vendégszöveg fölismerésekor. Úsznak a metrumok itt még, szabályos adoniszi sorok párban indítják a versszakokat (Kerék Imre eddig is mestere volt e kólonoknak):

*Nézd csak a bikkfák
hajzuhatagját,
szőkéllik rajtuk a menny aranya.
Fészkén pittyegve
moccan a fecske,
a többi is már megtért haza.*

Eddig semmi disszonanciát nem hordoztak a szép természeti képek, bár a fészkére hazatért, pittyegő fecskéről eszünkbe juthat, jut is, Goethe éji dalából a már bűvó berki madárka. (Kerék Imre több változatban is lefordította Goethe híres miniatűrjét.) Ám az utolsó, harmadik strófa első két adoniszi, majd további három sorából drámai jambusok, nyújtott spondeuszok lesznek. Arany János *V. László* című balladájából emeli át a *Fordulj be és aludj!* tanácsot mint önmegszólítást Kerék Imre. A gyermekkori táját elalvás előtt még fölidéző költő nosztalgijába is legalább annyi fájdalom lopódzik, mint amennyi egy régvolt történelmi személyiség szinte halálos lélekállapotába, mit utóbbi a szolgálai előtt sem tudott már titkolni. Mi ez a királyinál is nagyobb hatalom, amely szorongással tölti el a poétát? Igen, a veszendőség fenyegetéséről, annak uralkodói ítéletének – hogy az életidő véges – megváltoztathatatlanágáról van szó. Ráadásul ez a hatalmas nem mutatkozik, csupán megannyi szépség között üzen egy „kandi kakukk” hangján. A költő csak számolhatja a kakukkszót, mivel egy néphiedelem szerint annyi esztendeje van hátra, amennyit e madár kiált:

*Kutyák ugatják
a Hold rőt sajtját –
Mire vársz még? Fordulj be és aludj! –
ha jó a hajnal
madárzsivajjal
füleld, mit jósol a kandi kakukk!*

Simon István *Rapszódia az időről* című versében is ugyanerről, a hátralévő évek számáról zengett a kakukk 1974-ben:

*A kettősnyelvű, bohókás fagott
esett például a szegény kakukkra,
s beleborzongtunk, bújkálva ha fujta
az évet, mit rekedten ránk szabott.*

Kerék Imre gyönyörű képzuhataga után olvasóját is ez a kísérteties borzongás fogja el. Ahogyan Illyés fogalmazott, hogy ajkán összefut a borzadály és a kék. Őnszínűnek láttatja (*Őszike*) című versében a mennyboltot a költő, ám akkor ér legközelebb mesteréhez, amikor az esztendők távolából ő is azt a gyerekkori malmot idézheti föl, mint amit Arany János is valaha a Margitszigeten:

*Hajó-kerekek
Zubogását hallom.
„Hajrá, gyerekek:
A vízi malom!”*
(Arany János: A tölgyek alatt)

*Felhők aranyporától
a menny vakítón fénylett.
kerekek kerepeltek
régí dalt a szekérnek.*

*A csobogó pataknál
vízimalom zúgása
hallik közel és távol
békességet vigyázva.*
(Kerék Imre: Augusztus)

Az új Kerék-kötet második része, másik fele a félszáz miniatűr költeményt tartalmazza. Éppen olyan mívéses és teljesek ezek a kisszerkezetek, mint a költő soproni barátjának, Soltra E. Tamásnak a kispasztikái, érmei. A miniatűrökről gondolhatunk a miniatűrakra is: E díszes kezdőbetűbe, az iniciáléba a hajdani illuminátor gyakorta beletömöríthette a történet velejét. Kerék Imre nagy kedvvel készítette el a nyolcvanas évek közepére epigrammáit, aztán sorjázta haikui, s közben mindig adott közre saját és műfordított négy sorosokat. Néki köszönhetjük, hogy Apollinaire *Bestiárium*ának versszakait – pompás, új rímekkel csilingelve – újraolvashattuk a kilencvenes években. E füzérét most egy gyorsfényképpel kezdi, amit görög útján, a kultúránk bölcsőjénél exponált. Találó beköszöntő:

*Körülfontva örök szépségeitek,
köszöntsön benneteket ez a rím,
most, hogy végre láthatlak titeket,
kétezer éves kőkedveseim.*

A második darabnak a címe is a görögség kultúrköréből vététt, ám Balaton-melleyéki tájat nevez meg: *Tempevölgy*. Kerék Imre rendre komponálja ciklusait, s e kötetének két fele is interferál egymással. Az epidauroszi görög kabócadalra felelnek a somogyországi s zalai *Őszi tücskök*:

*Füves réteken terjengő ezüstköd.
tengerit, napraforgót lefejezték. –
Szerszámuk ráspolyozzák őszi tücskök,
visszhangozzák a kaszálók, berkek.*

Nocturne található a dalok és a négysorosok között, itt és ott is.

Babits filozófiai példatárának dió-képéhez a miniatűrök azon darabja tartozik, amelyik egy kivágott fát örökít meg [Vö.: „Kivághatták a vén nyárfát, / az óriás patriarchát, / áll az abban a berekben, mely zúg emlékezetemben” (Illyés Gyula)].

*Kivágták régen az öreg diófát
csak benned hajt új lombot évről-évre
s most már halálig beborít aranyzöld
világgá-szélesedő terebélye*

Kerék Imre a kötet második feléből visszautal először a könyve első felébe, s ezzel egyidőben még visszább – az elődei remekeire. Illyést és Aranyt tartani elődnek a múltból nem kisebb bátorságot követel, nem kevesebb kötelezettséget és kötést, kötődést jelent, mint a modernista oldás, a hagyományt elvető újítás. A költő természetesen nem igazolja, nem mentegeti magát ebbéli elkötelezettségében, inkább négy sorban újratерemti kedves példaképének idejét, terét – s abban alakját:

*A vásári tülekvés ricsaja
nem hat ide, hol felhők szeme rebben
tölgylomb részén. Kalapos öregúr
botozgat az alkonyodó ligetben.*

Arany János margitszigeti alkonyatba vesző képe mellett Kerék Imre elének villantja a tapolcai temetőből a költőházaspár sírját, Batsányi Jánosét és Baumberg Gabrielláét, akik oltártól a koporsóig, a száműzetésben is hűen, mindvégig támogatták egymást. Gondolatban új epitáfium betűit faragná kövükre:

*Nem űz titeket többé vad kopóhad.
Tapolca földje adott nyughelyet.
Örök dicsőség szent csontjaitoknak:
a haza emlékezik s nem feled.*

Kormos István sem hangoztatta a hűséget mint személyiségét legmeghatározóbb tulajdonságot. Az utókor nevében szólni tudó Kerék Imre verseskötényének mindkét részében föl is bukkan Kormos kópés mosolya, világokat varázsoló lénye. A modernitásban sem nélkülözhető moralitásról üzen néki Kerék Imre, már mint hogy híját érzi: hiányzik az 1977-ben elhunyt társasága, s legfőképpen, hogy nem vált be jóslata: *Utánunk igazabbak jönnek...*

*„Utánunk igazabbak jönnek.” – ?
hát ez egyben eddig tévedtünk, Pista.
Se bű, se bá, felénk nem is köszönnek,
nyomulnak, egymást könyökkel taszítva...*

A mulandóság ellenébe szívében kormosian hűségeskedő Kerék Imre új könyve Akasztón jelent meg, a Kiskun Helikon 9. köteteként. Réthey-Prikkel Miklós és Buncsák Sándor támogatták a kiadványt. A borítón Egry József festményének reprója: a *Visszhang*. Természetesen egy négysoros írott kép tartozik hozzája. A *Balatoni anzix* ikerverse gyanánt időtlen ars poeticaként is olvasandó:

*Nem rutinnal pingált csendélet,
vagy tájkép itt, mi létre kel. –
Engem a végtelenbe elvesző
kiáltás érdekel.*